МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЖДАНОВА АННА ВІТАЛІЇВНА

УДК 343.221:341.171](043.3)

СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ В ДОКТРИНІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

081 – Право
08 – Право
Подається на здобуття ступеня **доктора філософії**

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів має посилання на відповідне джерело.

А.В. Жданова

Науковий керівник – **Лахова Олена Вадимівна**,
кандидат юридичних наук, доцент

Дніпро – 2026

АНОТАЦІЯ

Жданова А.В. «Суб'єкт кримінального правопорушення в доктрині кримінального права в контексті глобалізації та Євроінтеграції». – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, 2026.

Дисертаційне дослідження присвячене комплексному теоретико-правовому, історико-правовому, порівняльно-правовому та практико-орієнтованому аналізу інституту суб'єкта кримінального правопорушення в доктрині кримінального права в контексті глобалізації та Євроінтеграції. У роботі розглянуто становлення, розвиток і сучасну трансформацію поняття суб'єкта кримінального правопорушення, а також визначено напрями його подальшого доктринального й нормативного удосконалення з урахуванням міжнародних, європейських та національних кримінально-правових тенденцій.

Актуальність теми зумовлена тим, що класична модель суб'єкта кримінального правопорушення, закріплена у кримінальному законодавстві України як фізична осудна особа, яка досягла встановленого законом віку кримінальної відповідальності, продовжує залишатися фундаментальною конструкцією Загальної частини кримінального права. Водночас сучасні форми кримінально протиправної поведінки дедалі частіше виходять за межі традиційного індивідуального правопорушення та реалізуються у транснаціональному, корпоративному, цифровому, воєнному, службовому, санкційному або міжнародно-правовому контекстах. Це обумовлює необхідність поглиблення доктринального розуміння суб'єкта кримінального правопорушення без руйнування його персоналістичного ядра.

У дисертації досліджено історичну еволюцію поняття суб'єкта кримінального правопорушення від ранніх правових систем Стародавнього світу до сучасних кримінально-правових моделей. Встановлено, що первісні уявлення про суб'єкта поєднували елементи особистої відповідальності,

колективної відповідальності, статусної диференціації, морально-релігійного осуду та соціального контролю. Лише поступова секуляризація кримінального права, розвиток ідей індивідуальної вини, формальної визначеності, правової рівності та гуманізації покарання призвели до формування суб'єкта кримінального правопорушення як самостійної юридичної категорії.

Окрему увагу приділено аналізу наукових підходів українських та зарубіжних учених до визначення суб'єкта кримінального правопорушення. Розкрито значення класичних, соціологічних, фіналістських, персоналістичних, функціональних і гарантійних концепцій для сучасного кримінально-правового вчення. На цій основі обґрунтовано, що суб'єкт кримінального правопорушення не може розглядатися лише як формальна ознака складу кримінального правопорушення, оскільки він одночасно виконує конститутивну, гарантійну, кваліфікаційну, диференційну та системоутворюючу функції.

У роботі проаналізовано досвід зарубіжних держав щодо законодавчого закріплення суб'єкта кримінального правопорушення. З'ясовано, що європейські та світові правопорядки не демонструють єдиного уніфікованого підходу до цього інституту. Одні системи зберігають антропоцентричну модель загального суб'єкта, інші посилюють значення корпоративної відповідальності, треті розвивають змішані моделі кримінально-правового реагування щодо юридичних осіб. Водночас спільним вектором є не відмова від особистої вини, а функціональне розширення кримінально-правового реагування на складні форми організованої та корпоративної поведінки.

У дисертації обґрунтовано, що сучасний розвиток інституту суб'єкта кримінального правопорушення в Україні повинен відбуватися не шляхом механічного запозичення іноземних моделей, а через функціональну адаптацію європейського та світового досвіду до системи українського кримінального права. Такий підхід дозволяє зберегти фізичну осудну особу відповідного віку як загального суб'єкта кримінального правопорушення і водночас удосконалити правове регулювання спеціального суб'єкта, юридичної особи як

адресата кримінально-правового реагування, неповнолітнього суб'єкта, службового суб'єкта, військового суб'єкта та міжнародно-правового функціонального суб'єкта.

Важливим результатом дослідження є формулювання авторської моделі багаторівневої кримінально-правової суб'єктності. На першому рівні цієї моделі перебуває загальний суб'єкт – фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності. На другому – спеціальний суб'єкт, наділений додатковими правовими, службовими, професійними, військовими або функціональними ознаками. На третьому – неповнолітній суб'єкт, щодо якого мають діяти підвищені гарантії справедливого провадження, індивідуалізації та ресоціалізації. На четвертому – міжнародно-правовий функціональний суб'єкт, відповідальність якого пов'язана з фактичним контролем, командуванням або спеціальним обов'язком запобігання. На п'ятому – юридична особа як адресат спеціальних кримінально-правових або квазікримінальних засобів реагування.

У межах дослідження доведено, що спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення в сучасних умовах виконує не допоміжну, а концептуально важливу роль. У низці складів саме спеціальна ознака суб'єкта визначає суспільну небезпечність діяння, його кримінально-правову природу, межі кваліфікації та співвідношення із суміжними складами. Особливо виразно це проявляється у кримінальних правопорушеннях у сфері службової діяльності, військових кримінальних правопорушеннях, корупційних деліктах, колабораційній діяльності, воєнних злочинах, кримінальних правопорушеннях з міжнародним елементом та діяннях, пов'язаних із корпоративним управлінням.

У роботі встановлено, що судова практика України, Європейського суду з прав людини та окремих європейських юрисдикцій має не лише ілюстративне, а й системоутворююче значення для розвитку вчення про суб'єкта кримінального правопорушення. Саме через конкретні справи формується більш точне розуміння службового статусу, фактичної ролі особи, меж особистої вини, критеріїв справедливого провадження щодо неповнолітніх,

допустимості корпоративної відповідальності та стандартів правової визначеності.

Дисертація містить пропозиції щодо подолання прогалин українського законодавства у сфері визначення суб'єкта кримінального правопорушення. Запропоновано зберегти класичну дефініцію загального суб'єкта, водночас доповнити кримінально-правове регулювання положеннями про функціональні ознаки спеціального суб'єкта, розвинути автономний режим кримінально-правового реагування щодо юридичних осіб, унормувати значення комплаєнсу, неналежного контролю, правонаступництва юридичної особи, асоційованої особи та уповноваженої особи, а також інтегрувати міжнародно-кримінальну логіку фактичного командування і контролю.

Теоретичне значення дисертаційного дослідження полягає у подальшому розвитку доктрини кримінального права щодо розуміння суб'єкта кримінального правопорушення як багаторівневої кримінально-правової категорії, зміст якої не обмежується виключно формальними ознаками фізичної осудної особи відповідного віку. Запропонований у роботі функціонально-контекстуальний підхід дозволяє розглядати суб'єкта кримінального правопорушення крізь призму його фактичної ролі у механізмі кримінально протиправної поведінки, правового статусу, характеру виконуваних функцій та особливостей юрисдикційного середовища. Такий підхід розширює традиційні доктринальні уявлення про суб'єкта кримінального правопорушення та створює підґрунтя для подальшого розвитку теорії кримінально-правової суб'єктності в контексті глобалізації, цифровізації та європейської інтеграції.

Практична значущість одержаних результатів полягає у можливості використання сформульованих висновків і пропозицій під час удосконалення кримінального законодавства України, гармонізації його положень із правом Європейського Союзу, імплементації міжнародно-правових стандартів кримінальної відповідальності та вдосконалення механізмів кримінально-правового реагування на сучасні форми злочинності. Запропоновані положення можуть бути використані у діяльності органів досудового розслідування,

прокуратури та суду під час визначення ознак загального і спеціального суб'єкта кримінального правопорушення, встановлення фактичної ролі особи у вчиненні кримінально протиправного діяння, кваліфікації кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, військових кримінальних правопорушень, корупційних деліктів, колабораційної діяльності, воєнних злочинів та кримінальних правопорушень з міжнародним елементом. Результати дослідження також можуть бути використані у навчальному процесі під час викладання дисциплін кримінально-правового циклу та підготовки навчально-методичних матеріалів.

У дисертації доведено, що сучасний розвиток інституту суб'єкта кримінального правопорушення характеризується поступовим переходом від виключно формального розуміння суб'єкта до функціональної моделі його оцінки, в якій визначальне значення набувають реальна роль особи у механізмі кримінально протиправної поведінки, характер виконуваних нею функцій та ступінь контролю над суспільно небезпечними процесами. Встановлено, що європейська інтеграція та глобалізація не призводять до відмови від класичної конструкції загального суб'єкта кримінального правопорушення, а зумовлюють її адаптацію до нових викликів через розширення значення спеціального суб'єкта, розвиток механізмів кримінально-правового реагування щодо юридичних осіб та посилення ролі міжнародно-правових стандартів.

Обґрунтовано, що подальший розвиток кримінального законодавства України має здійснюватися на засадах поєднання принципу особистої вини із сучасними моделями відповідальності за складні форми організованої, корпоративної, транснаціональної та воєнної злочинності. Доведено доцільність нормативного врахування категорій фактичного контролю, організаційного впливу, неналежного контролю, комплаєнсу та функціонального статусу особи під час визначення її кримінально-правового значення. Встановлено, що перспективний розвиток інституту суб'єкта кримінального правопорушення повинен ґрунтуватися на принципах правової визначеності, справедливості, індивідуалізації відповідальності та узгодженості

національного законодавства з європейськими і міжнародними стандартами кримінального права.

За результатами проведеного дослідження сформульовано низку узагальнюючих висновків. Встановлено, що інститут суб'єкта кримінального правопорушення належить до фундаментальних категорій кримінального права, які в контексті глобалізації та євроінтеграції зазнають суттєвої трансформації. Доведено, що сучасна кримінально-правова доктрина поступово переходить від вузького нормативного розуміння суб'єкта до комплексної моделі, яка враховує функціональні, організаційні та міжнародно-правові аспекти кримінальної відповідальності.

Наукова новизна дослідження полягає у формулюванні концепції функціонально-контекстуального оновлення інституту суб'єкта кримінального правопорушення, відповідно до якої сучасний суб'єкт повинен аналізуватися у трьох взаємопов'язаних площинах: класичній кримінально-правовій, функціонально-рольовій та юрисдикційно-контекстуальній. Класична кримінально-правова площина забезпечує збереження традиційного розуміння суб'єкта як фізичної осудної особи, яка досягла встановленого законом віку кримінальної відповідальності та виступає носієм особистої вини. Функціонально-рольова площина передбачає врахування фактичного місця особи у механізмі кримінально протиправної поведінки, її службових, професійних, військових, організаційних або управлінських повноважень, а також реального впливу на виникнення та розвиток суспільно небезпечних наслідків. Юрисдикційно-контекстуальна площина охоплює особливості правового середовища, у межах якого реалізується кримінально-правова відповідальність, включаючи міжнародно-правові стандарти, практику Європейського суду з прав людини, акти права Європейського Союзу, тенденції розвитку міжнародного кримінального права та вплив глобалізаційних процесів на кримінально-правове регулювання.

Новизна запропонованого підходу полягає також у тому, що він дозволяє розглядати суб'єкта кримінального правопорушення не лише як формальну

ознаку складу кримінального правопорушення, а як самостійну системоутворюючу категорію кримінального права, яка впливає на межі криміналізації, кваліфікацію діяння, диференціацію кримінальної відповідальності, індивідуалізацію кримінально-правового реагування та реалізацію гарантій прав людини у кримінальному провадженні.

Ключові слова: суб'єкти правовідносин, судове рішення, кримінальна відповідальність, кримінальні правопорушення, вік кримінальної відповідальності, неповнолітня особа, верховенство права, євроінтеграція, права людини, міжнародне співробітництво, судова практика, доказування, справедлива рівновага, організована злочинність, ЄСПЛ.

ABSTRACT

Zhdanova A.V. “The Subject of a Criminal Offence in Criminal Law Doctrine in the Context of Globalization and European Integration”. – Qualification scientific work as a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 “Law”. – Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, 2026.

The dissertation is devoted to a comprehensive theoretical-legal, historical-legal, comparative-legal and practice-oriented analysis of the institute of the subject of a criminal offence in the doctrine of criminal law under the conditions of globalization and European integration. The study examines the formation, development and contemporary transformation of the concept of the subject of a criminal offence, and identifies the directions for its further doctrinal and legislative improvement, taking into account international, European and national criminal-law tendencies.

The relevance of the topic is determined by the fact that the classical model of the subject of a criminal offence, enshrined in the criminal legislation of Ukraine as a natural sane person who has reached the statutory age of criminal liability, continues to remain a fundamental construction of the General Part of criminal law. At the same time, contemporary forms of criminally unlawful conduct increasingly go beyond the limits of the traditional individual offence and are realised in transnational, corporate, digital, military, official, sanctions-related or international-law contexts. This necessitates a deeper doctrinal understanding of the subject of a criminal offence without dismantling its personalist core.

The dissertation explores the historical evolution of the concept of the subject of a criminal offence from the early legal systems of the Ancient World to contemporary criminal-law models. It has been established that the initial understandings of the subject combined elements of personal liability, collective liability, status-based differentiation, moral and religious condemnation, and social control. Only the gradual secularisation of criminal law, the development of the ideas

of individual guilt, formal certainty, legal equality and humanisation of punishment led to the formation of the subject of a criminal offence as an independent legal category.

Particular attention is paid to the analysis of the scientific approaches of Ukrainian and foreign scholars to defining the subject of a criminal offence. The significance of classical, sociological, finalist, personalist, functional and guarantee-based concepts for contemporary criminal-law doctrine is disclosed. On this basis, it is substantiated that the subject of a criminal offence cannot be considered merely as a formal element of the corpus delicti, since it simultaneously performs constitutive, guarantee-based, qualification, differentiating and system-forming functions.

The study analyses the experience of foreign states in the legislative regulation of the subject of a criminal offence. It has been established that European and global legal orders do not demonstrate a single unified approach to this institute. Some systems preserve the anthropocentric model of the general subject; others strengthen the significance of corporate liability; still others develop mixed models of criminal-law response in relation to legal entities. At the same time, the common vector is not the abandonment of personal guilt, but the functional expansion of criminal-law response to complex forms of organised and corporate conduct.

The dissertation substantiates that the contemporary development of the institute of the subject of a criminal offence in Ukraine should proceed not through the mechanical borrowing of foreign models, but through the functional adaptation of European and global experience to the system of Ukrainian criminal law. Such an approach makes it possible to preserve the natural sane person of the relevant age as the general subject of a criminal offence and, at the same time, to improve the legal regulation of the special subject, the legal entity as an addressee of criminal-law response, the juvenile subject, the official subject, the military subject and the international-law functional subject.

An important result of the research is the formulation of the author’s model of multi-level criminal-law subjectivity. At the first level of this model is the general subject – a natural sane person who has reached the age of criminal liability. At the

second level is the special subject, endowed with additional legal, official, professional, military or functional characteristics. At the third level is the juvenile subject, in respect of whom enhanced guarantees of fair proceedings, individualisation and resocialisation must apply. At the fourth level is the international-law functional subject, whose liability is connected with effective control, command or a special duty to prevent. At the fifth level is the legal entity as the addressee of special criminal-law or quasi-criminal measures of response.

Within the framework of the research, it has been proven that the special subject of a criminal offence in contemporary conditions performs not an auxiliary, but a conceptually important role. In a number of offences, it is precisely the special characteristic of the subject that determines the social dangerousness of the act, its criminal-law nature, the limits of qualification and its correlation with adjacent offences. This is manifested most clearly in criminal offences in the sphere of official activity, military criminal offences, corruption-related delicts, collaborative activity, war crimes, criminal offences with an international element, and acts related to corporate governance.

The study establishes that the judicial practice of Ukraine, the European Court of Human Rights and certain European jurisdictions has not only illustrative, but also system-forming significance for the development of the doctrine of the subject of a criminal offence. It is through specific cases that a more precise understanding is formed of official status, the actual role of the person, the limits of personal guilt, the criteria of fair proceedings concerning juveniles, the admissibility of corporate liability and the standards of legal certainty.

The dissertation contains proposals for overcoming gaps in Ukrainian legislation in the field of defining the subject of a criminal offence. It is proposed to preserve the classical definition of the general subject while simultaneously supplementing criminal-law regulation with provisions on the functional characteristics of the special subject, developing an autonomous regime of criminal-law response in relation to legal entities, regulating the significance of compliance, improper control, legal succession of a legal entity, associated persons and authorised

persons, and integrating the international criminal-law logic of effective command and control.

The theoretical significance of the dissertation lies in the further development of criminal-law doctrine regarding the understanding of the subject of a criminal offence as a multilevel criminal-law category, the content of which is not limited exclusively to the formal characteristics of a natural sane person of the required age. The functional-contextual approach proposed in the dissertation makes it possible to analyse the subject of a criminal offence through the prism of the individual's actual role within the mechanism of criminally unlawful conduct, legal status, functions performed, and the peculiarities of the jurisdictional environment. Such an approach expands traditional doctrinal conceptions of the subject of a criminal offence and creates a foundation for the further development of the theory of criminal-law subjectivity under conditions of globalization, digitalization, and European integration.

The practical significance of the obtained results lies in the possibility of applying the conclusions and proposals formulated in the dissertation to the improvement of Ukrainian criminal legislation, the harmonization of its provisions with European Union law, the implementation of international standards of criminal liability, and the enhancement of criminal-law mechanisms for responding to contemporary forms of crime. The proposed provisions may be used by investigative bodies, prosecutors, and courts when determining the characteristics of both the general and special subject of a criminal offence, establishing the actual role of an individual in criminally unlawful conduct, and qualifying criminal offences in the sphere of official activity, military criminal offences, corruption-related offences, collaborative activity, war crimes, and criminal offences involving an international element. The results of the study may also be utilized in the educational process when teaching criminal-law disciplines and preparing academic and methodological materials.

The dissertation demonstrates that the contemporary development of the institute of the subject of a criminal offence is characterized by a gradual transition

from an exclusively formal understanding of the subject to a functional model of its assessment, in which decisive importance is attributed to the actual role of an individual within the mechanism of criminally unlawful conduct, the nature of the functions performed, and the degree of control exercised over socially dangerous processes. It has been established that European integration and globalization do not lead to the abandonment of the classical concept of the general subject of a criminal offence but rather necessitate its adaptation to new challenges through the expansion of the significance of the special subject, the development of criminal-law mechanisms concerning legal entities, and the strengthening of the role of international legal standards.

It is substantiated that the further development of Ukrainian criminal legislation should be based on a combination of the principle of personal guilt with contemporary models of liability for complex forms of organized, corporate, transnational, and war-related criminality. The necessity of taking into account such categories as effective control, organizational influence, inadequate supervision, compliance, and the functional status of an individual when determining criminal-law significance has been demonstrated. It has also been established that the future development of the institute of the subject of a criminal offence should be grounded in the principles of legal certainty, justice, individualization of liability, and consistency between national legislation and European and international criminal-law standards.

As a result of the research, a number of generalized conclusions have been formulated. It has been established that the institute of the subject of a criminal offence belongs to the fundamental categories of criminal law that are undergoing substantial transformation under the conditions of globalization and European integration. It has been demonstrated that contemporary criminal-law doctrine is gradually evolving from a narrow normative understanding of the subject toward a comprehensive model that incorporates functional, organizational, and international legal aspects of criminal liability.

The scientific novelty of the research lies in the formulation of the concept of the functional-contextual modernization of the institute of the subject of a criminal offence, according to which the contemporary subject should be analysed through three interrelated dimensions: the classical criminal-law dimension, the functional-role dimension, and the jurisdictional-contextual dimension. The classical criminal-law dimension preserves the traditional understanding of the subject as a natural sane person who has reached the statutory age of criminal liability and acts as the bearer of personal guilt. The functional-role dimension requires consideration of the actual position of an individual within the mechanism of criminally unlawful conduct, including his or her official, professional, military, organizational, or managerial powers, as well as the degree of influence exerted on the occurrence and development of socially dangerous consequences. The jurisdictional-contextual dimension encompasses the legal environment within which criminal liability is realized, including international legal standards, the case law of the European Court of Human Rights, European Union law, contemporary developments in international criminal law, and the impact of globalization on criminal-law regulation.

The novelty of the proposed approach also consists in treating the subject of a criminal offence not merely as a formal element of the corpus delicti but as an independent system-forming category of criminal law that directly influences the limits of criminalization, the qualification of criminal offences, the differentiation of criminal liability, the individualization of criminal-law measures, and the implementation of human rights guarantees in criminal proceedings.

Within the framework of the study, an original model of multilevel criminal-law subjectivity has been developed. This model incorporates the general subject of a criminal offence, the special subject, the juvenile subject, the international functional subject, and the legal entity as an addressee of special criminal-law or quasi-criminal measures. It is substantiated that such a model most accurately reflects contemporary trends in the development of criminal law under conditions of globalization, digitalization, transnationalization of crime, the expansion of corporate forms of unlawful activity, and the deepening of European integration processes.

Furthermore, it has been demonstrated that the further development of the institute of the subject of a criminal offence in Ukraine should be based on the functional adaptation of European and international experience without undermining the personalist foundations of the national criminal-law doctrine. The combination of classical principles of criminal liability with modern functional approaches to assessing an individual's role in criminally unlawful conduct makes it possible to adequately conceptualize the contemporary subject of a criminal offence without dismantling the traditional structure of the General Part of the Criminal Code of Ukraine. At the same time, this approach contributes to the further harmonization of Ukrainian criminal legislation with European and international legal standards and strengthens the effectiveness of criminal-law responses to emerging forms of criminal behaviour.

Keywords: subjects of legal relations, court judgment, criminal liability, criminal offenses, age of criminal responsibility, juvenile offender, rule of law, European integration, human rights, international cooperation, case law, proof and evidence, fair balance, organized crime, ECtHR.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Жданова А. В. Визначення суб'єкта кримінального правопорушення в законах про кримінальну відповідальність України та країн Західної Європи: порівняльно-правовий аспект. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 1. С. 270-275. DOI: https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-1-49. URL: https://apnl.dnu.in.ua/1_2024/51.pdf.
2. Жданова А. В. Суб'єкти кримінальних правопорушень в умовах глобалізації: виклики та нові підходи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Вип. 88, ч. 3. С. 136-141. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.3.20. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/330601/320038.
3. Жданова А. В. Суб'єкт кримінального правопорушення в умовах воєнного стану: європейські стандарти та українська практика. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2026. № 3. С. 295-298. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2026-3/63. URL: https://lsej.org.ua/3_2026/65.pdf.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Жданова А.В. The impact of globalization on the nature and scope of criminal offenses. Modern Scientific and Technical Research in the Context of Linguistic Space (in English) : *Conference materials of the III All-Ukrainian scientific and practical conference of young scholars and students*. Dnipro. May 2, 2024. Dnipro : Publisher Bila K. O., 2024. 355 p. ISBN 978-617-645-518-9. с. 183-185. URL: http://confcontact.com/2024-suchasni-ntd/conference_materials_suchasni_ntd_in_english_2024.pdf.

5. Жданова А.В. Правова ідентифікація суб'єкта кримінального правопорушення. Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права. *Матеріали XV Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (10 листопада 2024 року) / За заг. ред. С.І. Оковитий та О.Л. Соколенко.* Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара– м. Дніпро, 2024. – 263с. С. 229-231. URL: https://repository.dnu.dp.ua/document-details/5575.

6. Жданова А.В. Трансформація підходів до визначення суб'єкта кримінального правопорушення. *Матеріалами XI Міжнародної наукової конференції «Проблеми та перспективи реалізації та впровадження міждисциплінарних наукових досягнень» (29.05.2026; м. Кам'янець-Подільський, Україна).* С. 180-183. URL: https://archives.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/issue/view/29.05.2026/96

7. Жданова А.В. Запозичення євроінтеграційного досвіду щодо суб'єкта кримінального правопорушення. *Матеріали 3-ї Міжнародної науково-практичної конференції «Current Challenges in Scientific Research» (01-03.06.2026; м. Вроцлав, Польща).* С. 264-268 . URL: https://www.eoss-conf.com/wp-content/uploads/2026/06/Wroclaw_Poland_01.06.26.pdf

ЗМІСТ

ВСТУП 20

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ. 31

1.1. Суб'єкт кримінального правопорушення як правове поняття в різні історично-часові проміжки. 31

1.2. Позиції вчених щодо поняття «суб'єкт кримінального правопорушення». 50

1.3. Досвід країн світу у законодавчому закріпленні «суб'єкта кримінального правопорушення». 63

Висновок за 1 розділом 88

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНІ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ. 95

2.1. Поняття «суб'єкт кримінального правопорушення». 96

2.2. Моделі застосування суб'єкта кримінального правопорушення в українському та євроінтеграційному середовищі. 111

2.3. Трансформація поняття суб'єкта кримінального правопорушення в умовах глобалізації: теоретико-правовий, міжнародно-правовий і правозастосовний виміри. 126

2.4. Трансформація підходів до визначення суб'єкта кримінального правопорушення в умовах євроінтеграції, глобалізації та воєнного стану. .. 144

Висновок за 2 розділом 159

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ 163

3.1. Запозичення євроінтеграційного досвіду видозміни суб'єкта кримінального правопорушення. 163

3.2. Судова практика України, Європи та ЄСПЛ щодо суб'єкта кримінального правопорушення. 180

3.3. Шляхи подолання прогалин в українському законодавстві за курсом євроінтеграції та глобалізації щодо суб’єкта кримінального правопорушення. 194
3.4. Сталі вектори розвитку та запозичень з європейського та світового досвіду суб’єкта кримінального правопорушення. 209
Висновок за 3 розділом..... 220
ВИСНОВКИ..... 227
ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ..... 235
ДОДАТКИ..... 274

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний етап розвитку кримінального права характеризується глибокою трансформацією базових кримінально-правових інститутів, що історично розглядалися як відносно стабільні та доктринально завершені. Одним із таких інститутів є суб'єкт кримінального правопорушення, без якого неможливе ані встановлення складу кримінального правопорушення, ані вирішення питання про кримінальну відповідальність, ані належна індивідуалізація кримінально-правового реагування. У традиційній українській кримінально-правовій доктрині суб'єкт кримінального правопорушення пов'язується насамперед із фізичною осудною особою, яка досягла віку кримінальної відповідальності. Проте глобалізаційні процеси, європейська інтеграція України, розвиток міжнародного кримінального права, транснаціоналізація злочинності, цифровізація суспільних відносин, посилення корпоративної злочинності та збройна агресія проти України актуалізували питання про межі, зміст і перспективи подальшого розвитку цього інституту [43; 58; 61-62; 136; 138; 190-194; 236].

Проблематика суб'єкта кримінального правопорушення має не лише теоретичний, а й безпосередній практичний вимір. Саме від правильного розуміння суб'єкта залежить кваліфікація кримінального правопорушення, встановлення ознак спеціального суб'єкта, визначення віку кримінальної відповідальності, оцінка осудності, розмежування суміжних складів, застосування кримінально-правових заходів щодо юридичних осіб, а також вирішення питань міжнародної кримінальної відповідальності у справах про воєнні злочини, злочини проти людяності, агресію та інші найтяжчі посягання [43; 65; 71; 135; 184; 195; 199; 225; 249].

В умовах глобалізації кримінально протиправна поведінка дедалі частіше реалізується не як ізольований акт окремої фізичної особи, а як елемент складної організаційної, корпоративної, транснаціональної або військово-адміністративної системи. У таких випадках формальна констатація того, що

суб’єктом є фізична особа, не завжди дозволяє повною мірою розкрити реальну роль особи у механізмі правопорушення. Водночас механічне розширення поняття суб’єкта шляхом повного прирівнювання юридичної особи до фізичної особи також не може вважатися безумовно прийнятним для української кримінально-правової традиції, оскільки може призвести до розмивання принципу особистої вини [36-37; 57; 190-194; 201-202; 236; 307-308].

Особливої актуальності тема набуває у зв’язку з євроінтеграційним курсом України. Право Європейського Союзу, акти Ради Європи, практика Європейського суду з прав людини та сучасні міжнародно-правові стандарти не вимагають від держави руйнування власної кримінально-правової системи, однак зобов’язують забезпечити її ефективність, правову визначеність, пропорційність, справедливість і здатність реагувати на складні форми кримінально протиправної поведінки. Саме тому науково важливим є не просте запозичення окремих європейських конструкцій, а встановлення того, які з них можуть бути функціонально адаптовані до українського кримінального права [38-39; 72; 216-217; 275; 287-288].

Національне кримінальне законодавство України вже фактично містить ознаки багаторівневого підходу до кримінально-правової суб’єктності. З одного боку, стаття 18 КК України зберігає класичну дефініцію суб’єкта як фізичної осудної особи відповідного віку. З іншого боку, законодавство передбачає спеціальних суб’єктів, особливі правила відповідальності неповнолітніх, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, спеціальні склади воєнних, службових, корупційних і колабораційних кримінальних правопорушень, а також норми, пов’язані з імплементацією міжнародно-кримінальних стандартів. Це свідчить про те, що фактична архітектура інституту є ширшою за його базову законодавчу дефініцію [43; 139; 195; 225; 248-249; 262].

Проведений у дисертації історико-правовий аналіз засвідчує, що категорія суб’єкта кримінального правопорушення ніколи не була абсолютно статичною. У різні історичні періоди вона пов’язувалася з моральною

здатністю особи усвідомлювати значення власних дій, соціальним статусом, правоздатністю, належністю до певної релігійної чи політичної спільноти, віком, осудністю, громадянством, службовим становищем або фактичною роллю у вчиненні діяння. Сучасне кримінальне право відмовилося від статусної нерівності й колективної відповідальності як загального правила, однак не відмовилося від ідеї диференціації суб'єкта за юридично значущими ознаками [1-13; 21-30; 34-43].

У науковій доктрині питання суб'єкта кримінального правопорушення досліджувалося у працях багатьох українських та зарубіжних учених. Значний внесок у розробку цієї проблематики зробили представники класичної, соціологічної, фіналістської, персоналістичної, нормативної та гарантійної шкіл кримінального права. В українській кримінально-правовій науці важливими є праці, присвячені загальному суб'єкту, спеціальному суб'єкту, віку кримінальної відповідальності, осудності, юридичним особам, службовим особам, суб'єктам корупційних, військових і міжнародних кримінальних правопорушень. Водночас комплексне дослідження саме трансформації суб'єкта кримінального правопорушення в умовах глобалізації та євроінтеграції залишається недостатньо розробленим [44-52; 53-65; 67; 74; 169-174].

Наявні дослідження нерідко концентруються або на загальнотеоретичному визначенні суб'єкта, або на окремих його різновидах. Однак сучасна кримінально-правова реальність потребує інтегрального підходу, у межах якого загальний суб'єкт, спеціальний суб'єкт, неповнолітній суб'єкт, юридична особа як адресат кримінально-правових заходів, службова особа, військовий суб'єкт, особа з фактичним контролем, командир, керівник юридичної особи та інші функціональні фігури розглядаються як взаємопов'язані елементи однієї системи кримінально-правової суб'єктності [58; 65; 68; 184; 227; 237; 252; 299-301].

Додатковим чинником актуальності теми є воєнний стан і необхідність належного кримінально-правового реагування на кримінальні правопорушення, пов'язані з війною, окупацією, колаборaційною діяльністю, пособництвом

державі-агресору, воєнними злочинами, санкційними порушеннями, зловживаннями у сфері оборонних закупівель і діяльністю організаційних структур, які можуть бути залучені до кримінально протиправної поведінки. У цих умовах особливого значення набуває не лише формальний статус особи, а й її фактична роль, функціональні можливості, контроль над процесами, організаційний вплив і здатність запобігти кримінально протиправному результату [179-182; 188-189; 208-211; 221-224; 262].

Таким чином, актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена необхідністю наукового переосмислення інституту суб'єкта кримінального правопорушення в умовах глобалізації та євроінтеграції, визначення меж допустимого оновлення класичної української моделі, розроблення концепції багаторівневої кримінально-правової суб'єктності та формулювання пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства України [103; 190-194; 236; 262].

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційнедослідження виконано відповідно до індивідуального плану підготовки здобувача третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти за акредитованою освітньо-науковою програмою «Право» зі спеціальності 081 «Право» (Сертифікат про акредитацію освітньої програми 8127, дійсний до 01.07.2029 р.). Тема дисертації затверджена Вченою радою Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (протокол № 3 від 23 листопада 2023 року). Дисертаційне дослідження виконано відповідно до напрямів наукових досліджень Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара на кафедрі адміністративного і кримінального права в межах наукової теми «Модернізація національного підходу до вирішення проблем правового захисту людини і суспільства у контексті сучасних глобальних викликів» (державний реєстраційний номер 0122U001109), а також відповідно до Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 31 грудня року, наступного після припинення

або скасування воєнного стану в Україні, затверджених постановою Кабінету Міністрів України № 476 від 30.04.2024 р.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є комплексне теоретико-правове обґрунтування трансформації інституту суб'єкта кримінального правопорушення в доктрині кримінального права в контексті глобалізації та євроінтеграції, а також розроблення науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства України на засадах збереження персоналістичного ядра загального суб'єкта та функціонального розширення кримінально-правового реагування на сучасні форми кримінально протиправної поведінки [43; 58; 62; 103; 236].

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі задачі:

– дослідити історико-правову еволюцію поняття суб'єкта кримінального правопорушення у різні історично-часові періоди;

– проаналізувати основні доктринальні підходи українських і зарубіжних учених до визначення суб'єкта кримінального правопорушення;

– розкрити досвід держав світу щодо законодавчого закріплення суб'єкта кримінального правопорушення та визначити його значення для України;

– уточнити зміст поняття суб'єкта кримінального правопорушення у сучасній українській кримінально-правовій доктрині;

– визначити моделі застосування інституту суб'єкта кримінального правопорушення в українському та євроінтеграційному середовищі;

– дослідити трансформацію поняття суб'єкта кримінального правопорушення в умовах глобалізації, цифровізації, транснаціоналізації злочинності та розвитку міжнародного кримінального права;

– розкрити зміну підходів до визначення суб'єкта кримінального правопорушення в умовах євроінтеграції, глобалізації та воєнного стану;

– проаналізувати можливості запозичення євроінтеграційного досвіду видозміни суб'єкта кримінального правопорушення;

– дослідити судову практику України, Європи та ЄСПЛ щодо суб'єкта кримінального правопорушення;

– визначити прогалини українського законодавства щодо суб'єкта кримінального правопорушення та запропонувати шляхи їх подолання;

– сформулювати сталі вектори розвитку та запозичень з європейського і світового досвіду щодо суб'єкта кримінального правопорушення;

– обґрунтувати авторську модель багаторівневої кримінально-правової суб'єктності.

Об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у сфері кримінально-правового регулювання визначення суб'єкта кримінального правопорушення, притягнення особи до кримінальної відповідальності та застосування кримінально-правових заходів до фізичних і юридично значущих організаційних суб'єктів у сучасних умовах глобалізації та євроінтеграції.

Предмет дослідження. Предметом дослідження є суб'єкт кримінального правопорушення в доктрині кримінального права в контексті глобалізації та євроінтеграції, його історико-правова еволюція, доктринальні підходи, законодавче закріплення, судова практика, європейські та міжнародні стандарти, а також напрями подальшого розвитку в кримінальному законодавстві України.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження становить система загальнонаукових, спеціально-юридичних і міждисциплінарних методів пізнання. Їх використання зумовлене складністю досліджуваного інституту, який одночасно має історичний, догматичний, порівняльно-правовий, міжнародно-правовий, практичний і прогностичний виміри.

Діалектичний метод використано для аналізу розвитку інституту суб'єкта кримінального правопорушення як динамічного явища, що змінюється під впливом соціальних, правових, політичних і міжнародних процесів.

Історико-правовий метод застосовано при дослідженні становлення уявлень про суб'єкта у правових системах Стародавнього світу, середньовіччя, ранньомодерного права, кримінального законодавства радянського періоду та сучасної України.

Формально-логічний метод дав змогу уточнити понятійно-категоріальний апарат дослідження, зокрема співвідношення понять «суб'єкт кримінального правопорушення», «особа, яка вчинила кримінальне правопорушення», «спеціальний суб'єкт», «юридична особа як адресат кримінально-правового реагування», «кримінально-правова суб'єктність».

Порівняльно-правовий метод використано для аналізу законодавства зарубіжних держав та європейських моделей регулювання суб'єкта кримінального правопорушення.

Системно-структурний метод застосовано для визначення місця інституту суб'єкта у системі кримінального права та для обґрунтування моделі багаторівневої кримінально-правової суб'єктності.

Герменевтичний метод використано для тлумачення положень КК України, міжнародних актів, актів права Європейського Союзу, практики ЄСПЛ та судової практики України.

Функціональний метод дав можливість виявити реальне значення суб'єкта у механізмі кримінально-правової кваліфікації.

Прогностичний метод використано для формулювання напрямів подальшого розвитку кримінального законодавства України.

Нормативна база дослідження. Нормативну базу дослідження становлять Конституція України, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, інші закони України, міжнародні договори, акти Ради Європи, акти Європейського Союзу, Римський статут Міжнародного кримінального суду, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, а також кримінальне законодавство окремих зарубіжних держав [38; 42-43; 80; 190; 195; 217-220; 225; 275; 287-288].

Емпірична база дослідження. Емпіричну базу дослідження становлять практика Конституційного Суду України, Верховного Суду, Вищого антикорупційного суду, Європейського суду з прав людини, окремі рішення судів зарубіжних держав, матеріали міжнародних організацій, аналітичні документи, офіційні повідомлення правоохоронних органів, а також судова й правозастосовна практика щодо спеціального суб'єкта, службових осіб, юридичних осіб, військових суб'єктів, неповнолітніх і суб'єктів міжнародних злочинів [156-159; 175; 177-179; 183; 186; 208-211; 250-258; 263-266; 281-286; 291-294].

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є комплексним дослідженням інституту суб'єкта кримінального правопорушення в доктрині кримінального права в контексті глобалізації та євроінтеграції, у якому обґрунтовано функціонально-контекстуальну модель його модернізації та сформульовано авторську концепцію багаторівневої кримінально-правової суб'єктності. Найбільш суттєві результати, що становлять наукову новизну, полягають у такому.

Вперше:

– сформульовано авторську модель багаторівневої кримінально-правової суб'єктності, яка охоплює загального суб'єкта, спеціального суб'єкта, неповнолітнього суб'єкта, міжнародно-правового функціонального суб'єкта та юридичну особу як адресата спеціальних кримінально-правових або квазікримінальних засобів;

– обґрунтовано функціонально-контекстуальний підхід до аналізу суб'єкта кримінального правопорушення, за яким вирішальне значення має не лише формальна ознака статусу, а й реальна роль особи у механізмі кримінально протиправної поведінки;

– доведено, що євроінтеграційне оновлення українського кримінального права має здійснюватися не через механічне запозичення іноземних моделей, а

через функціональну еквівалентність і структурну адаптацію до національної системи кримінального права.

Удосконалено:

– наукове розуміння спеціального суб'єкта кримінального правопорушення як не периферійної, а системоутворюючої категорії у значній кількості складів;

– підхід до визначення юридичної особи як адресата кримінально-правового реагування без її повного ототожнення із загальним суб'єктом кримінального правопорушення;

– наукові положення щодо співвідношення персональної та організаційної відповідальності;

– підходи до визначення впливу практики ЄСПЛ на гарантійний вимір суб'єкта кримінального правопорушення;

– положення щодо ролі комплаєнсу, неналежного контролю, правонаступництва та організаційної вини у сучасній корпоративній кримінально-правовій моделі.

Дістали подальшого розвитку:

– положення про історико-правову еволюцію суб'єкта кримінального правопорушення;

– наукові підходи до розмежування загального і спеціального суб'єкта;

– положення щодо віку кримінальної відповідальності та осудності;

– висновки про гуманізацію ювенальної суб'єктності;

– наукові положення про вплив міжнародного кримінального права на трансформацію суб'єкта;

– підходи до аналізу судової практики України, Європи та ЄСПЛ у цій сфері;

– положення про сталі вектори розвитку інституту суб'єкта кримінального правопорушення у контексті євроінтеграції.

Практичне значення одержаних результатів. Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані у дисертації

висновки, положення та пропозиції можуть бути використані у науково-дослідній сфері – для подальшого вивчення проблем суб'єкта кримінального правопорушення, спеціального суб'єкта, юридичних осіб та євроінтеграційної трансформації кримінального права; у законотворчій діяльності – при вдосконаленні КК України, підготовці змін щодо кримінально-правових заходів стосовно юридичних осіб, унормуванні спеціальних суб'єктів і впровадженні європейських стандартів; у правозастосовній діяльності – при кваліфікації кримінальних правопорушень, визначенні ознак суб'єкта, службового статусу, фактичної ролі особи, юридичної особи як адресата реагування; у навчальному процесі – під час викладання кримінального права, міжнародного кримінального права, порівняльного кримінального права, кримінології та спецкурсів, пов'язаних із євроінтеграцією [43; 58; 61-62; 139; 215; 225; 246-249; 306-307].

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею. Сформульовані в ній положення, узагальнення, висновки, рекомендації та пропозиції обґрунтовано на підставі самостійно проведених досліджень.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження оприлюднено на чотирьох науково-практичних заходах: Conference of the III All-Ukrainian scientific and practical conference of young scholars and students: Modern Scientific and Technical Research in the Context of Linguistic Space (in English), Dnipro, May 2, 2024; XV Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених: Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права, (10 листопада 2024 року) / За заг. ред. С.І. Оковитий та О.Л. Соколенко. Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара– м. Дніпро, 2024; XI Міжнародній науковій конференції «Проблеми та перспективи реалізації та впровадження міждисциплінарних наукових досягнень» (29.05.2026; м. Кам'янець-Подільський, Україна); 3-й Міжнародній науково-практичній конференції «Current Challenges in Scientific Research» (01-03.06.2026; м. Вроцлав, Польща).

Публікації. Основні положення дисертації знайшли відображення у 7 наукових роботах, з них 3 опубліковані у виданнях, що визнані як фахові з юридичних наук, а також 4 тезах доповідей на наукових конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які містять одинадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 281 сторінок, з яких основного тексту – 215 сторінок. Робота містить список використаних джерел із 308 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ.

1.1. Суб'єкт кримінального правопорушення як правове поняття в різні історично-часові проміжки.

Перші теоретичні підходи до розуміння суб'єкта кримінального правопорушення мають свої витоки з давніх часів, адже, як і більшість елементів галузей наук, їх корені закладені у філософських традиціях Стародавнього світу. Наприклад, початкові елементи дискусії про обмежену осудність відображені у вченні давніх греків.

Закони Солона (VI століття до н.е.) є яскравим прикладом цієї інтегрованої системи, де крім визначення категорій злочинних діянь, таких як вбивство та крадіжка, приділялась увага моральним та соціальним наслідкам цих вчинків.

У цьому контексті суб'єкт кримінального правопорушення розглядався не лише як особа, що порушує формальні правові норми, а як моральний агент, здатний усвідомлювати значення своїх дій. Відповідальність визначалася як за порушення закріплених юридичних норм, так і за відхилення від загальноприйнятих моральних стандартів, що регулювали соціальну гармонію. Наприклад, у законодавстві Солона було передбачено, що за скоєння злочинів не тільки накладалися покарання, але й впроваджувалися заходи, спрямовані на відновлення морального порядку в суспільстві [1].

Додатковим прикладом є філософські дискусії давньогрецьких мислителів, зокрема Платона та Арістотеля, які підкреслювали важливість індивідуальної свідомості та раціональності у формуванні вини. Вони стверджували, що істинна кримінальна відповідальність повинна враховувати як зовнішні діяння, так і внутрішній моральний стан суб'єкта, що дозволяло не лише карати правопорушників, а й стимулювати їх до морального відновлення та соціальної реабілітації.

Аристотель у вченні «Нікомахова етика» (книга III, 1; IV ст. до н.е.) зазначав: «An involuntary action being one done under compulsion or through ignorance, a voluntary act would seem to be an act of which the origin lies in the agent, who knows the particular circumstances in which he is acting» [2].

Вчений заклав підґрунтя моральної (а згодом – юридичної) відповідальності, розрізняючи добровільні та вимушені дії. Лише ті, що «виходять через особу», можуть бути підставою для похвали або осуду, а отже й покарання – прообраз сучасного поняття «mens rea».

У своїх вченнях Платон обґрунтовував розподіл душі на два взаємодоповнюючі начала: «одне, що дає людині можливість мислення, характеризується як розумне начало, а інше, через яке виникають почуття, такі як любов, голод чи спрага, асоціюється з нерозумовим та бажаючим началом, що спонукає до пошуку задоволення» [3]. Варто відзначити, що ці філософські ідеї стосувалися виключно одного, але важливого аспекта – осудності суб'єкта кримінального правопорушення.

Отже виходить, що у системі стародавньогрецького права злочин розглядався як порушення як правового, так і морального порядку, що накладало на суб'єкта кримінального правопорушення подвійний тягар відповідальності: за діяння, що порушують закон, і за дії, що суперечать загальнолюдським етичним нормам.

У системі давньоіндійського права було зазначено: «If one conducts a theft willingly and in full senses knowing the implications, he should be penalized eight times that of the ordinary thief if he is a Śūdra. The penalty should be 16 times if he is a Vaiśya, 32 times if he is a Kṣatriya and 64 times if he is a Brāhmaṇa» [4]. У Ману-смріті чітко визначено, що лише дієздатний індивід, який усвідомлює наслідки (володіє умислом), може нести покарання за злочинну дію. Водночас ступінь покарання залежить від соціального статусу та освіченості суб'єкта правопорушення, що демонструє ранню правову модель «суб'єкта кримінального правопорушення» з критеріями спроможності й наміру.

Ще в кодексі Хамурапі (Вавилон, бл. 1754–1750 рр. до н.е.), були певні згадки щодо суб'єкта кримінального правопорушення: «If a man has stolen the goods of temple or palace, that man shall be killed, and he who has received the stolen thing from his hand shall be put to death» [5]. Ця норма демонструє ранню концепцію індивідуальної кримінальної відповідальності: покарання накладається безпосередньо на того, хто вчинив діяння, а не на родину чи спільноту. Виходить, що в Стародавньому Вавилоні визнавався окремий «суб'єкт злочинного діяння», який відповідає за власні вчинки незалежно від соціального статусу жертви чи посередника.

Цивілізація Мая 250-900 рр. н.е. також мали певні згадки про особу злочинця та покарання для нього: «There was a range of capital offences, such as murder, rape, and incest, but manslaughter only required compensation to the family of the dead person» [6]. Тобто, у Мая практикували компенсаційний підхід для окремих правопорушень (manslaughter), тоді як тяжчі діяння карали смертю. Покарання застосовувалося безпосередньо до особи, яка вчинила діяння, а не до її родини, застосовувалася особиста відповідальність суб'єкта правопорушення.

У Римській імперії поняття суб'єкта кримінального правопорушення базувалося на статусі громадянства, що визнавався основною ознакою правоздатності. Закон XII таблиць (V століття до н.е.) кодифікував низку конкретних правопорушень та встановлював принцип, згідно з яким кримінальна відповідальність поширювалася виключно на вільних римських громадян. Такий підхід відображав не лише юридичну, але й соціально-політичну складову римського суспільства, оскільки громадянство виступало гарантом участі в політичному житті та захисту певних прав.

Зокрема, у римській системі права існувала чітка ієрархія суб'єктів, де громадяни отримували не лише політичні та цивільні права, а й відповідали за збереження правопорядку. Наприклад, у випадках, коли громадянин вчиняв злочин проти держави або особистої безпеки інших громадян, судові процеси велися згідно з суворими процедурами, що відображало високий рівень відповідальності, притаманний саме цьому статусу. З іншого боку, іноземці чи

піддані союзних територій, які не володіли повним громадянським статусом, зазвичай не підпадали під ті ж кримінально-правові норми, що свідчить про диференційований підхід до суб'єктності правопорушення [7].

В Інститутах Юстиніана (533 р. н.е.) наводилося: «Sequitur de iure personarum alia divisio. Nam quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iure sunt subiectae» [8]. У цьому викладі римського права вперше формалізується поділ персон за правоздатністю: одні особи (sui iuris) самостійні в праві, інші (alieno iure subiectae) – підпорядковані. Саме тут закладено юридичний конструкт «особа» як суб'єкт права, здатний нести відповідальність

Як розуміємо, концепція суб'єкта кримінального правопорушення в Римській імперії була тісно пов'язана з поняттям особи та громадянства, що визначало не лише права та обов'язки особи, а й ступінь її кримінальної відповідальності. Ця система сприяла підтриманню соціального порядку і стабільності в суспільстві, встановлюючи чіткі межі застосування покарань та забезпечуючи захист прав тих, хто був визнаний законним носієм державної спільноти.

У системі кримінального права династії Тан суб'єктом правопорушення визнавався будьякий вільний підданий. Проте ступінь відповідальності визначався низкою об'єктивних та суб'єктивних чинників: соціального й сімейного статусу, віку, статі та фізичного чи психічного стану особи, а також тяжкості вчиненого правопорушення [9, p. 226].

В ісламській кримінально-правовій системі суб'єктом кримінального правопорушення визнається лише та особа, яка об'єктивно й суб'єктивно здатна усвідомлювати свої дії й здійснювати вільний вибір. Це забезпечує баланс між захистом суспільства та гуманістичним підходом до вразливих категорій – дітей, душевнохворих та осіб, змушених до злочинних дій обставинами [10]. В Шаріаті зазначається: «Дії оцінюються за намірами, і кожен отримає лише те, що він задумав» (40) та «Ніхто не нестиме тягар чужого гріха» (164). Отже за Шаріатом дитина, неврівноважена особа чи примусово діючий не можуть бути притягнуті до кримінальної

відповідальності, оскільки відсутня необхідна «mens rea» (умисел) і здатність нести «тягар» гріха [11].

Дослідження Правди Руської свідчить про ранню концепцію суб'єкта кримінального правопорушення, в якій існував поділ на вільних осіб і рабів. Поняття вільних людей деталізувалося за категоріями холопів та челядинів, за яких матеріальна відповідальність покладалася на їхніх власників [12]. До рабів, які визнавалися суб'єктами кримінальних дій, застосовували заходи фізичного впливу, зокрема побої. Також виник термін «злочинець». Крім того, законодавство передбачало кримінальну відповідальність колективних суб'єктів: у випадках вчинення злочинних діянь проти життя та здоров'я, покаранню підлягали не тільки безпосередні учасники заворушення, але й члени їхніх родин.

Суттєвою характеристикою даної системи є те, що кримінальна відповідальність покладалася на конкретну фізичну особу. У цьому контексті фізичні особи могли бути визнані винними, незалежно від формальних критеріїв, які ми маємо зараз (відсутність окремого поняття «осудність» та чітко встановленого віку для кримінальної відповідальності). Статті 1, 4, 13 та інші надають класифікацію покарань, що застосовуються до осіб, визнаних винними, а також визначають специфіку злочинних діянь, які можуть бути вчинені виключно фізичною особою [13, с. 41].

Йшла мова у «Правді Руській» і щодо віку осудності. Правило встановлює, що дружина та дитина холопа, які брали участь у татьбі (розбої), підлягають призначенню покарання, що спрямоване на компенсацію завданої шкоди скривдженому. При цьому, незалежно від віку, участь дитини у татьбі кваліфікувалася так само, як і участь дорослої особи, що зробило покарання універсальним для всіх учасників злочину [14, с. 15].

За деякими історичними свідченнями, а іноді навіть у судах середньовічної Європи, за деякі правопорушення відповідальність могли нести й недорослі істоти чи навіть тварини. Проте згодом такі практики визнання суб'єкта правопорушення були скасовані через усвідомлення необхідності

диференціації між діями людини та іншими суб’єктами соціального життя [15, с. 22].

У Танському кодексі чітко прописано, що конкретна особа, яка вчинила злочинну дію (наприклад, крадіжку), підлягає індивідуальному покаранню: «Most of the crimes in the Code were dealt with by sentencing the criminal to one of these punishments. But, in the case of robbery, double repayment of the value of any goods obtained was required» [9, с. 221]. Водночас чиновники й аристократи могли мати привілеї – заміна покарання відставкою з посади, що свідчить про ранню диференціацію суб’єктів злочину за соціальним статусом [16].

Устав Ярослава містив положення, згідно з якими до осіб, що не досягли 12-річного віку, могли застосовуватися різноманітні кримінальні санкції на тих же засадах, що й до дорослих, проте смертна кара для цієї категорії не була передбачена, і замість неї призначалися альтернативні покарання.

Крім того, у цьому документі було встановлено, що тимчасове порушення свідомості та волі особи може призводити до знецінення кримінального характеру вчиненого діяння. Аналогічно до положень Кримінального кодексу України, такий стан можна прирівняти до афекту, коли порушення психологічної рівноваги, розглянуте через призму права помсти, позбавляє вчинене діяння його кримінально-правових наслідків [17, с. 23].

У середньовічній Європі концепція суб'єкта кримінального правопорушення значною мірою визначалася релігійною приналежністю та соціальним статусом особи. Церковні суди, що здійснювали інквізицію, розглядали правопорушення переважно серед християн, оскільки канонічне право поширювалося саме на членів Церкви. Це означало, що лише християни могли бути повноправними суб'єктами в церковних судових процесах, тоді як нехристияни зазвичай підлягали юрисдикції світських судів.

Церковні суди мали юрисдикцію над справами, пов'язаними з порушенням канонічного права, такими як єресь, богохульство, симонія та порушення обітниць. Наприклад, у випадках звинувачень у єресі інквізиція проводила розслідування та судові процеси, спрямовані на виявлення та

покарання відступників від віри. Водночас, світські суди займалися злочинами проти особи та майна, такими як вбивство чи крадіжка. Однак межі між церковною та світською юрисдикцією часто були розмитими, що призводило до конфліктів між цими двома системами правосуддя [18].

Характерним прикладом таких конфліктів є «Конституції Кларендона» 1164 року в Англії, де король Генріх II намагався обмежити вплив церковних судів на «кримінальних клірикiв» – священнослужителів, обвинувачених у серйозних світських злочинах. Король прагнув, щоб такі особи після церковного суду передавалися світському судочинству для подальшого покарання, що викликало опір з боку архієпископа Кентерберійського Томаса Бекета та призвело до тривалого конфлікту між світською та церковною владою [19].

Із цього можна визначити, що у середньовічній Європі суб'єктом кримінального правопорушення в контексті церковного судочинства визнавалися переважно християни, що підпадали під канонічне право. Це підкреслює тісний зв'язок між релігійною приналежністю та правовим статусом особи в тогочасному суспільстві, а також складність взаємодії між церковною та світською юрисдикціями у сфері кримінального правосуддя.

Генріхом де Брактонон у роботі «Про закони і звичаї Англії» було зазначено наступне: «We must consider with what mind (animo) or with what intent (voluntate) a thing is done… in order that it may be determined accordingly what action should follow and what punishment» [21, p. 3].

Брактон уперше в англосаксонській традиції пов’язав «actus reus» із «mens rea», заклавши основу ідеї, що для вини правопорушника необхідною є не тільки дія, а й так званий «злий умисел». Це суттєво розширило критерії визнання особи суб’єктом кримінального правопорушення.

У контексті правового регулювання XVI століття особливої уваги заслуговує підхід, сформульований у Другому Литовському Статуті 1566 року – одному з найбільш розвинених правових актів ранньомодерної Європи. Суб’єкт кримінального правопорушення – одна з ключових категорій

кримінального права, яка формує уявлення про особу, що може нести кримінальну відповідальність за вчинене діяння.

Згідно з положеннями Литовського Статуту, кримінальна відповідальність могла настати лише за наявності двох основних передумов: самого факту вчинення правопорушення (об'єктивної сторони) та вини особи (суб'єктивної сторони). Винною визнавалась та особа, яка усвідомлювала протиправність власних дій та мала намір їх вчинити. Цей підхід засвідчує розуміння індивідуальної відповідальності та важливості внутрішнього психічного ставлення до скоєного.

Окрему увагу Статут приділяв характеристикам особи злочинця. Суб'єктом злочину визнавалась лише фізична особа, яка досягла чотирнадцятирічного віку та була осудною. Кожен відповідав сам за себе, що відповідало принципу персональної відповідальності. Проте у ряді випадків застосовувалися винятки: звільнялися від смертної кари діти, престарілі, каліки, психічно хворі особи та вагітні жінки. Водночас ці особи могли підлягати іншим формам покарання або реабілітаційним заходам. Ці положення вказують на високий рівень гуманізації права для свого часу.

Суттєвою особливістю правової системи Великого князівства Литовського була наявність інституту колективної відповідальності. За окремі злочини, зокрема державні, антифеодальні або релігійні, відповідальність могла покладатися на колектив – родину, громаду, село, волость або місто, особливо у випадках, коли не вдавалось встановити конкретного винуватця. Така практика мала превентивний і каральний характер, спрямований на забезпечення лояльності підвладного населення.

Закон прямо визначав, що суб'єктом злочину може стати лише людина. Тварини, природні явища або предмети не визнавалися суб'єктами кримінальної відповідальності. Якщо шкода була завдана твариною, відповідальність ніс її господар. Такий підхід співзвучний із сучасною практикою українського кримінального права, де джерело підвищеної

небезпеки не визнається суб’єктом, але відповідальність за його дії несе власник.

Іноземці, які вчиняли злочини на території держави, так само підлягали кримінальній відповідальності, що свідчить про територіальний принцип дії кримінального закону [21].

Таким чином, правове розуміння суб’єкта злочину за Другим Литовським Статутом демонструє високий рівень правової культури й глибоке усвідомлення природи злочину й покарання. Статут уособлює ранню кодифіковану правову систему, в якій уже простежуються принципи гуманізму, індивідуалізації покарання та правової відповідальності, що стали фундаментом для подальшого розвитку кримінального права у Центрально-Східній Європі.

Литовський статут 1588 року, який став найвищим досягненням правової думки Великого князівства Литовського та одним із найрозвиненіших правових кодексів свого часу, містив численні положення, що регламентували коло суб’єктів кримінальної відповідальності. У цьому правовому акті було чітко закріплено, що суб’єктами злочину могли бути як вільні, так і феодально залежні особи, які досягли шістнадцятирічного віку (XIV розділ, 11 артикул). Такий підхід свідчить про спробу забезпечення єдності правового статусу усіх категорій населення перед кримінальним законом, що було доволі прогресивним для тогочасного феодального суспільства [22].

Особливої уваги заслуговує правове регулювання категорії державних злочинів, зокрема зради та шпигунства. Попри відсутність прямої дефініції суб’єктів цих діянь у відповідних артикулах Статуту, аналіз положень нормативного тексту в сукупності з історико-правовим контекстом дозволяє встановити фактичне коло осіб, які підлягали відповідальності за злочинні дії. Зокрема, артикул 1 Розділу першого прямо проголошує рівність усіх підданих Великого князівства Литовського та іноземців перед законом, що свідчить про надання іноземцям статусу повноцінних суб’єктів правовідносин, у тому числі кримінальних.

Ураховуючи військову організацію Речі Посполитої в другій половині XVI століття, коли іноземні найманці складали значну частину війська, логічним є припущення, що й іноземні військові особи могли бути суб'єктами шпигунських чи зрадницьких дій. Таким чином, законодавець, хоч і не вказує на це прямо, охоплює нормами статуту як своїх підданих, так і іноземців, що перебували на службі у війську Речі Посполитої.

Можна стверджувати, що Статут 1588 року демонструє розвинене розуміння категорії суб'єкта кримінального правопорушеня, охоплюючи широке коло осіб, незалежно від їхнього правового чи соціального статусу, підданства чи національного походження. Його положення відображають намагання забезпечити однаковий підхід до оцінки злочинної поведінки, що було важливим кроком на шляху до формування принципу рівності всіх перед законом, характерного для сучасних систем кримінального права.

У праці «Про злочини і покарання» (1764) італійського правознавця та філософа Чезаре Бекарії викладено фундаментальні засади сучасного кримінального права, зокрема концепцію суб'єкта кримінального правопорушення як раціональної, морально відповідальної особи. Автор виходив із позицій просвітницького гуманізму, в межах якого покарання мало бути не актом помсти, а засобом досягнення суспільного блага шляхом запобігання новим правопорушенням.

Бекарія підкреслював, що особа визнається суб'єктом кримінального правопорушення лише за умови, якщо вона є вільною у своїх діях, наділена здатністю до розумного мислення та усвідомлення правових і моральних наслідків своїх вчинків. Злочин, з цієї точки зору, є проявом вільної волі, а отже, лише особа, здатна здійснювати свідомий вибір, може нести кримінальну відповідальність [23].

Одним із прикладів, який ілюструє підхід Бекарії, є його рішуче заперечення проти застосування тортур та смертної кари. Він доводив, що жорстокі покарання є не лише неефективними, але й морально неприйнятними, оскільки піддають людину фізичному та психологічному знищенню, не

враховуючи її здатність до виправлення. Натомість він пропонував систему покарань, співмірну тяжкості злочину та спрямовану на превенцію.

У концепції Чезаре Бекарії суб’єктом кримінального правопорушення визнається особа, що володіє вільною волею та розумом – ключовими умовами для настання кримінальної відповідальності. Цей підхід заклав основи ліберальної правової думки й справив істотний вплив на подальший розвиток кримінального законодавства в європейських державах.

У британській кримінальній доктрині концепція mens rea («винуватий розум») виступає ключовим компонентом, що визначає ментальний стан суб’єкта кримінального правопорушення під час скоєння протиправної дії. Цей елемент служить для розмежування злочинних діянь, скоєних із навмисним, свідомим чи грубим проявом необережності ставлення до наслідків, від тих, де вчинена дія була випадковою або неусвідомленою.

Зокрема, класичний твір «Commentaries on the Laws of England» Вільяма Блекстоуна, заклав підвалини для розуміння концепції «mens rea», підкреслюючи необхідність доказу волевиявлення та свідомості під час вчинення правопорушення [24]. Тож, «mens rea» є інтегральним атрибутом визначення суб’єкта кримінального правопорушення, оскільки дозволяє акцентувати увагу на тому, що лише особа, яка володіє належним розумінням та здатністю усвідомлено керувати своїми діями, може справедливо притягатися до кримінальної відповідальності.

Кодекс Наполеона став одним із перших юридичних документів, який систематизував поняття суб'єкта кримінального правопорушення. В кодексі сформовані критерії кримінальної відповідальності з точки зору здатності усвідомлювати наслідки своїх дій. В основі цього підходу лежить припущення, що лише індивіди, які мають розвинену когнітивну здатність до оцінки власних вчинків, можуть бути справедливо покарані за кримінальні діяння – «Nul n’est responsable que de son propre fait» [25].

Зокрема, кодекс встановлював принцип, за яким до кримінальної відповідальності не можна притягувати осіб, які через психічні розлади,

неповноліття або інші обставини не здатні усвідомлювати значення своїх вчинків. Цей підхід заклав основу для подальшого розвитку концепції суб'єкта кримінального правопорушення, в якій важливими є не лише фізичне здійснення протиправної дії (actus reus), а й внутрішній стан особи, її намір (mens rea) [26, с. 161]. У разі встановлення того, що особа перебуває у стані психічного розладу, що перешкоджає їй усвідомлювати правовий характер своїх дій, таку особу об'єктивно не можна покарати, оскільки відсутня належна суб’єктивна вина. Аналогічно, неповнолітні, чиї морально-психічні можливості ще не сформовані до рівня, необхідного для розуміння наслідків своїх дій, можуть розглядатися як суб’єкти, позбавлені повної кримінальної відповідальності.

Виходить, що підхід Кодексу Наполеона до визначення суб'єкта кримінального правопорушення відображав фундаментальний принцип. Згідно з цим твердженням покарання має застосовуватися лише до тих осіб, які мають здатність до усвідомлення значення та наслідків своїх дій, що є ключовим аспектом справедливого та раціонального кримінального правосуддя, яке має такі ж принципи і у наші часи.

П. Фейєрбах вивів принцип «Nullum crimen sine lege» щодо Баварського кримінального кодексу 1813 р.: «There is no crime and hence there shall not be punishment if at the time no penal law existed» [27, с. 41]. Фейєрбах підкреслив, що суб’єктом кримінального правопорушення може предстати лише та особа, чиї дії були заздалегідь криміналізовані. Цей принцип забезпечує правову визначеність і захищає від довільного покарання.

В «The M’Naghten Rules» of 1843 йшла мова про осудність особи «at the time of committing the act the party accused was labouring under such a defect of reason, from disease of the mind, as not to know the nature and quality of the act he was doing, or as not to know that what he was doing was wrong». Відповідно до цих правил, особа з тяжким психічним розладом, яка в момент вчинення діяння не усвідомлювала його характеру або не могла відрізнити «правильне» від «неправильного», не вважалася суб’єктом правопорушення в класичному

розумінні «mens rea». Такий підхід поширився в англо-американських системах і надалі був кодифікований у Model Penal Code 1962 р. та національних законах [28].

Кримінальний кодекс Німеччини (1871) відзначився впровадженням концепції винної особи, що стала визначальною в розвитку кримінального права. Цей підхід підкреслює, що суб’єкт кримінального правопорушення повинен мати здатність до усвідомлення характеру та наслідків власних дій, тобто бути морально і раціонально обдарованою особою. В кодексі акцентувано увагу на осудності як ключовому елементі, визначаючи, що лише фізичні особи можуть виступати суб’єктами кримінальної відповідальності, виключаючи юридичних осіб із сфери прямого кримінального покарання. Застосування даної концепції проявляється, зокрема, у наступних прикладах:

- **Особиста винуватість**: відповідальність за скоєні правопорушення визначається не лише через об'єктивні наслідки протиправної дії, а й через суб’єктивну сторону – наявність умислу або необережності. Якщо особа не мала достатнього рівня усвідомлення характеру свого вчинку, її вина зменшюється або є відсутньою.
- **Виключення юридичних осіб**: оскільки юридичні особи не володіють власною свідомістю та здатністю до моральних оцінок, їх не можна вважати винними суб’єктами. Це сприяє тому, що кримінальне право зосереджується на покаранні саме тих, хто здатний нести моральну відповідальність за свої дії.
- **Питання осудності в контексті психічних розладів**: якщо особа страждає на психічний розлад, який суттєво обмежує її можливості усвідомлювати протиправність вчинку, її можуть позбавити повної кримінальної відповідальності або піддана режиму зміненої відповідальності, що відображає підхід до оцінки осудності.

Отже, впровадження концепції винної особи в Кримінальному кодексі Німеччини (1871) стало важливим етапом у розробці принципів кримінальної відповідальності. Воно заклало підґрунтя для подальших реформ у

кримінальному законодавстві, акцентуючи увагу на суб'єктивній вині як основній підставі для притягнення до кримінальної відповідальності [29].

У радянській теорії 1920-30-х рр. акцент з індивідуальної вини переміщувався на «соціальну небезпеку» особи: It was the task of the Marxist School of Criminal Law to solve the problem: to base criminal responsibility on social danger instead of guilt» [30]. Тобто суб'єктом кримінального правопорушення вважався той, чиї дії чи соціальний статус створювали загрозу радянському ладу – незалежно від класичного критерію умислу. Це розширювало коло тих, кого можна було притягнути до відповідальності, і звужувало поняття особистої вини.

Потрясіння, спричинені Першою та Другою світовими війнами, сприяли глибокому перегляду традиційних уявлень про кримінальне правопорушення, покарання та відповідальність особи за вчинену дію або бездіяльність. Масові воєнні злочини, геноцид, порушення гуманітарного права стали не лише катастрофою для людства, а й викликом для правової науки. Унаслідок цих процесів виникла потреба у переосмисленні концепцій кримінальної відповідальності, зокрема категорії суб'єкта кримінального правопорушення.

У межах цього переосмислення дедалі більшого значення набували міждисциплінарні підходи, зокрема соціологічні, які розглядали індивіда не лише як самостійну правову одиницю, а як частину ширшої соціальної системи. Вагомим для цього явища стали думки французького соціолога Еміля Дюркгейма, який наголошував: «злочин є не лише юридичним, а й соціальним явищем». На його думку, злочинність виникає не стільки через особисті вади індивіда, скільки як наслідок порушення балансу між індивідом і суспільством, зокрема внаслідок аномії – стану розпаду соціальних норм [31].

У повоєнний період суб'єкт кримінального правопорушення почав розглядатися не ізольовано, а з урахуванням соціального оточення, економічного стану, рівня освіти, культурного впливу, родинного середовища тощо. Це зумовило зростання ролі обставин, що пом'якшують або обтяжують

відповідальність, а також розвиток інститутів пробації, ресоціалізації та превенції.

Попри соціологічні підходи, юридична наука продовжувала виходити з того, що суб'єктом кримінального правопорушення є фізична, осудна особа, яка досягла встановленого законом віку кримінальної відповідальності. Однак сучасні кримінальні системи дедалі частіше втілюють комплексний аналіз: особа вважається відповідальною не лише за формальну сторону вчиненого діяння, а й з урахуванням її особистих і соціальних характеристик. У країнах Європи було зафіксовано зростання дитячої злочинності серед сиріт війни. При розгляді таких справ суди брали до уваги соціальне становище дитини, умови виховання, відсутність батьківського контролю та психологічні травми, що позначалося на мірі покарання – перевагу надавали виховним і реабілітаційним заходам замість суто каральних [32, с. 87-89].

Також у якості прикладу можна взяти судові процеси над нацистськими злочинцями – Нюрнберзький трибунал. У межах трибуналу вперше на міжнародному рівні було чітко артикульовано, що особа не може ухилятися від відповідальності, посилаючись на виконання наказу, якщо вона свідомо брала участь у злочині проти людяності. Це закріпило принцип індивідуалізації відповідальності навіть в умовах складної соціальної ієрархії та примусу [33, с. 222-223].

З цього виходить, що у XX столітті категорія суб'єкта кримінального правопорушення зазнала значної еволюції: від суто правового визначення – до комплексного соціально-правового підходу. У сучасній правовій кримінальній доктрині суб'єкт розглядається не лише як носій правосуб'єктності, але й як індивід, поведінка якого зумовлена системою соціальних взаємозв'язків.

У Кримінальному кодексі УСРР 1922 р. закріплено перші системні підходи до визначення суб'єкта кримінального правопорушення. Цей кодекс, прийнятий Всеукраїнським ЦВК 23 серпня 1922 р. і введений у дію з 15 вересня того ж року, став фундаментом радянської кримінальної юстиції в Україні. КК УСРР 1922 р. у статтях 15 та 18 встановив чітку вікову та ступеневу ієрархію

суб’єктів кримінального правопорушення, поєднуючи принципи гуманізму класичної школи кримінального права з прагненням до диференційованого підходу в залежності від тяжкості діяння та рівня розвитку особи [34].

Ухвалення Кримінального кодексу Української СРР 1927 р., затвердженого ВУЦВК 8 червня 1927 р. та введеного в дію з 1 липня 1927 р., стало ключовим етапом у формуванні радянського кримінального законодавства УРСС. Відповідно до положень статті 11 цього кодексу встановлювалася нижня межа кримінальної відповідальності – 14 років. Особи, які не досягли 14річного віку, звільнялися від застосування судовопоправних заходів соціальної оборони та підлягали виключно медикопедагогічним заходам, тобто не визнавалися суб’єктом кримінального правопорушення [35].

У класичному англосаксонському праві поступово визнавали, що не лише фізична особа, а й юридична (корпорація) може стати суб’єктом кримінального правопорушення. Це сталося через перенесення доктрини «respondeat superior» («керівник відповідає за дії підлеглих») із цивільного права в кримінальне [36].

У XX ст. у США та Великій Британії сформувалися спеціальні норми, що закріпили можливість притягнення корпорацій до кримінальної відповідальності: «The application of criminal liability to corporations grew out of a minor common law doctrine that masters were criminally liable if their servants created a public nuisance by throwing something out of the house onto the street» [37].

Сучасна система міжнародного правосуддя, зокрема заснована на положеннях Європейської конвенції з прав людини (1950р.) [38], вимагає від держав забезпечення ефективного розслідування та притягнення до відповідальності осіб, які порушують ці норми. Наприклад, рішення Європейського суду з прав людини у справах, що стосуються застосування смертної кари чи умов утримання під вартою, демонструють, що навіть у випадках потенційного застосування найбільш суворих покарань встановлюється принцип, згідно з яким кожна особа повинна бути відповідальною за свої дії [39].

Таким чином, особиста кримінальна відповідальність, закріплена в сучасних міжнародних документах, є гарантією того, що навіть кримінальні првопорушення проти людства не можуть залишатися безкарними. Це сприяє не лише зміцненню верховенства права, але й є важливим кроком у забезпеченні глобальної справедливості та захисту гідності людини.

Одним із знакових кроків у розвитку кримінального законодавства щодо встановлення відповідальності та формування відповідних інститутів стало прийняття 25 грудня 1958 року Верховною Радою СРСР Основ кримінального законодавства СРСР і союзних республік. Цей документ встановив вікові межі кримінальної відповідальності для неповнолітніх, зокрема, у всіх випадках злочинність визнавалась для осіб, яким на момент вчинення діяння виповнювалося 16 років, а для певних правопорушень, перелічених у статті 10, із 14 років. Відповідно до положень статті 10, суб'єктом кримінального правопорушення визнавалась фізична особа, якій до моменту скоєння злочинної дії виповнювалося 16 років, а частина 2 цієї статті передбачала, що у випадку особливих категорій правопорушень суб'єктом кримінального правопорушення могла визнаватися неповнолітня особа у віці 14 років [40, с. 92].

У Кримінальному кодексі УРСР 1960 положення, що регламентують суб'єкта злочинної дії, закріплено в загальних положеннях кодексу. Зокрема, стаття 1 кодифікує, що кримінальну відповідальність може нести лише фізична особа, яка вчинила злочинну дію. Тобто суб'єкт кримінального правопорушення – це саме фізична людина, яка, за своїм соціальним статусом та здатністю усвідомлено керувати своїми діями, може бути притягнута до відповідальності. Додатково, статтею 10 встановлено вікові межі кримінальної відповідальності неповнолітніх: загалом суб'єктом правопорушення визнається особа, якій до моменту скоєння кримінального правопорушення виповнюється 16 років, а для певних категорій правопорушень – це відбувається вже з 14 років. Додатково було прописано, що особа за деякі види правопорушень стає суб'єтом кримінального правопорушення при досягненні 18 річного віку [41].

Статут Міжнародного кримінального суду встановлює, що суб'єктом кримінального правопорушення є виключно природна особа. Article 25(1): «The Court shall have jurisdiction over natural persons pursuant to this Statute». Article 25(2): «A person who commits a crime within the jurisdiction of the Court shall be individually responsible and liable for punishment in accordance with this Statute» [42]. Юридичні особи й держави не підпадають під юрисдикцію МКС, що підкреслює принцип персональної відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини (геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини, агресію).

Після здобуття незалежності у 1991 році Україна успадкувала певні риси кримінально-правової доктрини радянського зразка, зокрема щодо визначення суб'єкта кримінального правопорушення.

У кримінальному праві України суб'єкт кримінального правопорушення є однією з ключових категорій, що визначає особу, яку можливо притягнути до кримінальної відповідальності. Відповідно до частини першої статті 18 Кримінального кодексу України – «суб'єктом кримінального правопорушення визнається фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого, відповідно до цього Кодексу, може наставати кримінальна відповідальність» [43].

Визначення суб'єкта кримінального правопорушення є необхідним для правильної кваліфікації діяння та встановлення підстав для кримінальної відповідальності. Без наявності суб'єкта, який відповідає встановленим критеріям, кримінальне правопорушення не може бути визнане таким, що має склад кримінального правопорушення, а отже, відсутні підстави для притягнення до кримінальної відповідальності.

З початком незалежності України відбувається поступова трансформація системи кримінального права, спрямована на гармонізацію з європейськими стандартами, дотримання принципів прав людини та гарантій справедливості. Дослідження цієї тематики вказують, що сучасне українське розуміння суб'єкта кримінального правопорушення ґрунтується на таких засадах:

- індивідуалізація покарання: відповідальність несе саме фізична особа, а не колективи чи соціальні групи;
- психічна спроможність: особа повинна бути дієздатною, тобто мати необхідний рівень психічного розвитку для розуміння протиправності своїх дій;
- віковий поріг кримінальної відповідальності: законодавство визначає мінімальний вік, з якого особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності (зокрема, 16 років загально, із зниженими порогами для окремих тяжких кримінальних правопорушень).

Розглянута еволюція поняття суб'єкта кримінального правопорушення вказує на його комплексну природу, яка формується під впливом філософських, юридичних та соціологічних чинників. Від моральної оцінки дій до суворих юридичних критеріїв, історичний розвиток цього поняття відображає поступовий перехід від колективної до індивідуальної відповідальності, що є основою сучасних принципів кримінального правосуддя.

Видозміна поняття суб'єкта кримінального правопорушення має багатовекторний характер, який об'єднує морально-етичні, юридичні та соціальні аспекти. Історичні етапи формування цього поняття відображають поступове усвідомлення необхідності розмежування між діями, спрямованими на досягнення соціального порядку, та особистою відповідальністю за вчинені правопорушення.

Поточна система кримінального права, зокрема в контексті українського законодавства, ґрунтується на принципах індивідуалізації покарання, визначення психічної дієздатності та встановлення чітких вікових меж кримінальної відповідальності. Ці підходи є результатом історичної еволюції кримінально-правової доктрини та відповідають сучасним міжнародним стандартам справедливості.

Рефлексія над історичними моделями дозволяє зрозуміти, що незалежно від епохи та соціально-політичних обставин, основним критерієм суб'єкта кримінального правопорушення завжди залишається здатність особи усвідомлювати наслідки своїх дій та нести за них відповідальність. Це є

головним постулатом, який лежить побудовою сучасних систем кримінального права у всьому світі.

1.2. Позиції вчених щодо поняття «суб’єкт кримінального правопорушення».

Поняття «суб'єкт кримінального правопорушення» є фундаментальним у кримінальному праві, оскільки ним визначається, хто може бути притягнутий до кримінальної відповідальності та за яких умов. Дане поняття охоплює ключові характеристики особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, і є основою для встановлення її відповідальності.

Науковці та практики кримінального права досить широко аналізують поняття суб’єкта та доповнюють його необхідними критеріями у відповідності до викликів сучасності. Поняття «суб'єкт кримінального правопорушення» є багатогранним і включає як загальні, так і спеціальні ознаки, що визначають можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності. Його розуміння є критично важливим для теорії кримінального права та правозастосовної практики.

Франц фон Ліст був відомим німецьким правознавцем і кримінологом, який сприяв розвитку кримінального права і провів дослідження в галузі карного права. Одним із головних внесків Ліста був його «Lehrbuch des deutschen Strafrechts», підручник з німецького кримінального права, вперше опублікований у 1881 році під назвою «Das deutsche Reichsstrafrecht». У своєму аналізі причини і наслідку Ліст визначив «суб'єкта» як живу людську істоту, що здійснює добровільний акт, який спричиняє незаконний результат. Він навіть відрізняв «фізичну причинність» від «юридичної дії» і вважав, що елемент волі та наміру ніколи не можна ігнорувати при оцінці кримінальної відповідальності. Ця методологія заклала основу для майбутніх досліджень у сфері кримінального права [44].

У 20 столітті німецький політик і юрист Густав Радбрух написав монографію під назвою «Der Handlungsbegriff in seiner Bedeutung für das

Strafrechtssystem». Це є його габілітаційна дисертація, видана J. Guttentag у Берліні 1903 року. У цьому внеску Радбрух досліджує «дію» у карному праві та її важливість для систематизації юридичної науки. Крім того, лише ті особи, які не діють відповідно до правової норми, можуть бути неминучим кримінальним суб'єктом [45].

Ганс Вельцель – видатний німецький правознавець, який заснував фіналістську (цільову) теорію дії (*finale Handlungslehre*) у кримінальному праві. Згідно з його теорією, дія розглядається як свідоме, цілеспрямоване людське поводження, а суб'єктом злочину є особа, яка вольовим чином спрямовує свою поведінку на досягнення певного результату. Вельцель підкреслював, що злочинна дія повинна розглядатися не лише з точки зору її наслідків, але й з урахуванням внутрішньої спрямованості та мети діючої особи. Це означає, що суб'єктом кримінального правопорушення є особа, яка свідомо та цілеспрямовано спрямовує свою поведінку на досягнення забороненого результату. Доводи цієї теорії відмінні від каузальниї теорії, яку зосредоточується на відношеннях між дією та наслідків з її результатам, і не звертає уваги на внутрішню мотивацію особи.

Фіналістська теорія дії Вельцеля мала значний вплив на розвиток кримінального права, зокрема в аспектах розмежування між умислом та необережністю, а також у питаннях кваліфікації злочинів, вчинених шляхом бездіяльності. Ця теорія також сприяла більш глибокому розумінню суб'єктивних елементів злочину та їх ролі в кримінальній відповідальності [46].

Клаус Роксін – видатний німецький правознавець, який зробив значний внесок у розвиток кримінального права. У своїй праці «Strafrecht. Allgemeiner Teil» Роксін розробив персоналістичну концепцію дії, за якою існує уявлення про кримінальну дію як свідомий і добровільний акт, який відображає волю обвинуваченого, шляхом використання зовнішньої дії як вияв внутрішньої волі. Ця модель підкреслює роль «духовно-вольового ядра» дії, де суб'єкт (S) представляє особу як індивіда, свідомо і навмисно втілює певну дію для

досягнення певного результату. Отже, мотив людини так само важливий, як і її зовнішня поведінка [47].

Жан Прадель – видатний французький правознавець, який зробив значний внесок у розвиток кримінального права. За вивченням його праці, суб'єкт злочину – це індивід, якого суспільство має притягти до відповідальності за певне правопорушення, у якому юридична відповідальність зливається з соціальною ситуацією вчиненого правопорушення [48].

Фундаментальна праця Programma del corso di diritto criminale Франческо Каррари заклала основи сучасної італійської кримінально-правової доктрини. У цій роботі Каррара чітко розмежував поняття суб'єкт кримінального правопорушення та об’єкт – правове благо, на яке посягає правопорушник. Така відмінність породила подвійну структуру правопорушення, яка мала величезні наслідки для подальшого розвитку кримінального права в Західній Європі [49].

Луїджі Ферраойлі – італійський правовий теоретик і філософ права, який багато років займається аналізом відносин між правом, політикою та державою в умовах кризи суверенних влад. У головній праці «Право і розум: Теорія гарантизму кримінального права» (1989) він розробив тезу про те, що «суб'єктом правопорушення є не тільки фізична особа, але й кожний носій прав і обов’язків, включаючи юридичні організації, що підлягають кримінальному праву і які мають бути захищені гарантіями процесу» [50].

П'єр Джузеппе Монатері – італійський правознавець та провідний експерт з критичного порівняльного права, досліджує правові норми в рамках глобалізованої правової системи. Вивчаючи роботу Монатері можна виокремити, що суб'єкта кримінального права не є повністю пізнаним, якщо не враховувати мережеву структуру правових норм, згідно з якою суб'єкт є не тільки носієм прав та обов'язків, але й одночасно елементом складних зв'язків між національними та наднаціональними правовими системами [51].

Професор Ґюнтер Штратенверт – один із найвпливовіших європейських теоретиків кримінального права другої половини XX ст., відомий поєднанням

аналізу дії з кримінально-правовою політикою. З аналізу його роботи видно, що суб'єкт правопорушення виступає не лише як носій волі й умислу, але як важливий складник в системі регуляторних норм, призначених знижувати правові небезпеки та запобігати злочинам [52].

За думкою Таганцева М.С. фізична особа може бути суб'єктом кримінального правопорушення лише тоді, коли поєднує в собі біологічні умови та має здатність до осудності чи неосудності [53, с. 263].

І. О. Харь вважає невдалим вживання терміна «приватна особа», замість «суб'єкт кримінального правопорушення», у проаналізованих працях Піонтковського, Сташиса, Тація, Широкова, Вольфмана й Леонтьєва [54]. У статті про злочини проти волі, честі та гідності І. О. Харь вводить методологічну категорію «суб'єкт вини», що проміжно стоїть між суб'єктом кримінального правопорушення й суб'єктом кримінальної відповідальності, для глибшого аналізу психологічного елементу [55, с. 96].

В. К. Матвійчук же критикує поєднання понять «службова особа» та «громадяни» як суб'єкт, наголошуючи на логічній помилці такого підходу [53, с. 265].

Т. М. Приходько констатувала, що досі не було вироблено єдиної теоретичної моделі суб'єкта кримінального правопорушення, попри численні дослідження. Нею наголошено на необхідності обґрунтовного методологічного аналізу ключових ознак (фізична особа, осудність, вік) для систематизації поняття й уникнення термінологічної плутанини [53, с. 269].

У статті «Judicial Interpretation and Substantive Legality in Criminal Law: A Comparative Study on Distribution of Power in Albania and The Netherlands» Ідлір Печі та Еверт Стамхейс поняття «суб'єкт кримінального правопорушення» не є центральним, але дослідження Печі та Стамхейса підкреслює важливість чіткого законодавчого визначення кримінальних норм, що опосередковано стосується і визначення суб'єкта правопорушення. Авторами окреслюється необхідність дотримання принципу законності, що передбачає, серед іншого,

чітке визначення ознак, які характеризують суб'єкта правопорушення, таких як вік, осудність та інші юридично значущі характеристики [56].

У статті «Проблема юридичної особи як суб'єкта злочину та її вирішення у проектах Кримінального кодексу України» Дудоров аналізує можливість визнання юридичних осіб суб'єктами злочину. З зазначеного можна зрозуміти, що хоча чинне законодавство України визнає суб'єктом злочину лише фізичну особу, деякі проекти Кримінального кодексу передбачають кримінальну відповідальність юридичних осіб за певні злочини, зокрема у сферах господарювання та екології [57].

З аналізу статті «Поняття суб'єкта кримінального правопорушення» Юрія Гродецького та Олексія Зайцева випливає, що суб'єктом кримінального правопорушення є фізична особа, яка досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, та є осудною. Вони акцентують на необхідності уніфікації термінології, пропонуючи використовувати єдиний термін «суб'єкт кримінального правопорушення» замість різних синонімів, таких як «особа», «винний» тощо [58].

А.О. Мороз досліджує суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 397 КК України, зазначаючи, що загальний термін «суб'єкт кримінального правопорушення» є недостатнім для повного розкриття соціального та правового статусу особи, яка вчиняє таке правопорушення. Автор пропонує більш точне визначення, яке враховує специфіку правового статусу суб'єкта. У статті «Суб'єкт злочину втручання в діяльність захисника чи представника особи» А. Мороз визначає суб'єкта як фізичну осудну особу, яка досягла встановленого законом віку кримінальної відповідальності та вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння. Авторка підкреслює, що суб'єкт кримінального правопорушення є обов'язковим елементом складу злочинного діяння, без якого неможливо встановити наявність кримінального правопорушення.

А. Мороз також акцентує увагу на важливості розмежування понять «суб'єкт злочинної дії» та «особа злочинця». Вона зазначає, що суб'єкт є

юридичною конструкцією, яка має конкретні ознаки, встановлені кримінальним законом, тоді як поняття «особа злочинця» є ширшим і включає соціальні, психологічні та інші характеристики особи, які можуть бути враховані при призначенні покарання, але не визначають її як суб'єкта кримінального правопорушення [59, с. 64].

У праці «The Fundamental Concept of Crime in International Criminal Law: A Comparative Law Analysis» І. Марчук аналізує поняття злочину в міжнародному кримінальному праві, зосереджуючись на таких елементах, як actus reus (об'єктивна сторона), mens rea (суб'єктивна сторона), захисти та форми співучасті. Вона підкреслює, що в міжнародному праві суб'єкт кримінального правопорушення – це фізична особа, яка володіє здатністю до кримінальної відповідальності, тобто є осудною та досягла відповідного віку [60, с. 55].

Проаналізувавши статтю «Суб'єкт кримінального правопорушення як центральний елемент складу кримінального правопорушення» авторства Т. О. Павлової, можна збагнути, що авторка підкреслює центральне значення суб'єкта у складі кримінального правопорушення, оскільки саме через діяння суб'єкта виникають кримінально-правові відносини, в межах яких винна особа притягається до кримінальної відповідальності [61].

Аналізуючи текст дисертації «Суб'єкт злочину у кримінальному праві України: теоретичні та прикладні аспекти» Н. Г. Таран видно, що авторка акцентує на необхідності чіткого розмежування цього поняття «суб'єкта кримінального правопорушення» від суміжних термінів, таких як «особа злочинця». Таран Н. Г. підкреслює, що суб'єкт є юридичною конструкцією, яка має конкретні ознаки, встановлені кримінальним законом, тоді як поняття «особа злочинця» є ширшим і включає соціальні, психологічні та інші характеристики особи, які можуть бути враховані при призначенні покарання, але не визначають її як суб'єкта кримінального правопорушення. Наталія Таран виступає за чітке розмежування цих понять, що сприяє точнішій кваліфікації злочинів та ефективнішому застосуванню кримінального законодавства [62].

У науковій статті «Спеціальний суб'єкт злочину в сучасному кримінальному законодавстві» Д. В. Захарук не ототожнює суб'єкта з іншими категоріями, а навпаки, підкреслює його унікальність та важливість у кримінальному праві. Захарук зазначає, що спеціальний суб'єкт злочину є різновидом загального суб'єкта злочину, який, окрім загальних ознак (фізична особа, осудність, досягнення певного віку), має додаткові ознаки, що звужують коло осіб, які можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за конкретний злочин. Ці додаткові ознаки можуть бути прямо вказані в диспозиції статті кримінального закону або випливати із змісту кримінально-правової норми [63].

У своїй монографії «Atrocity Speech Law: Foundation, Fragmentation, Fruition» професор Грегорі С. Гордон не надає окремого визначення терміна «суб'єкт кримінального правопорушення», проте, аналізуючи його роботу, можна дійти висновку, що суб'єктами злочинного діяння є особи, які мають вплив на аудиторію та використовують свої дії як інструмент для сприяння вчиненню міжнародних злочинів. До таких осіб належать політичні лідери, військові командири, журналісти та інші особи, чия комунікація має потенціал спровокувати масові правопорушення [64].

У статті «Спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення як елемент диференціації кримінальної відповідальності», автори аналізують поняття суб'єкта правопорушення в контексті кримінального права України. Вони визначають суб'єкта як фізичну осудну особу, яка досягла встановленого законом віку кримінальної відповідальності та вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння. Крушинський С. А. та Захарчук В. М. також підкреслюють, що суб'єкт кримінального правопорушення є обов'язковим елементом складу злочинного діяння, без якого неможливо встановити наявність кримінального правопорушення. Вони акцентують увагу на важливості розмежування понять «суб'єкт злочину» та «особа злочинця», зазначаючи, що суб'єкт злочину є юридичною конструкцією з конкретними ознаками, встановленими кримінальним законом, тоді як

поняття «особа злочинця» є ширшим і включає соціальні, психологічні та інші характеристики особи [65, с. 624].

У статті І.О. Бандурки основна увага приділена спеціальному суб'єкту злочину. Водночас авторка також торкається загального суб'єкта кримінального правопорушення, визначаючи його як фізичну, осудну особу, яка досягла віку кримінальної відповідальності [66, с. 22]. Авторка акцентує увагу на важливості врахування спеціальних ознак суб'єкта при кваліфікації правопорушень, що сприяє точнішій диференціації кримінальної відповідальності та ефективнішому застосуванню кримінального законодавства.

А. В. Ландіна у статті «Спеціальний суб'єкт злочину: порівняльно-правовий аспект» підкреслює, що суб'єкт злочину є невід'ємним елементом складу злочину, без якого не може існувати ані подія злочину, ані кримінальна відповідальність. Особливу увагу вона зосереджує на спеціальному суб'єкті злочину – фізичній особі, яка вчиняє злочин, та володіє певними якостями (вміннями, навичками, фізичними чи психічними характеристиками), що вирізняють її серед загальних суб'єктів злочину [67, с. 54]. Ландіна А. В. внесла важливий вклад у розвиток теорії кримінального права, пропонуючи більш детальний та диференційований підхід до аналізу суб'єктів кримінальних правопорушень.

У праці «The Subjects of International Criminal Law» Фредерік Мегре не надає прямого визначення поняття «суб'єкта кримінального правопорушення» у традиційному кримінально-правовому розумінні. Натомість він аналізує, хто є суб'єктами міжнародного кримінального права, приділяючи особливу увагу індивідуальній кримінальній відповідальності. Мегре розглядає суб'єкта міжнародного кримінального права як індивіда, чия відповідальність визначається не лише його особистими діями, але й контекстом, у якому ці дії відбуваються, включаючи участь у більших соціальних чи політичних структурах [68]. Дослідження Мегре вносить важливий вклад у розуміння суб'єктів міжнародного кримінального права, підкреслюючи, що індивідуальна

відповідальність є складним феноменом, який вимагає врахування як особистісних, так і контекстуальних факторів. Це дозволяє краще зрозуміти механізми притягнення до відповідальності у міжнародному праві та може сприяти розвитку більш справедливих і ефективних правових практик у цій галузі.

Д. В. Бараненко в статті «Спеціальний суб'єкт злочину за новим кримінальним законодавством України» розглядає суб'єкта злочину як складову частину елементів складу злочину та виділяє загального і спеціального суб'єкта злочину. Спеціальним суб'єктом злочину визнається фізична осудна особа, винна у вчиненні кримінально караного діяння, склад якого передбачає обов'язкове належення до певної категорії осіб. За результатами дослідження встановлено, що особливості (вміння, навички, фізичні чи психічні характеристики) доповнюють загальні ознаки суб'єкта злочину (вік, осудність) та наділяють його властивостями, характерними для конкретних складів злочинів. Бараненко акцентує, що суб'єкт злочину є невід'ємним елементом складу злочину, без якого неможлива ні подія злочину, ні кримінальна відповідальність [69, с. 82]. Це свідчить про важливість правового визначення суб'єкта в процесі розгляду кримінального правопорушення та забезпечення справедливості у правозастосуванні.

Викладено позицію В. М. Козака щодо суб'єкта кримінального правопорушення за матеріалами статті «Суб'єкт знищення, підробки або заміни ідентифікаційних номерів транспортного засобу», де ним зазначено, що суб'єктом злочину може бути лише людина – громадянин України, особа без громадянства або іноземець з елементами осудності та спеціального віку. Відсутність будь-якої з цих ознак виключає особу як елемент складу злочину й робить неможливим притягнення до кримінальної відповідальності [70, с. 62]. Автор формулює чіткі критерії, які повинні бути дотримані для того, щоб особа могла бути визнана суб'єктом кримінального правопорушення. Це підкреслює важливість дотримання принципів правосуддя та законності у процесі кримінального переслідування.

Ірина Гриненко у статті «Ознаки суб'єкта злочину як критерії класифікацій злочинів» визначає «суб'єкт злочину» як невід'ємний елемент складу кримінального правопорушення, без якого неможливі ані подія злочину, ані кримінальна відповідальність. За Гриненко, суб'єктом злочину може бути лише фізична особа, причому це прямо витікає із законодавчого визначення. Гриненко стверджує, що ознаки суб'єкта (вікова, соціальна, професійна тощо) можуть слугувати надійними критеріями для класифікації кримінальних правопорушень за різними ознаками. Це дозволить систематизувати кримінальні правопорушення не лише за об'єктом і об'єктивною стороною, а й за специфікою особи, яка їх вчиняє [71, с. 183]. Цей підхід дозволяє систематизувати кримінальні правопорушення за специфікою особи, яка їх вчиняє. Ірина Гриненко пропонує розширити традиційні критерії класифікації правопорушень, що може сприяти більш точному аналізу та розумінню кримінальної поведінки.

М. І. Хавронюк у своїх дослідженнях і навчальних посібниках розглядає суб'єкта злочину як обов'язковий структурний елемент складу кримінального правопорушення, визначаючи його через такі класичні ознаки: фізична особа, осудність і вік. Окремо він аналізує інститут «спеціального суб'єкта» – особи з додатковими, законодавчо встановленими характеристиками, а також звертає увагу на законодавчі прогалини в нормативному визначенні цього інституту.

У дисертації «Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації» Ховранюк М. І. порівнюючи континентально-європейські підходи до інституту суб'єкта злочину, відзначає, що українське законодавство в цілому відповідає класичній моделі: фізична осудна особа, досягла віку відповідальності, зі спеціальними ознаками за потреби. Водночас автор критикує ст. 18 КК України за відсутність конкретизації переліку ознак спеціального суб'єкта, що ускладнює кваліфікацію окремих злочинів, й наполягає на законодавчому доповненні цієї норми [72].

У статті «Нотатки до реформи публічно-правових деліктів» Хавронюк класифікує «кримінальне правопорушення» як один із видів публічно-правових деліктів, підкреслюючи необхідність уніфікації термінології та суворого дотримання класичних ознак суб'єкта, сформульованих пізніше в його навчальному посібнику [73, с. 252].

У навчальному посібнику «Кримінальне право» за авторства О.О. Дудорова та М.І. Хавронюка у підрозділі 2.2 «Суб'єкт кримінального правопорушення» Хавронюк виокремлює суб'єкта як другий за чергою елемент складу злочину, без якого неможливі ані подія злочину, ані притягнення до відповідальності [74, с. 133]. У п. 2.2.1 наголошується, що суб'єктом може бути виключно фізична особа, здатна усвідомлювати і керувати своїми діями (осудність) та яка досягла віку кримінальної відповідальності (зазвичай 16 років) [74, с. 134]. У п. 2.2.3 розглядається окремий підвид суб'єкта: особа, для якої законом або диспозицією конкретної статті передбачені додаткові ознаки (наприклад, посадовий статус чи професійні навички) [74, с. 143]. Окрім того, Хавронюк аналізує в п. 2.2.4 «Опосередковане виконання кримінального правопорушення» питання суб'єкта в разі використання посередників – що розширює розуміння де-факто виконавців кримінального правопорушення [74, с. 144]. Ховранюк М. І. чітко артикулює, що суб'єкт слід розглядати нарівні з об'єктом та об'єктивною стороною, оскільки лише у сукупності цих елементів постає повноцінна структура складу кримінального діяння. Таким чином, Хавронюк М. І. акцентує, що суб'єкт кримінального правопорушення слід розглядати нарівні з об'єктом та об'єктивною стороною, оскільки лише у сукупності цих елементів формується повноцінна структура складу кримінального діяння. Цей підхід підкреслює інтегративний характер кримінального права, що вимагає комплексного аналізу всіх складових елементів злочину для адекватного правозастосування.

У статті «Законодавство України про кримінальну відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності – час визначитись зі стратегією розвитку» О. О. Дудоров разом із Р. О. Мовчаном розглядають суб'єкта як одну

зі складових кримінальної конструкції, без якої неможлива ні подія правопорушення, ні кримінальна відповідальність [75, с. 250].

За думкою Шульги А.М., зазначеною у статті «Теоретичне визначення суб'єкта кримінальних правопорушень проти земельних ресурсів України та його вплив на правозастосування», у широкому значенні суб'єкт кримінального правопорушення – це будь-яка особа, яка вчинила протиправне діяння, передбачене Кримінальним кодексом. Водночас у вузькому розумінні під суб'єктом кримінального правопорушення слід розуміти таку особу, яка, досягнувши встановленого віку й маючи здатність усвідомлювати суспільно небезпечний характер своїх дій та керувати ними, може бути притягнута до кримінальної відповідальності за умисні або необережні правопорушення [76, с. 252].

Білінський І. А. та Ковальчук Ю. І. в свої науковій праці «Суб'єктивні ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 203-2 КК України» підкреслюють, що суб'єкт і суб'єктивна сторона (вина, мотив, мета, емоційний стан) є невід'ємними складовими будь-якого кримінального правопорушення. Саме їх поєднання дозволяє правоохоронним органам встановити повний склад правопорушення та зрозуміти механізм його негативного впливу на суспільні відносини [77, с. 814].

Р.А. Дафф розглядає кримінальне право як нормативну практику, в якій суб'єктом є особа, до якої звертається право, проголошуючи певні діяння публічними правопорушеннями та покликаючи тих, хто їх вчиняє, до відповідальності [78, p. 9].

У другому томі книги Джорджа П. Флетчера The Grammar of Criminal Law: Volume Two: International Criminal Law, у 3 розділі під назвою «Subject vs Object», Флетчер аналізує дихотомію «суб'єкт – об'єкт» у міжнародному кримінальному праві Він визначає суб'єкта кримінального правопорушення – як особу, на яку спрямовані норми кримінального права, тобто особу, здатну вчинити суспільно небезпечне діяння й нести за нього відповідальність [79, p. 81].

Науковий підхід Флетчера поєднує класичний англосаксонський аналіз actus reus / mens rea з міжнародно-порівняльним трактуванням. Він демонструє, що суб’єкт у кримінальному праві завжди є центровою фігурою, без якої неможливий жоден етап кваліфікації злочинної дії чи визначення покарання.

Міжнародна практика підкреслює, що винуватцем злочинної дії може бути лише фізична особа. Наприклад, Римський статут Міжнародного кримінального суду (1998) однозначно визначає: «Суд діятиме юрисдикцію лише щодо фізичних осіб. Особа, яка скоїла злочинну дію понесе індивідуальну відповідальність та покарання». Це означає, що в міжнародному кримінальному праві (як і в більшості національних систем) суб’єктом кримінального правопорушення визнається людина (фізична особа), а не держава чи будь яка інша юридична особа [42].

Сучасні міжнародні правові акти, такі як Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність, розширюють поняття суб'єкта кримінального правопорушення, включаючи юридичних осіб, що вимагає адаптації національних правових систем до нових викликів, таких як кіберзлочини. Це підкреслює важливість міжнародної співпраці у боротьбі з транснаціональними злочинами [80, art. 12].

Різні науковці пропонують багатогранні підходи до визначення суб'єкта кримінального правопорушення. Від класичних теорій, таких як фіналістська теорія дії Ганса Вельцеля, до сучасних підходів, які враховують соціальні та юридичні аспекти, ці концепції підкреслюють важливість внутрішньої мотивації, наміру та осудності.

Аналіз наукових праць свідчить про відсутність єдиної теоретичної моделі суб'єкта кримінального правопорушення, що може призводити до термінологічної плутанини в правозастосуванні. Необхідність чіткого визначення та класифікації суб'єктів є актуальною для покращення правозастосування. Подальші дослідження повинні зосередитися на розробці єдиної теоретичної моделі суб'єкта кримінального правопорушення, яка б враховувала як традиційні, так і сучасні аспекти. Це сприятиме кращому

розумінню та застосуванню кримінального права в умовах швидко змінюваного суспільства.

1.3. Досвід країн світу у законодавчому закріпленні «суб'єкта кримінального правопорушення».

«За КК Швеції (Brottsbalk) не передбачено певних загальних ознак суб'єкта злочинного діяння, але у ст. 6 зазначено, що за злочини вчинені особою до досягнення 15-ти років – покарання не може бути призначено [81, ст. 6]. Розуміємо, що мінімальний вік кримінальної відповідальності у Швеції становить 15 років. Особи, які досягли цього віку, можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності та їх дії підлягають судовому розгляду. Проте для неповнолітніх у віці від 15 до 18 років застосовуються особливі умови: їхні справи розглядаються загальними судами за стандартною процедурою, але з урахуванням пом'якшувальних обставин, що можуть вплинути на призначення покарання.

Щодо осіб віком до 15 років, хоча вони не підлягають кримінальній відповідальності, їхні протиправні дії можуть стати підставою для втручання соціальних служб. Такі заходи мають на меті реабілітацію та соціальну адаптацію дитини, а не покарання [82].

Отже, шведське кримінальне законодавство визначає суб'єкта кримінального правопорушення як фізичну особу, яка досягла 15-річного віку. Відсутність загального визначення суб'єкта в кодексі компенсується чітким встановленням вікової межі кримінальної відповідальності та особливими процедурами для неповнолітніх правопорушників.

У відповідності до ст. 19 Trestného zákona (Кримінального кодексу Словацької Республіки), суб'єктом кримінального правопорушення визнається особа, яка своїм діянням реалізувала всі елементи складу кримінального правопорушення, викладеного в Особливій частині Кодексу [83, ст. 19, 22-23]. Хоча саме положення ст. 19 не деталізує категорії суб'єктів, поняття «особа» слід розуміти в ширшому правовому сенсі, що включає як фізичних осіб, так і

юридичних осіб, кримінальна відповідальність яких регламентується окремим нормативним актом – Законом № 91/2016 Z. z. про кримінальну відповідальність юридичних осіб. Згідно з цим законом юридичні особи можуть бути притягнуті до відповідальності за перелік злочинів, зазначених у ст. 3 зазначеного акта, а вина фізичної особи, яка діє в інтересах юридичної особи, за певних умов «приписується» і самій юридичній особі [84].

Згідно зі ст. 22 Trestného zákona, особа, яка в момент вчинення діяння не досягла чотирнадцятирічного віку, не підлягає кримінальній відповідальності. Водночас для злочинів сексуального характеру закон підвищує вікову межу відповідальності до п’ятнадцяти років, що відповідає жорсткішому підходу щодо захисту неповнолітніх жертв і запобігання сексуальним злочинам проти дітей.

Питання осудності (кримінальної спроможності) регламентовано ст. 23 Trestného zákona, відповідно до якого особа, яка внаслідок психічного розладу не могла усвідомити протиправність свого діяння або керувати своєю поведінкою, звільняється від кримінальної відповідальності. Водночас закон містить виняток: окремі норми Особливої частини прямо передбачають можливість притягнення осіб із психічними порушеннями до відповідальності за певними складами злочинів, що свідчить про прагнення законодавця збалансувати інтереси суспільства та індивідуальні права осіб із душевними розладами.

Резулютуємо, що словацьке кримінальне право вирізняється комплексним підходом до визначення суб’єкта кримінального правопорушеня – поєднує інклюзивність у визнанні юридичних осіб, чітке регламентування вікових меж та диференційоване застосування норм про осудність, що дозволяє адаптувати кримінальну відповідальність до особливостей кожної категорії правопорушників.

Кримінальний кодекс Чехії (Trestní zákoník České republiky) не містить особливих норм характеристики суб’єкта кримінального правопорушення, але виходячи з тексту кримінального закону – кримінальна відповідальність у

Чеській республіці починається з 15-ти років [85]. При цьому законодавець свідомо поєднав мінімальний віковий ценз із особливостями правового режиму неповнолітніх, залишаючи за судами можливість індивідуалізувати покарання та застосовувати спеціальні виховні заходи [86].

Особливим є те, що у Чехії є окремий закон про кримінальну відповідальність юридичних осіб і провадження щодо них (Zákon o trestní odpovědnosti právnických osob a řízení proti nim), де у ст. 8 зазначається коли настає кримінальна відповідальність юридичної особи вчинена в її інтересах або в межах її діяльності:

a) статутним органом або членом статутного органу, чи іншою уповноваженою особою у керівній позиції, яка діє від імені юридичної особи;

b) особою, що обіймає керівну посаду та виконує управлінські або контрольні функції, навіть якщо не входить до статутних органів;

c) особою, що здійснює вирішальний вплив на управління юридичною особою, за умови, що її дії стали хоча б однією з передумов настання наслідку, що спричинив кримінальну відповідальність;

d) працівником або особою на аналогічній посаді під час виконання трудових обов’язків, навіть якщо вона не належить до попередніх категорій [87, ст. 8].

Таким чином, чеське законодавство вирізняється поєднанням простого, але чіткого критерію вікової відповідальності фізичних осіб з окремим, детально регламентованим механізмом притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб.

У кримінальному законодавстві Федеративної Республіки Німеччина відсутня спеціальна норма, що безпосередньо визначає поняття «суб’єкт кримінального правопорушення». Нормативне регулювання віку кримінальної відповідальності розосереджене між Загальною та Особливою частинами Strafgesetzbuch (StGB) та окремим галузевим законодавством.

Стаття 10 StGB («Sondervorschriften für Jugendliche und Heranwachsende») встановлює, що положення Загальної частини Кримінального кодексу

застосовуються до осіб молодіжного віку лише за умови відсутності спеціальних положень у Jugendgerichtsgesetz (JGG), у зв'язку з чим вік настання кримінальної відповідальності міститься не в КК ФРН, а в Законі про судочинство щодо справ неповнолітніх (Jugendgerichtsgesetz (JGG)) і настає вона з 14-ти років [88]. Діти, які не досягли 14-річного віку, вважаються «schuldunfähig» за ст. 19 StGB, що означає повну відсутність кримінальної відповідальності за вчинені дії

Стаття 20 StGB передбачає звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка внаслідок психічного розладу не могла усвідомити протиправність своїх дій або керувати своєю поведінкою. Ця норма функціонально відповідає аналогічним положенням щодо осудності в українському кримінальному праві [89, ст. 19-20].

Такий правовий механізм забезпечує баланс між потребою суспільства в протидії злочинності та гарантіями захисту прав осіб, які не можуть підлягати кримінальній відповідальності.

У КК Польщі (Kodeks karny Rzeczypospolitej Polskiej) прямо не вживається термін «суб'єкт кримінального правопорушення». Однак із аналізу окремих норм випливають ключові характеристики особи, яка може бути притягнута до кримінальної відповідальності:

1. Загальна умова кримінальної відповідальності. Згідно зі ст. 1 § 1 КК Польщі, кримінальній відповідальності підлягає лише той, «хто вчинив діяння, за яке передбачено покарання, що діяло на момент його вчинення». Ця норма встановлює принцип легальності (nullum crimen, nulla poena sine lege) та вказує, що суб'єктом правопорушення може бути лише та особа, чиї дії чітко охоплюються кримінальною забороною.

2. Віковий ценз як характеристика суб'єкта. Стаття 10 КК Польщі закріплює мінімальний вік кримінальної відповідальності:

§ 1: «На загальних підставах відповідає той, хто вчинив заборонений діяння після досягнення 17 років»;.

§ 2: для окремих тяжких злочинних дій (перелік у ст. 134, 148 § 1–3, 156 § 1, 163 § 1, 166, 173 § 1, 197 § 1, 223 § 2, 252 § 1–2, 280 КК) кримінальна відповідальність може настанти вже з 15 років за умови відповідності обставин справи та особистісних характеристик неповнолітнього.

§ 2a: у випадку особливо тяжких форм умисного вбивства (ст. 148 § 2–3) суб'єктом може стати особа віком від 14 до 15 років, якщо виховні заходи виявилися неефективними і є ризик соціальної небезпеки.

3. Індивідуалізація покарання для молоді. Крім вікових меж, закон надає судам право застосувати до осіб, які вчинили злочин у віці 17–18 років, заходи, передбачені для неповнолітніх (середовища виховного, лікувального чи виправного характеру) замість стандартного покарання (§ 4 ст. 10 КК Польщі).

Таким чином, хоча Кримінальний кодекс Польщі не містить окремої дефініції «суб'єкта кримінального правопорушення», його роль виконують норми про легальність діяння (ст. 1) та чіткі вікові цензи (ст. 10), що разом визначають, хто саме може бути визнаний суб'єктом кримінального правопорушення й притягнутий до відповідальності. Це поєднання загального принципу з гнучкими винятками для молоді забезпечує баланс між правовою визначеністю та потребою індивідуалізації судового захисту неповнолітніх [90, ст. 1, 10].

За кримінальним законом Великого Герцогства Люксембург (Code pénal) не зазначено певного опису суб'єкта кримінального правопорушення окремою статтею, проте його зміст випливає з системного аналізу положень Кримінального кодексу та спеціального законодавства, що регулює відповідальність фізичних і юридичних осіб [91].

Згідно з Кримінальним кодексом Люксембургу, кримінальна відповідальність фізичних осіб настає з досягненням 18-річного віку. Водночас, відповідно до Закону про захист молоді від 10 серпня 1992 року (Loi Protection de la Jeunesse: PdJ1992), особи віком від 16 до 18 років можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за певних обставин. Цей закон передбачає спеціальні процедури для неповнолітніх правопорушників, які розглядаються в

рамках ювенальної юстиції [92]. До 2010 року в Люксембурзі діяла доктрина «societas non delinquere potest», за якою юридичні особи не могли бути притягнуті до кримінальної відповідальності. Однак із прийняттям Закону від 3 березня 2010 року було запроваджено інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб. Згідно з цим законом, юридична особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності, якщо злочин було вчинено її органами, директором або фактичним керівником від її імені та в її інтересах [93]. Санкції, передбачені для юридичних осіб, включають штрафи, спеціальну конфіскацію, заборону на участь у державних тендерах, позбавлення права на отримання державної допомоги та навіть розпуск юридичної особи.

Отже, кримінальне законодавство Люксембургу визнає як фізичних, так і юридичних осіб суб'єктами кримінального правопорушення. Фізичні особи можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності з 18 років, а в окремих випадках – з 16 років. Юридичні особи несуть кримінальну відповідальність за дії своїх органів/представників, вчинені від їх імені та в їх інтересах. Система покарань диференційована залежно від тяжкості правопорушення та статусу суб'єкта.

У кримінальному законодавстві Республіки Кіпр поняття «суб'єкта кримінального правопорушення» не визначено окремою статтею, проте його зміст випливає з аналізу положень Кримінального кодексу Кіпру. Стаття 20 Кримінального кодексу Кіпру встановлює, що особами, які вважаються такими, що брали участь у вчиненні правопорушення, є:

– особа, яка безпосередньо вчинила діяння або бездіяльність, що становить правопорушення;

– особа, яка допомагала або підбурювала іншу особу до вчинення правопорушення;

– особа, яка надавала консультації або сприяла іншій особі у вчиненні правопорушення.

Виходить, що суб'єктом кримінального правопорушення може бути визнано як безпосереднього виконавця злочинної дії, так і осіб, які сприяли вчиненню правопорушення.

Відповідно до статті 14 Кримінального кодексу Кіпру, особи, які не досягли 14-річного віку, не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності. У порівнянні з Україною, де загальний вік кримінальної відповідальності встановлено на рівні 16 років, а для окремих злочинів – з 14 років, Кіпр має нижчий поріг віку кримінальної відповідальності. Крім того, відсутність окремої ювенальної системи в Кіпрі означає, що неповнолітні не мають спеціального захисту або процедур, які враховують їхній вік та рівень розвитку [94, ст. 14, 20].

У Французькій Республіці поняття «суб'єкта кримінального правопорушення» випливає із сукупності норм Загальної та Особливої частин КК Франції (Code pénal Français), які визначають, хто може бути притягнутий до кримінальної відповідальності, а також за яких умов.

Відповідно до ст. 121-2 Code pénal, кримінальну відповідальність несуть юридичні особи, за винятком держави, за злочини, вчинені від їхнього імені або в їхніх інтересах через дії:

a) органів чи членів органів управління;

b) осіб, уповноважених діяти від імені юридичної особи;

c) осіб, які мають вирішальний вплив на управління організацією;

d) працівників під час виконання ними службових обов'язків.

Місцеві органи влади та їх об'єднання підлягають відповідальності лише за правопорушення, вчинені в межах делегованих їм публічних повноважень

Стаття 121-4 Code pénal визначає суб'єктом (auteur) кримінального правопорушення як особу, яка: вчинила інкриміновані дії; вчинила замах на вчинення кримінального правопорушення або, у випадках, передбачених законом, на вчинення діяння, кваліфікованого як делікт.

За ст. 122‑1 Code pénal особа, яка в момент вчинення діяння страждала на психічний чи нейропсихічний розлад, що повністю позбавив її здатності

усвідомлювати характер чи неправомірність своїх дій або керувати своєю поведінкою, звільняється від кримінальної відповідальності .

Водночас ст. 122-1-1 Code pénal встановлює виняток із цього правила: презумпція неосудності не застосовується, якщо втрата розуміння чи контролю викликана добровільним вживанням психотропних речовин з метою вчинення або полегшення вчинення кримінального правопорушення [95, ст. 121(2,4) 122(1, 1-1)].

Code pénal не містить прямої вказівки щодо віку відповідальності, проте Кримінальний кодекс щодо неповнолітніх (Code de la justice pénale des mineurs) у ст. L 11‑1 встановлює, що:

- неповнолітні віком до 13 років за загальним правилом не здатні до розуміння і, отже, не підлягають кримінальній відповідальності;
- неповнолітні, яким виповнилося щонайменше 13 років, презюмуються такими, що мають розуміння, і можуть бути притягнуті до відповідальності з урахуванням їхнього віку та особистісних характеристик.

Незважаючи на те, що кримінальна відповідальність може настати з 13 років, особи віком до 18 років вважаються неповнолітніми (mineurs) і підпадають під спеціальні правила:

- застосування виховних, педагогічних чи медико‑соціальних заходів;
- можливість призначення більш м’яких покарань та альтернативних санкцій (стажування, нагляд, обов’язкові програми соціальної адаптації) [96, ст. 11-1].

Таким чином, французьке кримінальне законодавство поєднує інклюзивний підхід до визначення суб’єкта (як фізичної, так і юридичної особи) з детальним регулюванням умов осудності та вікових меж, що забезпечує баланс між захистом суспільства та гарантіями прав індивідуумів.

У Кримінальному кодексі Італії (Codice Penale) впроваджено чітке регулювання понять «суб’єкта злочинного діяння» та «неспроможності до відповідальності». Згідно зі ст. 85 Codice Penale, суб’єктом злочину визнається

особа, яка мала на момент вчинення діяння здатність усвідомлювати свої дії та керувати ними (capacità d'intendere e di volere). Відповідно до ст. 97 Codice Penale, не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка на момент вчинення діяння не досягла чотирнадцятирічного віку. При цьому ст. 98 передбачає, що особи віком від 14 до 18 років, хоча й вважаються осудними за умови наявності здатності розуміти, підпадають під спеціальний режим зменшення покарання (attenuazione di pena) з урахуванням їхньої вікової та психологічної незрілості [97].

Підстави неосудності згідно з кримінальним кодексом Італії (incapacità di intendere e di volere):

- повна неосудність: особа, яка через психічну хворобу або іншу серйозну психічну дисфункцію була позбавлена здатності усвідомлювати характер або неправомірність своїх дій (ст. 88);
- стан алкогольного сп'яніння: особа, яка перебувала в стані повної та випадкової (involontaria) алкогольної інтоксикації, за умови відсутності її власної вини в цьому стані (ст. 91);
- дія психоактивних речовин: аналогічне правило застосовується до випадків, коли діяння вчинено під впливом наркотиків або інших психотропних засобів, але лише за умови, що вживання цих речовин не було свідомо спрямоване на досягнення стану сп'яніння з метою вчинення злочину (ст. 93);
- sordomutismo (стан глухоти та німоти): особа, яка страждає на виражений стан глухоти та німоти, і тому не може сприймати або розуміти значення своїх дій, може бути визнана неосудною за ст. 96, причому остаточне рішення покладається на судову оцінку конкретних обставин і, за необхідності, експертний висновок. [98, ст. 85, 88, 91, 93, 96-97]

Італійське кримінальне законодавство поєднує в собі формалізацію вікових та ментальних критеріїв суб'єкта кримінального правопорушення з гнучким підходом до оцінки індивідуальних обставин кожного випадку, що забезпечує баланс між захистом суспільства та правами правопорушника

Кримінальний кодекс Іспанії (Código Penal de España) подібно до багатьох європейських КК не містить чіткого визначення суб'єкта кримінального правопорушення в своєму тексті, але певні ознаки звичні для нас в ньому присутні. Згідно зі ст. 19 Código Penal, особи, які не досягли вісімнадцятирічного віку, не підлягають кримінальній відповідальності за загальним кримінальним кодексом. Логічно, що фізичні особи, які досягли 18-ліття та вчинили кримінальну дію, можуть бути визнані суб'єктом кримінального правопорушення. Утім, якщо неповнолітній у віці від 14 до 18 років вчиняє злочин, його справа розглядається за положеннями спеціального закону – Ley Orgánica 5/2000, de 12 de enero, reguladora de la responsabilidad penal de los menores, який передбачає диференційовані, більш м'які заходи реагування та виховні заходи для цієї категорії осіб [99].

Стаття 20 Código Penal перераховує підстави, за яких особа визнається неосудною або підлягає зменшенню відповідальності:

- психічні або нервово психічні розлади, що виключають здатність усвідомлювати характер або неправомірність діяння;
- стан повної інтоксикації (алкогольної чи наркотичної), якщо вживання речовин не було навмисно спрямоване на вчинення злочинних дій;
- вроджені чи набуті в дитинстві вади сприйняття реальності, які суттєво порушують здатність усвідомлювати навколишнє середовище;
- легітимна оборона, коли дії вчинено з метою захисту себе чи інших і межі оборони не були перевищені;
- стан необхідності та виконання обов'язку чи розпорядження, якщо діяння вчинено в рамках покладених прав та обов'язків або за законом уповноваженою особою [100, ст. 19-20].

Унаслідок реформи 2010 р. (Ley Orgánica 5/2010), у Código Penal введено спеціальні положення про кримінальну відповідальність юридичних осіб (ст. 31 bis), за якими юридична особа відповідає за злочини, вчинені в її інтересах чи за її рахунок представниками органів управління або працівниками, над якими не було здійснено належного контролю [101].

В Іспанії «суб'єктом кримінального правопорушення» визнається будь яка фізична особа, яка досягла відповідного віку та мала осудність, а також юридична особа, дії представників якої відповідають умовам, передбаченим кримінальним законом. Така комплексна система гарантує баланс між захистом суспільних інтересів і врахуванням індивідуальних характеристик правопорушника.

Виходячи з положень розділу II Кримінального кодексу Латвійської республіки (Krimināllikums), суб'єктом кримінального правопорушення визнається будь-яка особа, яка вчиняє дії або допускає бездіяльність, що порушують кримінальне законодавство Латвії. Згідно з текстом кодексу, кримінальну відповідальність можуть нести як фізичні, так і юридичні особи, що відображає універсальність поняття правосуб'єктності в сучасних правових системах. Зокрема, стаття 11 Krimināllikums встановлює, що вік кримінальної відповідальності починається з 14 років, що є типовим для більшості європейських країн. Цей віковий поріг спрямований на те, щоб забезпечити баланс між потребою захисту суспільства та гарантіями прав осіб, які перебувають у стадії фізичного та психологічного розвитку. Подібні норми про віковий ценз мають аналогічні регуляторні наслідки і в інших правових системах, зокрема в українському кримінальному законодавстві, що дозволяє здійснювати порівняльно правовий аналіз та інтегрувати європейські стандарти у національне законодавство.

Щодо норм, що регулюють неосудність, то за змістом Krimināllikums положення про неосудність суб'єкта кримінального правопорушення мають подібну юридичну сутність до відповідних норм українського законодавства. Так, виключення кримінальної відповідальності встановлюється для осіб, що внаслідок психічних порушень або інших обставин не можуть усвідомлювати характер або неправомірність власних дій. Цей механізм дозволяє диференціювати ступінь вини та рівень суспільної небезпеки, спрямовуючи процес реабілітації та соціальної реінтеграції неповнолітніх правопорушників.

Аналіз положень Krimināllikums демонструє, що система визначення суб'єкта кримінального правопорушення в Латвійській республіці має комплексний характер, що поєднує універсальний підхід до фізичних та юридичних осіб, регламентує віковий ценз кримінальної відповідальності та інтегрує норми щодо неосудності, що відповідають сучасним європейським стандартам кримінального законодавства [102, ст. 11; 103].

Відповідно до положень Кримінального кодексу Бельгії (Code pénal / Strafwetboek) поняття суб'єкта кримінального правопорушення не ґрунтуються на визначенні, закріпленому у вигляді окремої статті, а формуються на базі загальних положень Кодексу. Зокрема, основні принципи кримінальної відповідальності, такі як принцип легальності (nullum crimen, nulla poena sine lege), винесені в загальну частину КК, встановлюють, що відповідальність може бути притягнута лише до тих осіб, які вчиняють діяння, що порушують норми кримінального законодавства [104].

Загальна система регулювання кримінальної відповідальності передбачає, що суб'єктом злочину є як фізична особа, так і юридична особа. Оскільки у Бельгії немає окремої статті, яка однозначно визначає поняття «суб'єкта кримінального правопорушення», положення про нього розглядаються комплексно на основі ряду загальних норм КК (наприклад, положень про умисел і бездіяльність) та спеціальних нормативних актів, що встановлюють відповідальність юридичних осіб. Так закон від 4 травня 1999 року, який набув чинності 2 липня 1999 року, встановив у бельгійському законодавстві кримінальну відповідальність юридичних осіб. З того часу, відповідно до статті 5 Кримінального кодексу Бельгії, «юридична особа несе кримінальну відповідальність за кримінальні злочини, які або нерозривно пов'язані з реалізацією корпоративної мети корпорації чи інтересів корпорації, або які, відповідно до обставин, були вчинені від імені корпорації» [105, с. 7-8].

Бельгія, всупереч вимогам міжнародного права, не встановила мінімальний вік кримінальна відповідальність. По суті, для неповнолітніх віком до вісімнадцяти років, які перебувають у конфлікті із законом, створено

специфічну систему правосуддя. В даний час такі відносини регулюються законом від 8 квітня 1965 року про захист молоді, опіку над неповнолітніми, які вчинили діяння, кваліфіковане як правопорушення, і відшкодування шкоди, заподіяної цим діянням, який був предметом важливої реформи в 2006 році [106].

У Кримінальному кодексі Нідерландів (Wetboek van Strafrecht) поняття суб'єкта кримінального правопорушення не визначено окремою статтею, проте його зміст формується через низку положень, що регулюють кримінальну відповідальність фізичних та юридичних осіб.

Згідно з розділом 1 Кримінального кодексу Нідерландів, кримінальна відповідальність настає для фізичних осіб, які досягли віку 12 років (ст. 77a). Це означає, що особи, які досягли цього віку, можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за вчинення правопорушень.

Стаття 51 Кримінального кодексу Нідерландів передбачає можливість притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб. Згідно з цією статтею, юридична особа може бути визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення, якщо воно було скоєне в її інтересах або за її рахунок. Це положення дозволяє притягати до відповідальності компанії, організації та інші юридичні особи за дії їхніх представників або працівників [107, ст. 51, 77a].

Хоча Wetboek van Strafrecht не містить спеціального визначення поняття «суб'єкта кримінального правопорушення», система кримінальної відповідальності в Нідерландах функціонує на основі загальних принципів матеріального кримінального права, які інтегрують вимоги до умислу, розумової здатності та організаційної відповідальності (для юридичних осіб). Цей підхід спрямований на забезпечення справедливості та адекватного захисту суспільних інтересів, водночас визнаючи необхідність диференціації між різними категоріями суб'єктів правопорушення.

У Данії поняття «суб'єкта» не винесене в окрему дефініцію, проте воно формується на основі низки універсальних норм, що визначають, хто може бути притягнутий до кримінальної відповідальності.

По перше, за ст. 1 Straffeloven діяння підлягає покаранню лише за умови його попередньої криміналізації законом. По друге, ст. 15 закріплює мінімальний вік кримінальної відповідальності – 15 років; діяння дітей молодше цього віку не караються. По третє, ст. 16 встановлює підстави неосудності (utilregneligheд): особи, які на момент вчинення діяння страждали на психічний розлад або тяжку розумову відсталість, не є підсудними, за винятком випадків навмисного вживання алкоголю чи наркотиків із метою вчинення злочину.

Юридичні особи в 5 розділі КК Данії (ст. 25–27) можуть бути притягнені до відповідальності за злочинні дії, вчинені в їх інтересах або за їх рахунок уповноваженими представниками; ст. 26 поширює цей режим на всі форми юридичних осіб, а ст. 27 деталізує умови такої колективної відповідальності [108, ст.. 1, 15, 16, 25-27].

У кримінальному законодавстві Фінляндії (Rikoslaki 39/1889) поняття «суб'єкта кримінального правопорушення» не виділено окремо, а формується через сукупність загальних норм, що визначають умови кримінальної відповідальності фізичних та юридичних осіб [109].

Відповідно до 3 розділу ст. 1 Rikoslaki діяння підлягає покаранню лише за умови його попередньої криміналізації законом (nullum crimen sine lege).

Загальні умови відповідальності – суб'єкт вчиняє діяння усвідомлено (tahallisuus) або необережно (tuottamus) – закріплено в ст. 6-7 розділу 3 Rikoslaki.

Статтею 4 розділу 3 встановлено, що кримінальна відповідальність настає лише для осіб, які на момент вчинення правопорушення досягли 15 років та мають здатність усвідомлювати і контролювати свої дії (syyntakeisuus).

Кримінальна відповідальність юридичних осіб запроваджена реформою 1995 р. (9 luku Rikoslaki) [110]. Згідно зі ст. 1-3 розділу 9 Rikoslaki, юридична особа може бути притягнута до відповідальності, якщо злочинні дії вчинено її органами, керівниками чи працівниками в інтересах або за рахунок цієї особи.

У кримінальному законодавстві Ісландії (Act No 19/1940, «Almenn hegningarlög») поняття «суб'єкта кримінального правопорушення» формується через сукупність норм, що визначають, хто може нести кримінальну відповідальність.

Відповідно до ст. 1 Кримінального Кодексу Ісландії кримінальна відповідальність може настати лише за діяння, криміналізовані законом. Вік з якого починається кримінальна відповідальність зазначено у ст. 14: кримінальна відповідальність не настає за дії, вчинені до досягнення 15 років. Згідно зі ст. 18 особа підлягає відповідальності лише за умисні (tahallisuus) або необережні (tuottamus) діяння.

Що ж стосується юридичних осіб, то вони можуть нести відповідальність лише за умови, що правопорушення вчинили їхні представники в інтересах чи за рахунок самої організації, такі положення стосуються і державних органів. Відповідно до ст. 19 КК Ісландії санкції можуть застосовуватися до юридичної особи навіть якщо конкретну фізичну особу не встановлено [111, ст. 1, 14, 18-19].

У кримінальному законодавстві Португалії (Código Penal) поняття «суб'єкта кримінального правопорушення» не виокремлено в єдину дефініцію, але його зміст формується через комплекс норм про вікову відповідальність, осудність, а також через положення щодо відповідальності юридичних осіб.

Стаття 11 КК Португалії встановлює, що загалом кримінальній відповідальності підлягають лише фізичні особи, крім випадків, «спеціально передбачених законом» для юридичних осіб

Згідно зі ст. 19 КК Португалії, особи, які не досягли 16 років, абсолютно не відповідають за вчинені дії (inimputáveis) і не можуть бути засуджені за кримінальні правопорушення. Практична юриспруденція та доктрина фіксують, що вікова межа 16 років незмінно підтримується португальським правом із часу прийняття сучасного Кодексу у 1995 р. [112].

За ст. 20 португальського Кодексу, особа, яка через психічну аномалію була неспроможною усвідомлювати неправомірність своїх дій, звільняється від

кримінальної відповідальності. Також у Португалії є поняття суттєвого зменшення осудності (inimputabilidade relativa): при наявності тяжкої, але контрольованої аномалії притягнення до відповідальності можливе з урахуванням зниження покарання.

З прийняттям Закону 59/2007 від 4 вересня 2007 р. до Кодексу було введено ст. 11-2, яка деталізувала перелік кримінальних правопорушень, за які юридичні особи можуть нести відповідальність (crime catálogo): ціла низка економічних, податкових, анти¬корупційних та інших правопорушень. При цьому кримінальна відповідальність юридичної особи не залежить від індивідуальної відповідальності її представників і може застосовуватися навіть за відсутності встановлення конкретного фізичного виконавця [113].

Такий підхід поєднує принципи легальності, індивідуалізації відповідальності та колективної відповідальності, що відповідає сучасним європейським стандартам кримінального права та практикам захисту прав неповнолітніх.

У кримінальному законодавстві Греції (Ποινικός Κώδικας) суб’єкт кримінального правопорушення (υποκείμενο του εγκλήματος) виступає одним із базових елементів складу правопорушення, що має як теоретичне, так і практичне значення для кваліфікації й відповідальності за злочинні діяння.

У доктрині кримінального права Греції підкреслено, що у складі об’єктивної сторони кримінального правопорушення одним із її складників є саме суб’єкт правопорушення – той, хто виконує визначену посяганням поведінку відповідно до диспозиції норми [114, с. 1]. Нормативно відповідно до ст. 14 КК Греції правопорушення за своєю суттю пов’язане із конкретним суб’єктом, на якого закон покладає кримінальну відповідальність. Стаття 15 КК уточнює, що суб’єктом кримінального правопорушення через бездіяльність може бути будь-яка особа з кримінальною здатністю, якщо існує юридичний обов’язок вчинити певну дію для запобігання шкоді.

У Греції кримінальна відповідальність настає з досягнення 15 років (ст. 126 КК). Діти 12–15 років, які вчинили кримінальне правопорушення, не несуть

повної кримінальної відповідальності, їм можуть бути застосовані лише реабілітаційні або терапевтичні заходи. При цьому неповнолітні 15–18 років можуть притягатися до відповідальності, але загалом за меншим ступенем суворості та із застосуванням реабілітаційних заходів замість звичайних покарань [115].

Покарання за правопорушення вимагає наявності об'єктивної й суб'єктивної сторін, а також відсутності обставин, що виключають кримінальну відповідальність (недостатність розвитку або розумового стану).

Греція імплементувала низку міжнародних зобов'язань щодо відповідальності юридичних осіб (наприклад, Конвенцію ОЕСР про боротьбу з корупцією іноземних публічних посадовців), що обумовило запровадження кримінальної відповідальності компаній за корупційні діяння [116].

Законом 4816/2021 встановлено кримінальну відповідальність юридичних осіб та інших організаційних форм. У статті 10 цього закону чітко визначено, що юридична особа може бути суб'єктом кримінальної відповідальності незалежно від кримінальної відповідальності фізичних осіб, які діяли від її імені [117, ст. 10].

Отже, суб'єкт кримінального правопорушення в кримінальному праві Греції визначається через поєднання загальних норм кримінального кодексу (об'єктивна й суб'єктивна сторони, здатність до пояснення дій, вікові межі) та спеціальних законодавчих актів. Така конструкція забезпечує гнучкість і відповідність міжнародним стандартам, водночас гарантуючи захист прав неповнолітніх і осіб із обмеженими можливостями.

У чеській доктрині суб'єкт (subjekt) – це обов'язковий елемент складу кримінального правопорушення, поряд із об'єктом, об'єктивною та суб'єктивною сторонами. Нормативно суб'єктом визнається той, хто своїм поведінковим проявом заповнив знаки складу кримінального правопорушення або його спроби чи підготовки (ст. 22 КК Чехії) [85].

У статтях 26-27 кримінального кодексу Чехії йде мова про осудність особи:

- людина, яка через розлади психіки не могла в момент вчинення кримінального правопорушення усвідомити його протиправність або керувати своєю поведінкою, не несе кримінальної відповідальності (ст. 26);
- при суттєвому зниженні здатності до розуміння або контролю дій – суб'єкта можна визнати зменшення відповідальності, що враховується як пом'якшувальна обставина.

Мінімальний вік кримінальної відповідальності у Чехії встановлено на рівні 15 років, що підтверджується змістом ст. 25 КК Чехії. Молодь (15–18 років) хоч і є формально суб'єктами кримінальних правопорушень, провадження у їхніх справах ведеться за особливими правилами Закону про судочинство у справах молоді (закон 218/2003 Sb.) з акцентом на виховні та реабілітаційні заходи [118].

Від 1 січня 2012 року у Чехії введено кримінальну відповідальність для юридичних осіб законом 418/2011 Sb., який визначає умови притягнення, види санкцій та процедуру проти юридичних організацій [87].

Ці норми забезпечують одночасно сувору відповідальності й захист осіб, які через вік або психічний стан не могли вчинити злочинну дію у повному обсязі, а також межі відповідальності юридичних осіб.

У кримінальному законодавстві Угорщини суб'єкт кримінального правопорушення – лише фізична особа, котра вчинила правопорушення за всіма ознаками складу правопорушення, відповідно до статті 1.

Законом чітко встановлено мінімальний вік відповідальності – 14 років, із можливим зниженням до 12 для особливо тяжких злочинів, як зазначено у статті 16 КК Угорщини. Також, за ст. 15 КК Угорщини передбачено виключення через вікові та психічні обставини кримінальної відповідальності.

Щодо ж юридичних осіб, то кримінальна відповідальність стосується тільки фізичних осіб. Юридичні особи не визнаються суб'єктом (elkövetőkkel) і не можуть безпосередньо нести кримінальну відповідальність за Btk [119].

Така конструкція щодо суб'єкта кримінальної відповідальності гарантує відповідність принципу індивідуалізації та законності, одночасно захищаючи неповнолітніх та осіб із обмеженою здатністю до розуміння.

Кримінальне право Великої Британії характеризується відсутністю єдиного кодифікованого Кримінального кодексу. Його норми формуються шляхом поєднання статутного законодавства (statute law) та принципів звичаєвого права (common law). Відповідно до доктрини nulla poena sine lege, ніхто не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності інакше, ніж на підставі чинного закону, що забезпечує дотримання принципу законності.

Суб'єктом кримінального правопорушення у Великій Британії зазвичай є фізична особа, яка вчинила діяння, що відповідає складу злочину, з наявністю необхідного психічного ставлення (mens rea) або з необережності, за відсутності підстав для звільнення від відповідальності.

Законодавство встановлює мінімальний вік кримінальної відповідальності – десять років, що закріплено у ст. 50 Children and Young Persons Act 1933. Особи, які не досягли цього віку, не можуть бути визнані винними у кримінальному правопорушенні [120, ст. 50].

Психічна здатність особи оцінюється за відомими в Британії правилами M'Naghten [121], що діють з 1843 року та кодифіковані в Criminal Procedure (Insanity) Act 1964. Відповідно до цих положень, особа визнається такою, що не підлягає кримінальній відповідальності, якщо через психічний розлад вона не могла усвідомлювати характер своїх дій або контролювати їх [122, ст. 5].

Корпоративна кримінальна відповідальність у Великій Британії також має обмежений характер. Відповідно до Corporate Manslaughter and Corporate Homicide Act 2007, компанія може бути притягнута до відповідальності за корпоративне ненавмисне вбивство (corporate manslaughter в Англії та Уельсі, corporate homicide у Шотландії), якщо встановлено, що смерть особи настала внаслідок грубої недбалості через істотні дефекти в управлінні організацією (Legislation.gov.uk, 2007) [123]. Цей закон надає конкретні критерії для кваліфікації злочинної дії, зокрема щодо ролі вищого керівництва та поняття

кваліфікованої організації (qualified organisation). Інші статутний акт – Health and Safety at Work etc. Act 1974, передбачає кримінальну відповідальність юридичних осіб за порушення норм охорони праці та безпеки, однак загальної концепції корпоративної кримінальної відповідальності поза спеціальними нормами у Великій Британії не існує [124].

У Великій Британії суб'єктом кримінальної відповідальності передусім є фізична особа, яка вчинила діяння з відповідним психічним ставленням і яка відповідає мінімальним віковим та психічним критеріям. Юридичні особи несуть кримінальну відповідальність винятково за спеціальними статутами. Система поєднання звичаєвого та статутного права забезпечує гнучкість регулювання та водночас гарантує дотримання принципів легальності, індивідуалізації відповідальності й справедливості кримінального переслідування.

У правовій системі Сполучених Штатів Америки поняття «суб'єкта кримінального правопорушення» не закріплено окремою статтею у федеральному кримінальному кодексі, проте його зміст виводиться з дефініції «person» та практики юрисдикції.

Федеральний кримінальний кодекс (Title 18 U.S. Code) не містить терміна «суб'єкт», але в ст. 921 ч. a-1 дається розширене тлумачення поняття «person» (особа), яке включає «будь яку фізичну особу, корпорацію, компанію, асоціацію, фірму, товариство, суспільство або акціонерне товариство». Завдяки цьому юридичні особи формально можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності на федеральному рівні [125, ст. 921]. Окрім загальної дефініції «person», корпоративна відповідальність у США розвивається через окремі норми (наприклад, RICO [126]) та судову доктрину responsible corporate officer doctrine, за якою посадові особи корпорацій можуть нести кримінальну відповідальність за правопорушення підприємства навіть без доведення їхньої особистої вини [127].

На федеральному рівні ювенальні провадження регламентовані розділом 403 U.S.C. (ст. 5031–5042), згідно з яким «juvenile» – особа, що вчинила

кримінальне правопорушення до досягнення 18 річного віку. [128] За аналізом даних в більшості штатів мінімальний вік кримінальної відповідальності варіюється й може не встановлюватися взагалі, або ж коливається в межах від 6 до 12 років залежно від юрисдикції [129].

Хоча поняття осудності прямо не визначене в загальних положеннях кримінального кодексу, на практиці застосовуються стандарти спроможності формувати умисел (mens rea) та здійснювати діяння (actus reus), а також федеральні норми про психічну непридатність (insanity defense) за 18 U.S.C. розділом 17 і пов'язаними правилами Федерального кримінального процесу [130, ст. 637].

У США суб'єктом кримінального правопорушення вважається будь яка особа – фізична чи юридична, яка відповідає встановленим віковим та ментальним критеріям, а також здатна вчиняти діяння з умислом, за які передбачена кримінальна відповідальність.

У кримінальному законодавстві Канади поняття суб'єкт кримінального правопорушення не виділено окремою дефініцією, проте його зміст випливає з низки взаємопов'язаних норм, що визначають, хто може бути притягнутий до відповідальності.

Відповідно до ч. 1 Кримінального кодексу Канади встановлюється загальний принцип nullum crimen, nulla poena sine lege, за яким кримінальній відповідальності підлягає лише той, чий вчинок був прямо заборонений на момент його вчинення. При цьому ст. 13 КК однозначно виключає можливість засудження осіб, які не досягли 12 років [131]. Поряд із цим працює Закон про ювенальне правосуддя – Youth Criminal Justice Act. Він регулює провадження щодо дітей віком від 12 до 17 років, встановлюючи для них спеціальні процедури та заходи реагування, відмінні від загального кримінального процесу [132].

Питання осудності в КК Канади врегульоване ст. 16. Дана стаття встановлює презумпцію спроможності особи нести відповідальність, з якої

випливає обов’язок довести наявність психічного розладу в обвинуваченого за стандартом «баланс ймовірності».

Хоча КК Канади не містить окремої дефініції суб’єкта в розумінні фізичної чи юридичної особи, він охоплює обидві категорії через поняття «person» та спеціальні положення щодо юридичних осіб. Зокрема, розділ 20 КК (ст. 22.1–22.2) деталізує, за яких умов юридична особа вважається суб’єктом кримінального правопорушення:

– ст. 22.1 – для правопорушень, що вимагають доведення необережності, коли представники юридичної особи діють у межах своїх повноважень, а керівні посадові особи суттєво відхиляються від стандарту обережності;

– ст. 22.2 – для правопорушень, що вимагають доведення умислу чи іншої форми вини, коли керівник юридичної особи з наміром хоча б частково принести їй користь сам скоює злочинні дії, або організовує чи не запобігає вчиненню правопорушення її представниками.

Крім того, у судовій практиці канадський Верховний суд у справі R v Canadian Dredge & Dock Co. закріпив доктрину «identification» (ідентифікація), за якою умисел та дії ключових керівників ототожнюються з волею самої юридичної особи, що дозволяє притягнути її до відповідальності [133].

У Канаді суб’єктом кримінального правопорушення є будь яка особа (person) – фізична чи юридична, яка відповідає встановленим віковим, ментальним та статусним критеріям, а також здатна вчиняти діяння з відповідним ступенем вини, передбаченим кримінальним законом.

Проведений порівняльно-правовий аналіз законодавчого закріплення суб’єкта кримінального правопорушення у правових системах зарубіжних держав дає підстави стверджувати, що у сучасному кримінальному праві відсутній єдиний універсальний підхід до нормативного визначення цієї категорії. У більшості досліджених держав поняття суб’єкта кримінального правопорушення не формулюється через окрему законодавчу дефініцію, а розкривається системно – через сукупність норм про вік кримінальної

відповідальності, осудність, вину, здатність усвідомлювати значення власної поведінки та керувати нею, а також через положення щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб. Такий підхід свідчить про функціональний характер категорії суб'єкта кримінального правопорушення: її зміст визначається не стільки абстрактним поняттям, скільки конкретними умовами, за яких особа може бути визнана здатною нести кримінальну відповідальність.

Узагальнення досвіду європейських держав дає можливість виокремити декілька основних моделей законодавчого закріплення суб'єкта кримінального правопорушення. Перша модель ґрунтується на класичному персоналістичному підході, за якого суб'єктом кримінального правопорушення насамперед визнається фізична особа, яка досягла встановленого законом віку, є осудною та вчинила кримінально протиправне діяння. Друга модель є розширеною та передбачає включення до кола суб'єктів не лише фізичних, а й юридичних осіб, відповідальність яких настає за діяння, вчинені органами управління, представниками, керівниками, працівниками або іншими уповноваженими особами в інтересах чи від імені юридичної особи. Третя модель має змішаний характер і поєднує загальні положення кримінального кодексу з окремими спеціальними законами, що регулюють відповідальність неповнолітніх або юридичних осіб.

Особливого значення в зарубіжному кримінальному законодавстві набуває віковий критерій суб'єкта кримінального правопорушення. Досвід досліджених держав засвідчує значну варіативність мінімального віку кримінальної відповідальності: від досить низького порогу у правових системах загального права до більш високих вікових меж у континентально-європейських системах. Водночас спільною тенденцією є те, що встановлення віку кримінальної відповідальності не розглядається ізольовано, а поєднується з оцінкою психічної, соціальної та моральної зрілості особи. У багатьох державах неповнолітні, які формально можуть бути суб'єктами кримінального правопорушення, підпадають під спеціальний ювенальний режим, що

передбачає пріоритет виховних, реабілітаційних, терапевтичних або соціально-адаптаційних заходів над каральними санкціями.

Важливою закономірністю є також те, що інститут осудності у більшості зарубіжних правових систем виконує роль одного з ключових фільтрів кримінальної відповідальності. Кримінальна відповідальність пов'язується не лише з фактом вчинення діяння, а й зі здатністю особи усвідомлювати його характер, протиправність і суспільну небезпечність, а також керувати своєю поведінкою. Водночас окремі правові системи демонструють більш деталізований підхід до станів, які впливають на здатність особи бути суб'єктом кримінального правопорушення, зокрема враховують психічні розлади, істотне зниження осудності, стан інтоксикації, добровільне вживання психоактивних речовин, фізіологічні чи психофізичні особливості особи. Це свідчить про прагнення законодавця поєднати принцип справедливості кримінальної відповідальності з потребою захисту суспільства від небезпечної поведінки.

Окремий науковий інтерес становить розвиток інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб. Зарубіжний досвід переконливо демонструє поступовий відхід від традиційної доктрини, за якою кримінальне правопорушення може бути вчинене виключно фізичною особою. У значній частині досліджених держав юридичні особи вже визнаються самостійними суб'єктами кримінальної відповідальності або прирівнюються до таких у межах спеціальних кримінально-правових конструкцій. При цьому відповідальність юридичної особи зазвичай пов'язується з діями її органів, керівників, представників, працівників або осіб, які мають вирішальний вплив на її діяльність. Така відповідальність може наставати за умови вчинення діяння в інтересах юридичної особи, від її імені, у межах її діяльності або внаслідок неналежного контролю з боку управлінських структур.

Порівняльний аналіз свідчить, що для європейських і світових правових систем характерною є тенденція до ускладнення конструкції суб'єкта кримінального правопорушення. Якщо традиційно суб'єкт розглядався

переважно як фізична осудна особа, яка досягла встановленого віку, то сучасні законодавчі моделі дедалі частіше включають до цієї категорії організаційні утворення, спеціальних суб'єктів, осіб зі зменшеною осудністю, неповнолітніх у межах спеціального правового режиму, а також осіб, кримінальна відповідальність яких залежить від наявності певного статусу, обов'язку чи функціонального зв'язку з правопорушенням. Отже, суб'єкт кримінального правопорушення у сучасному кримінальному праві постає як багатовимірна категорія, що охоплює не лише біологічні та психічні характеристики особи, а й її соціально-правовий, організаційний та функціональний статус.

Для України зарубіжний досвід має важливе методологічне й прикладне значення. По-перше, він підтверджує доцільність збереження у національному кримінальному праві чітких критеріїв віку та осудності як базових ознак суб'єкта кримінального правопорушення. По-друге, він актуалізує потребу подальшого доктринального й законодавчого осмислення місця юридичних осіб у системі кримінально-правового реагування. По-третє, він демонструє необхідність розвитку більш гнучких механізмів реагування на кримінально протиправну поведінку неповнолітніх, які б поєднували правову визначеність із пріоритетом ресоціалізації, виховання та запобігання повторній криміналізації особи.

Таким чином, досвід зарубіжних держав доводить, що ефективне законодавче закріплення суб'єкта кримінального правопорушення має ґрунтуватися на поєднанні кількох взаємопов'язаних критеріїв: формально-юридичного, вікового, психічного, функціонального та організаційного. Саме така комплексна модель дозволяє забезпечити баланс між принципом особистої винної відповідальності, вимогами правової визначеності, необхідністю індивідуалізації кримінально-правового впливу та сучасними потребами протидії кримінальним правопорушенням, що вчиняються як окремими фізичними особами, так і складними організаційними структурами.

Висновок за 1 розділом.

У першому розділі дисертаційного дослідження здійснено комплексне теоретико-правове, історико-генетичне, доктринальне та порівняльно-правове осмислення категорії «суб'єкт кримінального правопорушення». Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що зазначена категорія не може розглядатися лише як формальний елемент складу кримінального правопорушення. Її зміст є значно ширшим, оскільки через поняття суб'єкта кримінального правопорушення кримінальне право визначає межі допустимого державного примусу, умови персональної відповідальності, критерії осудності, вікової зрілості, здатності особи усвідомлювати характер власної поведінки та керувати нею, а також специфіку спеціального правового статусу окремих категорій осіб.

Дослідження історичного розвитку уявлень про суб'єкта кримінального правопорушення засвідчило, що ця категорія формувалася поступово – від ранніх морально-релігійних і статусних моделей відповідальності до сучасного нормативного розуміння суб'єкта як фізичної осудної особи, яка досягла встановленого законом віку кримінальної відповідальності. У підрозділі 1.1 обґрунтовано, що вже в античному праворозумінні кримінальне правопорушення не зводилося лише до зовнішнього порушення заборони, а пов'язувався з внутрішнім станом особи, її волею, наміром та здатністю усвідомлювати значення власного діяння.

Водночас історичний аналіз показав, що на ранніх етапах розвитку кримінального права суб'єктність часто залежала не від універсальних юридичних критеріїв, а від соціального статусу, належності до певної групи, становища у родині, касті, громаді, релігійній спільноті чи державі. У правових системах Стародавнього Риму, середньовічної Європи, Київської Русі, ісламського права, правових пам'ятках східних цивілізацій та інших історичних моделях відповідальність особи визначалася через поєднання індивідуального діяння, статусу суб'єкта та його місця у суспільній ієрархії. Це дозволяє зробити висновок, що первісна модель суб'єкта кримінального

правопорушення була неоднорідною, у ній поєднувалися елементи особистої відповідальності, колективної відповідальності, статусної диференціації та морально-релігійного осуду. Лише поступова секуляризація кримінального права, розвиток ідей правової рівності, індивідуальної вини та формальної визначеності призвели до відокремлення суб'єкта кримінального правопорушення як самостійної юридичної категорії.

Особливе значення для становлення сучасного розуміння суб'єкта кримінального правопорушення мав перехід від об'єктивно-статусного підходу до персоналістичного підходу, за якого відповідальність ґрунтується не на належності особи до певної соціальної групи, а на її здатності бути адресатом кримінально-правової заборони. У цьому контексті визначальними стали такі ознаки, як фізична природа особи, осудність, досягнення віку кримінальної відповідальності, наявність здатності до усвідомлення фактичного та юридичного значення власної поведінки. Саме через ці критерії кримінальне право проводить межу між особою, яка може бути суб'єктом кримінального правопорушення, та особою, до якої кримінально-правовий примус у формі покарання не може бути застосований.

У межах історико-правового аналізу також встановлено, що розвиток категорії суб'єкта кримінального правопорушення не був лінійним. У різні історичні періоди спостерігалися як гуманізаційні тенденції, пов'язані з поступовим визнанням значення віку, психічного стану та вини особи, так і регресивні підходи, за яких акцент переносився з індивідуальної вини на соціальну небезпечність особи або її належність до певного класу, стану чи групи. Зокрема, радянський етап розвитку кримінально-правової думки засвідчив спробу підпорядкувати індивідуальну відповідальність категорії соціальної небезпеки, що певною мірою звужувало значення класичної вини та персональної здатності особи відповідати за вчинене. Натомість сучасний етап розвитку кримінального права характеризується поверненням до гарантійної моделі, в якій суб'єкт кримінального правопорушення розглядається передусім як носій прав, свобод і обов'язків, а кримінальна відповідальність – як

юридично обмежений і персоніфікований вид державного примусу. У наданому підрозділі окремо акцентовано, що сучасне українське кримінальне право виходить із положення ч. 1 ст. 18 КК України, відповідно до якого суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Доктринальний аналіз, проведений у підрозділі 1.2, дав можливість встановити, що поняття суб'єкта кримінального правопорушення є предметом тривалої та багаторівневої наукової дискусії. У працях представників класичної, соціологічної, фіналістської, персоналістичної та гарантійної шкіл кримінального права суб'єкт розглядався крізь призму різних методологічних підходів: як носій волі; як особа, що здійснює юридично значущу дію; як центр свідомого й цілеспрямованого поводження; як учасник соціального конфлікту; як адресат кримінально-правової заборони; як носій прав і процесуальних гарантій. Така множинність підходів засвідчує, що суб'єкт кримінального правопорушення є не лише техніко-юридичною категорією, а й складною доктринальною конструкцією, яка поєднує антропологічні, психологічні, соціальні, нормативні та політико-правові елементи.

У наукових позиціях представників європейської кримінально-правової думки простежується поступовий перехід від зовнішнього опису злочинної дії до аналізу внутрішньої спрямованості поведінки особи. Якщо для ранніх позитивістських підходів характерним було зосередження на причинному зв'язку між діянням і наслідком, то фіналістська та персоналістична теорії змістили акцент на волю, цілеспрямованість, мотив, усвідомлення й особистісну залученість суб'єкта до вчиненого діяння. У зв'язку з цим суб'єкт кримінального правопорушення постає не як абстрактний виконавець забороненої дії, а як індивідуалізований носій психічного ставлення до вчиненого, без якого неможливо обґрунтувати вину та справедливість покарання.

Українська кримінально-правова доктрина загалом виходить із класичного визначення суб'єкта кримінального правопорушення як фізичної, осудної особи, яка досягла встановленого законом віку кримінальної відповідальності. Водночас аналіз позицій українських науковців засвідчує наявність низки дискусійних питань. По-перше, йдеться про співвідношення понять «суб'єкт кримінального правопорушення», «особа, яка вчинила кримінальне правопорушення», «винний», «особа злочинця», «суб'єкт кримінальної відповідальності». По-друге, залишається актуальним питання спеціального суб'єкта кримінального правопорушення, оскільки спеціальні ознаки особи нерідко мають вирішальне значення для правильної кваліфікації діяння. По-третє, сучасна доктрина дедалі активніше звертається до проблеми кримінально-правового реагування на діяння юридичних осіб, що зумовлено розвитком економічної, корупційної, екологічної, кібернетичної та транснаціональної злочинності.

На підставі аналізу наукових позицій можна зробити висновок, що суб'єкт кримінального правопорушення має розглядатися у двох взаємопов'язаних вимірах. У вузькому, нормативному значенні це фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності та вчинила кримінальне правопорушення. У широкому, доктринально-функціональному значенні це юридично значущий центр кримінально протиправної поведінки, який поєднує здатність до усвідомлення, волевиявлення, винного ставлення до діяння, а в окремих випадках – спеціальний статус, професійну роль, службове становище або інші ознаки, передбачені кримінальним законом. Саме другий, ширший вимір дозволяє глибше пояснити значення суб'єкта для кваліфікації, індивідуалізації відповідальності, відмежування суміжних складів кримінальних правопорушень та забезпечення принципу особистої вини.

Важливим результатом дослідження є також встановлення відмінності між поняттями «суб'єкт кримінального правопорушення» та «особа злочинця». Суб'єкт кримінального правопорушення є нормативною категорією, оскільки його ознаки прямо або опосередковано визначаються кримінальним законом і

мають значення для встановлення складу кримінального правопорушення. Натомість особа злочинця є ширшою кримінологічною, соціально-психологічною та пенологічною категорією, яка може враховуватися під час призначення покарання, оцінки ризиків, ресоціалізації, пробації та профілактики, однак сама по собі не визначає наявність чи відсутність складу кримінального правопорушення. Такий підхід є принципово важливим для недопущення підміни юридичних критеріїв кримінальної відповідальності соціальними або моральними оцінками особи.

Порівняльно-правове дослідження, здійснене у підрозділі 1.3, засвідчило, що законодавства різних держав неоднаково підходять до закріплення поняття суб'єкта кримінального правопорушення. У багатьох кримінальних кодексах відсутня окрема дефініція суб'єкта, однак його зміст виводиться із сукупності норм про вік кримінальної відповідальності, осудність, вину, форми участі у кримінальному правопорушенні, відповідальність неповнолітніх, спеціальні правила щодо юридичних осіб або організацій. Таким чином, відсутність формального визначення не означає відсутності відповідного інституту. Навпаки, у багатьох європейських правових системах поняття суб'єкта формується функціонально – через умови кримінальної відповідальності та межі застосування кримінально-правового примусу.

У порівняльному аспекті особливої уваги заслуговує різноманітність підходів до віку кримінальної відповідальності. У різних державах він коливається залежно від історичних, соціальних, кримінально-політичних і ювенально-правових традицій. Так, у низці країн мінімальний вік кримінальної відповідальності встановлено на рівні 13, 14, 15, 16 або 17 років, а в окремих системах передбачено диференційований підхід залежно від тяжкості кримінального правопорушення, характеру діяння або рівня індивідуального розвитку неповнолітнього. При цьому спільною тенденцією сучасних правових систем є прагнення поєднати формальний віковий критерій із ювенальними, виховними, реабілітаційними та соціально-адаптаційними заходами. Це свідчить про те, що сучасне кримінальне право дедалі більше відмовляється від

суто карального підходу до неповнолітнього суб’єкта та визнає необхідність спеціального правового режиму для осіб, чия здатність до повного усвідомлення соціально-правового значення власної поведінки ще перебуває у процесі формування.

Окремим напрямом порівняльно-правового аналізу є проблема кримінальної відповідальності юридичних осіб. Досвід Франції, Чехії, Словаччини, Канади, Нідерландів, Бельгії та інших держав свідчить про поступове розширення уявлення про суб’єкта кримінального правопорушення за межі виключно фізичної особи. У таких системах юридична особа може визнаватися суб’єктом кримінальної відповідальності за умови, що кримінально протиправне діяння вчинене її органами, керівниками, представниками або працівниками в її інтересах чи від її імені. Водночас навіть у цих моделях відповідальність юридичної особи не руйнує принцип персональної вини, а трансформує його через механізми приписування, ідентифікації, організаційної вини, неналежного контролю або управлінського дефекту. Показовим є те, що окремі правові системи зберігають класичну модель, за якої суб’єктом кримінального правопорушення визнається лише фізична особа, тоді як щодо юридичних осіб застосовуються спеціальні заходи кримінально-правового або квазікримінального характеру. Така різноманітність підтверджує, що питання юридичної особи як суб’єкта кримінального правопорушення залишається одним із найбільш дискусійних у сучасній кримінально-правовій науці.

Порівняльний матеріал також дозволив встановити, що в більшості сучасних правових систем базовими ознаками суб’єкта залишаються здатність до усвідомлення протиправності поведінки, здатність керувати власними діями, досягнення певного віку та наявність зв’язку між особою і забороненим діянням. При цьому окремі країни більш детально регламентують неосудність, обмежену осудність, вікові винятки, спеціальні категорії неповнолітніх, статус службових чи професійних суб’єктів, а також відповідальність організацій. Отже, сучасна модель суб’єкта кримінального правопорушення має не

статичний, а динамічний характер: вона постійно адаптується до нових форм злочинності, транснаціональних викликів, розвитку корпоративних структур, цифровізації, ускладнення соціальних ролей та посилення міжнародно-правових стандартів захисту прав людини.

Узагальнення матеріалів першого розділу дає змогу сформулювати концептуальний висновок про те, що суб'єкт кримінального правопорушення є багаторівневою кримінально-правовою категорією. Її перший рівень, формально-нормативний охоплює законодавчо визначені ознаки суб'єкта: фізична особа, осудність, вік кримінальної відповідальності, а для окремих складів – спеціальні ознаки. Другий рівень, доктринально-функціональний розкриває суб'єкта як носія волі, свідомості, вини, здатності до правового вибору та адресата кримінально-правової заборони. Третій рівень, порівняльно-правовий – демонструє, що конкретна законодавча модель суб'єкта залежить від правової сім'ї, кримінально-політичних пріоритетів, ступеня розвитку ювенальної юстиції, підходів до корпоративної відповідальності та міжнародно-правових зобов'язань держави.

З урахуванням викладеного можна дійти висновку, що чинне українське законодавче визначення суб'єкта кримінального правопорушення загалом відповідає класичній континентально-європейській моделі. Його позитивною рисою є чіткість і нормативна визначеність: кримінальній відповідальності підлягає лише фізична осудна особа, яка досягла встановленого законом віку. Така конструкція забезпечує реалізацію принципів законності, особистої відповідальності, вини, справедливості та гуманізму. Водночас вона не вичерпує всіх сучасних викликів, які постають перед кримінальним правом. Зокрема, потребують подальшого теоретичного й законодавчого осмислення питання спеціального суб'єкта, кримінально-правового статусу юридичних осіб, впливу цифрових технологій на суб'єктність, відповідальності осіб зі складними психічними станами, а також співвідношення кримінальної відповідальності, заходів кримінально-правового характеру та альтернативних форм правового реагування.

Наукова новизна узагальнення, здійсненого у першому розділі, полягає в тому, що суб'єкт кримінального правопорушення доцільно розглядати не як ізольований елемент складу кримінального правопорушення, а як системоутворювальну категорію, через яку кримінальне право встановлює персональні межі криміналізації, індивідуалізації та реалізації кримінальної відповідальності. Саме суб'єкт поєднує об'єктивне діяння із суб'єктивною виною, формальну заборону – з особистою здатністю її порушити, кримінально-правову норму – з конкретною особою, до якої вона може бути застосована. Без встановлення суб'єкта неможливе існування повноцінного складу кримінального правопорушення, належна кваліфікація діяння, визначення форми вини, вирішення питання про осудність, вік, спеціальний статус і межі кримінально-правового впливу.

Отже, перший розділ дисертаційного дослідження дозволив обґрунтувати, що категорія суб'єкта кримінального правопорушення має історично змінний, доктринально багатозначний і порівняльно варіативний характер, однак її ядро залишається сталим: кримінальна відповідальність можлива лише щодо того, хто здатний бути носієм кримінально значущої поведінки, усвідомлювати її характер, керувати нею та відповідати за неї в межах, установлених законом. Саме тому подальше дослідження суб'єкта кримінального правопорушення має здійснюватися не лише в межах традиційного аналізу ознак фізичної особи, осудності та віку, а й з урахуванням спеціальних суб'єктів, міжнародних стандартів, європейського досвіду, тенденцій кримінально-правової гармонізації та нових форм соціальної й організаційної відповідальності. Такий підхід забезпечує не лише теоретичну повноту дослідження, а й практичну значущість для вдосконалення кримінального законодавства України в контексті Євроінтеграції та трансформації сучасної кримінально-правової політики.

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНІ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО

ПРАВОПОРУШЕННЯ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.

2.1. Поняття «суб'єкт кримінального правопорушення».

Поняття суб'єкта кримінального правопорушення значно змінилося з часом, відображаючи зміни в правових системах та суспільних нормах. Історично суб'єкт кримінального правопорушення визначався вузько, часто обмежуючись особами, які вважалися здатними розуміти моральні та правові наслідки своїх дій, що було детально викладено у підрозділі 1.1. дисертаційного дослідження.

У кримінально-правовій теорії суб'єкт є обов'язковим елементом складу правопорушення. Йдеться про фізичну особу, яка безпосередньо вчинила суспільно небезпечне діяння, що заборонене кримінальним законом. І хоча в загальнофілософському контексті терміни «суб'єкт» і «особистість» можуть бути близькими за змістом, у кримінальному праві поняття суб'єкта кримінального правопорушення має чітко визначені юридичні ознаки [134].

Суб'єктом може бути лише особа, яка:

– є фізичною (тобто людиною, а не юридичною особою);

– досягла віку, встановленого законом для настання кримінальної відповідальності;

– є осудною, тобто здатною усвідомлювати свої дії та керувати ними [135, с.77].

Тільки наявність одночасно всіх трьох ознак забезпечує юридичну можливість визнати особу суб'єктом кримінального правопорушення та покласти на неї кримінальну відповідальність. Без виконання цих умов відсутня кримінально-правова підстава для притягнення до відповідальності, навіть якщо дія об'єктивно є суспільно небезпечною.

«Суб'єкт кримінального правопорушення» є фундаментальним поняттям у кримінальному праві, оскільки воно визначає, хто може бути притягнутий до кримінальної відповідальності. Це поняття охоплює ключові характеристики

особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, і є основою для встановлення її відповідальності.

У реальному житті суб’єкт кримінального правопорушення – це завжди конкретна фізична особа, яка, окрім встановлених обов’язкових ознак (вік та осудність), може володіти й іншими характеристиками, що мають кримінально-правове значення. Йдеться про біологічні та соціальні ознаки, зокрема стать, стан здоров’я, громадянство, службове становище, професійну роль, які можуть набувати значення під час кваліфікації певних злочинних дій.

У теорії кримінального права розрізняють поняття «суб’єкт кримінального правопорушення» та «особа злочинця». Перше має формально-юридичний характер і стосується встановлення складу правопорушення, передбаченого кримінальним законом. Друге – кримінологічне за змістом, воно охоплює індивідуально-психологічні, поведінкові та соціальні риси конкретного правопорушника, які використовуються для індивідуалізації кримінальної відповідальності, обрання виду та міри покарання, а також оцінки можливостей ресоціалізації [136, с. 111].

Ознаки суб’єкта є критерієм юридичної допустимості притягнення до відповідальності, тоді як відомості про особу злочинця мають переважно оціночний та практичний характер, важливий на стадії призначення покарання та реалізації принципів гуманізму та справедливості.

Кримінальний кодекс України визначає суб’єкт кримінального правопорушення у ч. 1 ст. 18 – «Суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність» [43, ст. 18].

В практичній діяльності поняття «суб’єкт кримінального правопорушення» застосовується під час аналізування кожного вчиненого кримінального правопорушення. Слідчий, суддя, прокурор у разі порушення кримінальної справи, під час досудового розслідування та судового слідства ретельно вивчають наявність або відсутність суб’єкта кримінального

правопорушення, та окремо відповідність ознакам, якими він повинен бути наділений.

Першочерговими ознаками, які характеризують суб'єкт кримінального правопорушення за КК України виступають такі:

1. фізична особа;

2. осудна;

3. вчинила кримінальне правопорушення;

4. у віці, з якого наступає кримінальна відповідальність.

Тобто ці чотири ознаки застосовуються для усіх складів кримінальних правопорушень, які визначені Особливою частиною КК України [103].

Але певні науковці виділяють інший склад ознак суб'єкту кримінального правопорушення, які і застосовують для складів кримінальних правопорушень. Наприклад Налуцишин В. В. виділяє наступні три ознаки – «суб'єкт кримінального правопорушення характеризується трьома обов'язковими ознаками: а) фізична особа; б) осудна особа; в) особа, що досягла відповідного віку» [137, с. 135]. О.В. Охман додержується такої самої структури ознак суб'єкта кримінального правопорушення [138, с. 248].

Відповідно ж до тексту проєкту КК України станом на 25.02.2024р. вбачаємо, що ознаки суб'єкта планують розширити: «Особа є суб'єктом кримінального правопорушення, якщо вона його вчинила: 1) безпосередньо, 2) у співучасті з іншою особою, 3) з використанням неосудної чи такої, яка не досягла віку суб'єкта кримінального правопорушення, або іншої особи, яка не підлягає кримінальній відповідальності, або 4) з використанням іншої особи, яка вчинила кримінальне правопорушення через необережність». [139, ст. 2.3.1] З цього витікає, що за умови прийняття нової редакції КК України з відповідними змінами для визнання особи суб'єктом кримінального правопорушення, її необхідно буде проаналізувати через більшу кількість фільтрів.

В навчально-наукових джерелах зазначається більш розширений перелік ознак суб'єкта кримінального правопорушення. Суб'єктом кримінального

правопорушення в системі кримінального права традиційно визнається виключно фізична особа, тобто людина. Юридичні особи, тварини, механізми за жодних обставин не можуть виступати суб’єктом. Незважаючи на те, що у деяких випадках винний може використовувати тварин або технічні засоби для вчинення правопорушення, суб’єктом залишається саме фізична людина, тоді як застосовані нею сили виступають у ролі знарядь або засобів вчинення кримінального правопорушення.

Юридичні особи зазвичай не можуть бути суб’єктами правопорушень, оскільки рішення про вчинення дії або не вчинення її, в будь якому випадку приймаються людиною. У деяких зарубіжних правових системах, зокрема у Великій Британії, США, Канаді, Австралії, Франції, та низці інших, відповідно до аналізу наведеного у підрозділі 1.3 дисертаційного дослідження, суб’єктом кримінального правопорушення можуть виступати як фізичні, так і юридичні особи. Включення юридичних осіб, таких як корпорації, до числа суб'єктів кримінальних правопорушень являє собою значне розширення традиційних правових концепцій.

Наприклад, Міністерство юстиції США переслідувало численні корпорації відповідно до Закону про корупційну практику за кордоном (FCPA) за хабарництво та корупцію. У 2020 році Goldman Sachs погодився виплатити понад 2,9 мільярда доларів для врегулювання звинувачень, пов'язаних з його роллю у скандалі 1MDB, що стало одним з найбільших корпоративних врегулювань в історії [140].

Вчені та практичні діячі у сфері кримінального права зазначають, що суб'єктом кримінального правопорушення може бути лише фізична особа, яка має здатність усвідомлювати свої дії або бездіяльність і керувати ними, що було визначено нами у підрозділі 1.2 дисертаційного дослідження. Дане положення викреслює юридичних осіб з категорії суб'єктів кримінального правопорушення, хоча вони можуть бути об'єктами кримінально-правового впливу.

Розділом XIV-I Кримінального кодексу України регулюються заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, де зазначені певні підстави за якими будуть застосовуватися зазначені заходи до юридичних осіб, якщо такі дії вчинили її уповноважені особи від імені та в інтересах юридичної особи [43, ст. 96-3]. Але ж загалом, юридична особа не виступає суб'єктом кримінального правопорушення в Україні [103].

Визначення саме фізичних осіб як суб'єктів кримінальних правпорушень відображає принцип індивідуальної відповідальності та принцип вини, згідно з якими кожна особа несе відповідальність за конкретне вчинене нею протиправне діяння. Інститут суб'єкта виконує не лише конструктивну, а і гарантійну функцію. Він окреслює межу кримінальної відповідальності, запобігаючи її поширенню на осіб, які не мають мінімально необхідних юридичних передумов для усвідомленої та вольової протиправної поведінки. У цьому сенсі суб'єкт кримінального правопорушення є не просто технічним елементом складу, а механізмом реалізації принципів особистої, винної та справедливої відповідальності. Такий підхід узгоджується як із чинним текстом КК України, так і з новітніми науковими публікаціями щодо поняття суб'єкта.

Правоздатність є фундаментальною характеристикою суб'єкта кримінального правопорушення. Вона стосується здатності особи розуміти характер своїх дій та їх наслідки. Ця здатність зазвичай оцінюється на основі віку та психічної дієздатності [141].

Однією з обов'язкових ознак суб'єкта є досягнення винним віку кримінальної відповідальності, який за загальним правилом становить шістнадцять років, але за окремі категорії злочинних діянь няжня ланка є зменшеною.

Стосовно віку кримінальної відповідальності – відповідно до ч. 1 ст. 22 КК України загальним віком настання кримінальної відповідальності є 16 років, але відповідно до переліку кримінальних правопорушень наведених у ч. 2 ст. 22 КК України кримінальна відповідальність настає і з 14-ти річного віку [43, ст. 22]. Проєктом КК України передбачається зниження загального віку

кримінальної відповідальності до 15-ти років, та віку за вчинення вбивства до 13-ти років, але ж окремими статтями особливої частини передбачається і підвищення віку відповідальності за кримінальне правопорушення [139, ст. 2.3.7].

Важливою особливістю віку як ознаки суб'єкта є його динамічний характер, що дозволяє законодавцю коригувати вікові межі кримінальної відповідальності відповідно до соціально-політичних та криміногенно-правових змін у державі. Найчастіше змінам підлягає нижня вікова межа, оскільки саме вона визначає мінімальний вік, з якого особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності. Подібні коригування спостерігалися і в українському кримінальному законодавстві на різних етапах його розвитку.

Водночас, незалежно від характеру чи тяжкості вчиненого діяння, особа, яка не досягла встановленого законом віку кримінальної відповідальності, не може визнаватися суб'єктом злочину. У таких випадках виключається можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, що підтверджує фундаментальність віку як юридичної передумови суб'єктності у кримінальному праві [142].

Неповнолітні правопорушники зазвичай підпадають під дію окремих правових систем, які наголошують на реабілітації, а не на покаранні. Наприклад, Конвенція про права дитини зобов'язує системи ювенальної юстиції надавати пріоритет інтересам дитини [143]. В Україні стаття 97 Кримінального кодексу визначає конкретні положення щодо переслідування та винесення вироку неповнолітнім.

Згідно з міжнародними стандартами у сфері правосуддя щодо неповнолітніх, нижню межу віку кримінальної відповідальності не слід встановлювати на надто низькому рівні. Такий підхід ґрунтується на визнанні того, що діти не досягають належного рівня емоційної, моральної, інтелектуальної та соціальної зрілості раніше певного віку. У Пекінських правилах ООН 1985 року підкреслюється, що мінімальний вік кримінальної

відповідальності повинен узгоджуватися з рівнем розвитку дитини, здатністю розуміти сутність своїх дій та їхні наслідки [144, п. 4.1].

Сучасна правова дійсність акцентує увагу на індивідуальному підході до дитини, зокрема на її здатності усвідомлювати моральний і правовий характер власної поведінки. Лише з досягненням певного рівня соціальної зрілості – під впливом сімейного виховання, шкільного середовища та соціалізації – підліток здатний розрізняти соціально схвальну та суспільно небезпечну поведінку, а також усвідомлювати правові наслідки своїх дій.

Це, у свою чергу, створює підґрунтя для притягнення до кримінальної відповідальності лише тих неповнолітніх, які досягли віку, що дозволяє їм повною мірою оцінювати соціальну, моральну та правову значущість своєї поведінки, і відповідно – узгоджувати її з нормами, прийнятими у суспільстві.

Згідно з пунктом 6 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 року № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх», встановлення віку неповнолітнього обвинуваченого здійснюється на підставі офіційних документів, у яких зазначена дата його народження. Насамперед враховуються паспорт або свідоцтво про народження. У разі відсутності таких документів суд може використовувати відомості з книги реєстрації актів цивільного стану, довідок органів внутрішніх справ за місцем проживання, журналів обліку новонароджених.

Якщо ці джерела недоступні або не містять достовірної інформації, вік встановлюється шляхом проведення судово-медичної експертизи. При цьому датою народження вважається останній день року, який вказано експертом як рік народження. У випадку, коли експерт вказує віковий діапазон, суд повинен виходити з мінімального віку, визначеного експертизою, з огляду на принцип презумпції невинуватості та на користь особи [145].

Кримінальна відповідальність правопорушників похилого віку є новою сферою занепокоєння, особливо у суспільствах, що старіють. Звіт United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) на тему «Aging and Crime»

висвітлює важливу тенденцію зростання частки правопорушників похилого віку у кримінальній статистиці багатьох країн світу. Правопорушення, вчинені літніми особами, часто відрізняються за типом – наприклад, частіше зустрічаються злочини, пов’язані з майном або соціальною ізоляцією. Також існує більша частота випадків, пов’язаних із когнітивними розладами. Суди можуть враховувати такі фактори, як когнітивний спад або фізична слабкість, під час визначення вини та призначення вироку [146]. Всесвітня організація здоров’я підкреслює, що деменція та інші когнітивні розлади істотно впливають на оцінку вини та кримінальної відповідальності літніх осіб, і через це потрібен комплексний, чутливий до цих факторів підхід у кримінальному правосудді [147].

Наприклад, у Японії, де 20% кримінальних правопорушень скоюються особами старше 65 років, були впроваджені програми відновного правосуддя для задоволення унікальних потреб правопорушників похилого віку [148].

Психологічні характеристики суб'єкта кримінального правопорушення відіграють ключову роль в оцінці вини та відповідного правового регулювання.

Осудність, тобто здатність особи усвідомлювати свої дії (або бездіяльність) та керувати ними в момент вчинення злочинної дії, є третьою обов’язковою ознакою суб’єкта кримінального правопорушення. Лише осудна особа може усвідомлено ставитися до скоєного діяння та його наслідків і, відповідно, підлягає кримінальній відповідальності.

Психічні розлади можуть суттєво впливати на здатність суб'єкта розуміти характер та наслідки своїх дій. Відповідно до ч. 1 ст. 19 КК України – «Осудною визнається особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними» [43, ст. 19]. Проєктом КК України також планується розширити критерії осудності особи: «Осудною є особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення могла: 1) розуміти фактичні обставини своєї протиправної дії чи бездіяльності, 2) передбачати її наслідок, якщо він визначений цим Кодексом, та 3) керувати своєю дією чи бездіяльністю» [139, ст. 2.3.2]. Наразі ж

достатньо того, що особа розуміє, яку дію вона вчиняє та розуміє, які настануть наслідки ну і звичайно вчиняє діяння за своєї волі. Цей принцип відповідає міжнародним стандартам, таким як Принципи Організації Об'єднаних Націй щодо захисту осіб з психічними захворюваннями [149].

Застосування зменшеної відповідальності різниться в різних юрисдикціях. Наприклад, у Сполучених Штатах Типовий кримінальний кодекс дозволяє частковий захист на основі психічного захворювання, зменшуючи звинувачення з убивства до ненавмисного вбивства в деяких випадках [150, ст. 210.3]. У справі State v. Dumlao (Гаваї) було застосовано ст. 210.3 Модельного кримінального кодексу, коли суддя врахував психічний стан відповідача (параноїдальна особистість) і дозволив зниження ступеня вбивства [151]. Ця норма відрізняєтьмя від суворих тлумачень Японії, де психічні захворювання можуть не повністю звільняти від відповідальності, але можуть пом'якшити покарання [152]. Тобто в Японії діє обмежена відповідальність, а не обов’язковий «imperfect defense» як у США.

У кримінальному праві України поряд із категорією осудності застосовується також поняття неосудності, що має фундаментальне значення для визначення можливості притягнення особи до кримінальної відповідальності. Відповідно до ст. 19 Кримінального кодексу України, не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння перебувала у стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства чи іншого хворобливого стану психіки [43, ст. 19]. Таким чином, законом визначено неосудність як юридичний критерій, що виключає вину й, відповідно, можливість покладання на особу кримінальної відповідальності.

Формула неосудності, закріплена у статті 19 Кримінального кодексу України, базується на принципі поєднання медичного та юридичного критеріїв. Саме їх доведене поєднання виключає наявність вини та, відповідно, кримінальної відповідальності особи, натомість відкриваючи можливість

застосування примусових заходів медичного характеру, що регламентовано главою 39 КПК України [43, ст. 19-20; 153]. Сучасні наукові дослідження розкривають питання меж і пропорційності примусових заходів медичного характеру, зокрема можливість їх застосування поза межами ізоляційних форм [154], а також акцентують на процесуальних аспектах доведення психічного стану особи [155]. Судова практика Касаційного кримінального суду Верховного Суду підтверджує вимогу належного обґрунтування психічного стану та необхідності здійснення безперервного контролю за доцільністю продовження заходів [156]. Такий підхід співпадає із стандартами Європейського суду з прав людини щодо забезпечення належних процедурних гарантій у справах, що стосуються психічного стану особи [157].

Сучасні дослідження свідчать про необхідність розглядати інститут неосудності у світлі європейських стандартів прав людини. Європейський суд з прав людини у справі Winterwerp v. The Netherlands (1979) визначив базові критерії правомірності обмеження прав осіб із психічними розладами: 1) наявність психічного розладу повинна бути достовірно підтверджена медичними доказами; 2) психічний розлад має бути такого характеру, що виправдовує застосування обмежувальних заходів; 3) позбавлення свободи може тривати лише доти, доки існує психічний розлад [158]. ЄСПЛ фактично закріпив підхід, за якого оцінка неосудності пов’язана не лише з кримінально-правовими наслідками, а й із дотриманням гарантій прав людини.

У справі Kruškić v. Croatia (2014) Суд наголосив на необхідності забезпечення належних процесуальних гарантій у справах, де розглядається психічний стан особи, зокрема права на ефективну правову допомогу, участь у провадженні та незалежну судово-психіатричну експертизу [159]. Це безпосередньо має зв’язок з українською практикою застосування примусових заходів медичного характеру, де питання захисту прав особи часто залишається проблемним.

Значущим документом Ради Європи є Біла книга з питань захисту прав людини у сфері психіатричної допомоги, де зазначено, що кримінальне право

має забезпечувати баланс між інтересами суспільної безпеки та захистом прав осіб із психічними розладами. У документі наголошується, що навіть у випадку неосудності особа не повинна позбавлятися основних процесуальних гарантій і права на гідне ставлення [160].

Порівняльний аналіз показує, що у правових системах країн Європейського Союзу категорія неосудності традиційно трактується як виключення з принципу індивідуальної відповідальності. Наприклад, у Німеччині у § 20 StGB та Франції у ст. 122-1 Code pénal неосудність визначається як повна втрата здатності до розуміння чи контролю поведінки внаслідок психічного розладу. У праві загальної традиції, як зазначає Е. Ешворт, застосування захисту від кримінальної відповідальності на підставі психічного стану завжди поєднується з суворими умовами доведення та іноді супроводжується додатковими заходами безпеки [139].

У Великій Британії, як підкреслює Р. Маккей, у центрі доктрини перебуває не лише стан психіки особи під час вчинення діяння, але й питання про доцільність подальших заходів безпеки, що забезпечують баланс між правами особи та інтересами суспільства [140].

Таким чином, українське законодавство та доктрина у сфері неосудності перебувають у руслі загальноєвропейських тенденцій, проте потребують подальшої гармонізації з практикою ЄСПЛ та рекомендаціями Ради Європи. Особливої уваги вимагає посилення процесуальних гарантій для осіб, стосовно яких порушується питання про неосудність, з метою забезпечення справедливого балансу між кримінально-правовими цілями та захистом основоположних прав людини.

Добровільність – ще одна суттєва характеристика суб’єкта кримінального правопорушення. Вона вимагає, щоб дії особи були результатом її вільної волі, не примушеними зовнішніми силами. Цей принцип тісно пов’язаний з концепцією автономії, яка лежить в основі багатьох правових та моральних теорій [150].

Недобровільні дії, такі як ті, що вчиняються під примусом або в результаті рефлексів, зазвичай не підлягають кримінальній відповідальності. Наприклад, особа, яка вчиняє правопорушення під загрозою безпосередньої шкоди, може посилатися на захист примусу, за умови, що вона може довести, що її дії не були добровільними. Аналогічно, автоматизм, який стосується дій, що вчиняються у стані несвідомості, також може звільняти осіб від відповідальності [161]. Справу «Hill vs Baxter» часто цитують як підтвердження того, що тільки повна втрата контролю (наприклад, унаслідок автоматизму, епілепсії, гіпнозу, непритомності тощо) може бути підставою для звільнення від відповідальності. Суд визнав, що для настання кримінальної відповідальності дія повинна бути добровільною (voluntary). Проте, обвинувачений не довів, що був у стані повної втрати контролю над тілом або свідомістю (тобто не довів стану автоматизму) [162].

Навмисність, або ж «mens rea», є наріжним каменем кримінальної відповідальності. Вона відрізняє злочинні діяння від простих випадковостей або недбалості. Правові системи класифікують наміри на різні категорії, такі як загальний намір, конкретний намір та перенесений намір. Наприклад, у випадках вбивства першого ступеня обвинувачення повинно довести конкретний намір вбити, тоді як загального наміру достатньо для менш тяжких правопорушень, таких як ненавмисне вбивство [150, розд. 2.02].

Поняття навмисності також поширюється на необережність та недбалість, які передбачають нижчий ступінь вини. Необережність передбачає свідоме ігнорування суттєвого ризику, тоді як недбалість передбачає невиконання розумної обережності. Ці відмінності є критично важливими для визначення суворості покарань та відповідних засобів правового захисту [163].

До факультативних ознак суб’єкта правопорушень відносяться характеристики суб’єкта (стать, громадянство, професія, родинні зв’язки тощо), які не є обов’язковими для всіх видів кримінальних правопорушень, проте передбачені як обов’язкові для окремих складів (зокрема, статті 111, 114, 117, 135, 368 КК України).

Деякі кримінальні правопорушення непропорційно частіше стосуються осіб певної статі. Наприклад, жінок частіше притягують до відповідальності за дітовбивство, правопорушення, яке часто пов'язане з унікальними психологічними та соціальними факторами. Закон про дітовбивство 1938 року у Сполученому Королівстві [164] визнає роль проблем психічного здоров'я після пологів, дозволяючи пом'якшити звинувачення порівняно з вбивством [165].

Етнічні меншини часто стикаються з непропорційно високими показниками судового переслідування та суворішими вироками [166]. У Сполученому Королівстві чорношкірі обвинувачені в 1,4 раза частіше отримують покарання у вигляді позбавлення волі, ніж білі обвинувачені за аналогічні правопорушення (Міністерство юстиції Великої Британії). Вирішення цих нерівностей вимагає комплексних реформ, включаючи навчання з питань упередженості для співробітників правоохоронних та судових органів [167].

Спеціальні суб'єкти кримінальних правопорушень вирізняються додатковими правовими критеріями, що виходять за рамки загальних вимог до кримінальної відповідальності. Ці критерії чітко викладені в кримінальному законодавстві та стосуються конкретних ознак або статусів особи. На відміну від загального суб'єкта злочину, який вимагає фізичного існування, правоздатності та підзвітності, спеціальні суб'єкти повинні мати унікальні характеристики, що стосуються правопорушення.

У ч. 2 ст. 18 чинного КК України міститься норма щодо спеціального суб’єкта кримінального правопорушення – «фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа» [43, ст. 18]. Аналізуючи спеціальний суб’єкт за КК України розуміємо, що дане поняття застосовується до кримінального правопорушення в якому суб’єктом могла виступати лише особа, яка здійснює певні повноваження.

Спеціальних суб'єктів можна класифікувати за їхнім правовим статусом у державі та суспільстві. Ця класифікація є важливою для розуміння обсягу

кримінальної відповідальності осіб, які обіймають певні ролі чи обов'язки. Загальновизнаними є такі категорії:

- Державні службовці: особи, які обіймають посади, пов'язані з владою або відповідальністю, в державних установах. Такі кримінальні правопорушення, як зловживання владою або корупція, часто вимагають, щоб злочинний суб’єкт був державним службовцем. До прикладу, стаття 364 Кримінального кодексу України стосується зловживання владою посадовими особами [43, ст. 364-370].
- Військовослужбовці: члени збройних сил підпадають під дію спеціальних кримінальних положень, таких як дезертирство або непокора. Їхній статус спеціальних суб'єктів відповідальності випливає з їхньої унікальної ролі в обороні країни [43, ст. 401-435[1]].
- Медичні працівники: злочинні дії, пов'язані з медичною недбалістю або незаконною медичною практикою, часто вимагають, щоб суб’єкт був ліцензованим медичним працівником. Ця категорія підкреслює перетин професійних обов'язків та кримінальної відповідальності. Такі правопорушення, як незаконна трансплантація органів або ненадання медичної допомоги, вимагають від правопорушника медичної освіти та зайняття медичною практикою [43, ст. 137-145]. Керівні принципи Всесвітньої організації охорони здоров'я щодо медичної етики та кримінальної відповідальності часто перетинаються з національним кримінальним законодавством у визначенні цих правопорушень [168].
- Правознавці: суддів, прокурорів та адвокатів часто класифікують як спеціальних суб'єктів через їхню роль у здійсненні правосуддя. Такі кримінальні правопорушення, як неправомірні дії судді або зловживання прокурорською владою, залежать напряму від правового статусу правопорушника [43, ст. 372, 374, 376[1]].
- Співробітники правоохоронних органів: співробітники поліції та інші співробітники правоохоронних органів часто підлягають посиленій перевірці згідно з кримінальним правом, особливо у випадках, що стосуються зловживання владою або незаконного затримання [43].

- Керівники юридичних осіб: правопорушення, пов'язані з веденням бізнесу, такі як розкрадання або інсайдерська торгівля, часто вимагають від правопорушника обіймати керівну або виконавчу посаду в органах управління юридичною особою. Класифікація керівників як спеціальних суб'єктів має вирішальне значення для боротьби з правопорушеннями у сфері економіки [43, ст. 235^1, 235^4, 364-368].
- Освітяни: вчителі та академічний персонал можуть бути класифіковані як спеціальні суб'єкти у випадках, що стосуються зловживання владою щодо неповнолітніх або порушення освітніх стандартів [169].

Спеціальні суб'єкти також можна класифікувати на фактичні та нормативні категорії на основі методу їх ідентифікації в кримінальному праві. Це розмежування особливо актуальне для розуміння законодавчої бази спеціальних суб'єктів.

Фактичні спеціальні суб'єкти: це особи, чиї особливі характеристики випливають з опису правопорушення. Наприклад, правопорушення «дезертирство» неявно вимагає, щоб правопорушник був членом збройних сил. Фактичний характер цих суб'єктів випливає з контексту правопорушення, а не з явних правових положень.

Нормативні спеціальні суб'єкти: це особи, чиї особливі характеристики чітко визначені в кримінальному кодексі. Наприклад, стаття 368 Кримінального кодексу України чітко стосується відповідальності державних службовців за отримання незаконної вигоди [170, с. 6].

Окремою, малозастосовною ознакою згідно з положеннями КК України суб’єктами кримінального правопорушення можуть виступати громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які не користуються дипломатичним імунітетом (статті 6, 7, 8, 9 і 10 КК України).

Значення суб’єкта визначається його обов’язковою роллю у складі правопорушення, оскільки відсутність суб’єкта виключає злочинність діяння.

Деякі ознаки суб’єкта кримінального правопорушення впливають на ступінь суспільної небезпеки діяння, зокрема наявність у винного попередніх судимостей підвищує рівень суспільної загрози.

Ознаки суб’єкта кримінального правопорушення дозволяють охарактеризувати особистісні властивості винного (стать, вік, соціальний статус) та виявити загальні тенденції у кримінальній поведінці осіб певних категорій [171, розд. 8].

Поняття суб'єкта кримінального правопорушення було розширено, щоб охопити фізичних та юридичних осіб згідно з міжнародним кримінальним правом. Так звана універсальна юрисдикція дозволяє державам переслідувати певні кримінальні правопорушення, такі як геноцид, воєнні злочини та злочини проти людяності, незалежно від місця їх скоєння чи громадянства винних. Цей принцип закріплений у міжнародних договорах, таких як Римський статут Міжнародного кримінального суду (МКС) [42].

Отже, поняття суб’єкта кримінального правопорушення в українському кримінальному праві є законодавчо визначеною моделлю особи, здатної бути носієм кримінальної відповідальності. Її ядро утворюють три обов’язкові ознаки – фізична особа, осудність і досягнення віку кримінальної відповідальності. У випадках, прямо передбачених законом, до цих ознак додаються спеціальні характеристики, що формують конструкцію спеціального суб’єкта. При цьому сучасний розвиток доктрини, судової практики Верховного Суду, практики ЄСПЛ та проєкту КК України засвідчує тенденцію до поглиблення нормативного опису суб’єктності, насамперед у частині психічного стану особи, спеціального статусу та меж кримінально-правового впливу щодо юридичних осіб.

2.2. Моделі застосування суб’єкта кримінального правопорушення в українському та євроінтеграційному середовищі.

Сучасний розвиток кримінального права України дає підстави стверджувати, що суб’єкт кримінального правопорушення вже не може

розглядатися лише як техніко-юридичний елемент складу, покликаний формально окреслити коло осіб, здатних нести кримінальну відповідальність. У сучасному кримінально-правовому дискурсі ця категорія виконує значно ширшу функцію: через неї законодавець визначає адресата кримінально-правової заборони, окреслює межі деліктоздатності, забезпечує диференціацію відповідальності, будує розмежування суміжних складів, формує додаткові критерії кримінально-правової оцінки діяння, а також реалізує гарантійну функцію кримінального права. Саме тому суб'єкт кримінального правопорушення слід аналізувати не як статичну дефініцію, а як багаторівневу правову конструкцію, що по-різному проявляється у різних сегментах кримінально-правового регулювання. Такий підхід особливо виправданий в умовах одночасного впливу кількох чинників: реформування кримінального законодавства, розвитку антикорупційного права, появи нових складів кримінальних правопорушень, пов'язаних з окупацією та колабораційною діяльністю, зростання ролі міжнародного кримінального права та посилення стандартів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у сфері кримінальної юстиції. У результаті суб'єкт кримінального правопорушення постає не просто як відповідь на питання про те, хто може бути носієм кримінальної відповідальності, а як складне юридичне питання про те, чому саме ця особа, за яких ознак і в якому нормативному контексті визнається належним носієм кримінально-правового обов'язку [58, с. 255-263; 172, с. 8-11].

Нормативне ядро інституту суб'єкта кримінального правопорушення в Україні закріплене насамперед у статтях 18, 19, 20 та 22 Кримінального кодексу України. Згідно з ч. 1 ст. 18 КК України суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Таким чином, законодавець пов'язує суб'єктність із трьома базовими ознаками: фізичною природою особи, її осудністю та досягненням необхідного віку. Стаття 19 КК України визначає зміст осудності через здатність особи під час вчинення діяння усвідомлювати свої дії або бездіяльність та керувати ними;

стаття 20 закріплює конструкцію обмеженої осудності; стаття 22 визначає загальний вік кримінальної відповідальності у шістнадцять років і спеціальний знижений вік для окремих діянь. Усе це утворює класичну антропоцентричну модель суб'єкта, яка зберігає фундаментальне значення для українського кримінального права, оскільки прямо пов'язана з принципами особистої вини, індивідуалізації відповідальності, справедливості та заборони об'єктивного ставлення у вину [172, с. 8-9; 43].

Водночас сучасна українська наука обґрунтовано підкреслює, що наведена законодавча формула не вичерпує всього змісту досліджуваної категорії. Ю. В. Гродецький та О. В. Зайцев переконливо показують, що після переходу до конструкції «кримінальне правопорушення» як родового поняття, яке охоплює і кримінальні проступки, і злочини, більш коректним є використання саме терміна «суб'єкт кримінального правопорушення», а не лише традиційного поняття «суб'єкт злочину». Така зміна має не лінгвістичне, а системне значення, оскільки забезпечує узгодженість категорійного апарату Загальної та Особливої частин КК України. Відтак суб'єкт кримінального правопорушення доцільно розуміти як загальну категорію кримінально-правової деліктоздатності, тоді як поняття «особа винного» виконує іншу функцію – індивідуалізації покарання та інших заходів кримінально-правового характеру [58, с. 255-258].

У контексті дисертаційного дослідження принципово важливо наголосити й на іншому: суб'єкт кримінального правопорушення не тотожний ані суб'єкту кримінальної відповідальності в широкому функціональному розумінні, ані суб'єкту, до якого застосовуються кримінально-правові заходи. Саме це розмежування має особливу вагу для українського права, де юридична особа формально не визнається суб'єктом кримінального правопорушення у значенні статті 18 КК України, однак є адресатом окремих заходів кримінально-правового характеру. Така конструкція не руйнує антропоцентричної моделі, але істотно ускладнює її, створюючи багатошаровість кримінально-правового реагування. Відтак уже на рівні базових понять інститут суб'єкта потребує

модельного аналізу: він не є одновимірним, а виявляється через кілька самостійних режимів нормативного застосування [172, с. 8-10; 184; 185, с. 49-56].

Саме тому в межах цього підрозділу обґрунтовано доцільність виділення системи моделей суб'єкта кримінального правопорушення: класичної антропоцентричної, моделі спеціального суб'єкта, функціональної моделі суб'єкта впливу, військової моделі спеціальної суб'єктності, контекстуальної моделі суб'єкта в умовах окупації та колабораційної діяльності, міжнародно-кримінальної моделі персональної відповідальності, квазікорпоративної моделі адресата кримінально-правових заходів та гарантійної моделі осудності, неосудності й обмеженої осудності [58, с. 260-263; 172, с. 8-11].

Класична антропоцентрична модель, попри свою нормативну очевидність, не є суто декларативною. Вона має глибокий системний зміст. Через неї кримінальне право встановлює межу між кримінально караною і некримінально караною поведінкою. Особа, яка не є осудною або не досягла необхідного віку, не може бути суб'єктом кримінального правопорушення не тому, що так зручно для правозастосування, а тому, що в іншому разі кримінальна відповідальність втратила б свій вольовий, персональний і справедливий характер. У цьому аспекті поняття суб'єкта виконує первинну гарантійну функцію: воно стримує державу від неправомірного розширення сфери карального впливу [172, с. 8-10; 43].

Разом із тим сучасне кримінальне право України дедалі виразніше демонструє, що загальна модель суб'єкта не здатна охопити всю різноманітність кримінально-правових заборон. Вирішальне значення тут має ч. 2 ст. 18 КК України, яка закріплює конструкцію спеціального суб'єкта. На відміну від загального суб'єкта, спеціальний суб'єкт наділений додатковими юридично значущими ознаками, прямо чи опосередковано передбаченими нормами Особливої частини. У науковій літературі доведено, що спеціальний суб'єкт не є другорядною деталлю складу. Навпаки, він виступає нормативним способом конструювання підвищеної або особливої кримінальної

відповідальності, коли суспільна небезпека діяння обумовлена не тільки самим фактом його вчинення, а й тим, що воно здійснюється особою з особливим статусом, повноваженнями, професійною роллю або спеціальним обов'язком [43; 67, с. 54-57; 173, с. 5-7].

А. В. Ландіна слушно звертає увагу на те, що український законодавець, на відміну від законодавства багатьох інших держав, закріпив загальне визначення спеціального суб'єкта в Загальній частині КК. Разом із тим чинна редакція цього поняття не містить чіткої системи додаткових ознак та не дає завершеної класифікації різновидів спеціальної суб'єктності. Саме тому реальний зміст спеціального суб'єкта формується не стільки на рівні однієї норми, скільки шляхом системного тлумачення Особливої частини, доктринального аналізу та судової практики [67, с. 55-56].

У дисертаційному вимірі доцільно стверджувати, що спеціальний суб'єкт виконує щонайменше чотири взаємопов'язані функції. По-перше, відмежувальну, оскільки саме додаткова ознака суб'єкта часто відмежовує суміжні склади або кримінально каране від некримінально караного. По-друге, диференціюючу, бо законодавець пов'язує підвищену небезпечність діяння з особливим статусом особи. По-третє, функціонально-рольову, коли юридично значущою стає не тільки назва статусу, а й той соціально-правовий ресурс, який він відкриває для вчинення правопорушення. По-четверте, системоутворюючу, адже через спеціального суб'єкта вибудовується значний масив норм Особливої частини КК України [173, с. 5-7, 20].

Особливо переконливо це видно на прикладі співучасті. Н. А. Федорович доводить, що в кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом додаткові особисті ознаки, які обумовлюють відповідальність виконавця, не можуть автоматично поширюватися на інших співучасників; вони враховуються індивідуально, що прямо випливає з логіки ч. 3 ст. 29 КК України. Отже, спеціальна суб'єктність впливає не лише на побудову складу, а й на кваліфікацію співучасті, що ще раз підтверджує її системний характер [174, с. 57-64].

Найбільш традиційною, але водночас і найбільш насиченою сферою прояву спеціальної суб'єктності є службові та корупційні кримінальні правопорушення. Верховний Суд в огляді практики щодо корупційних та пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень за 2023 рік прямо вказав, що суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 364 КК України, є службова особа, яка може бути або представником влади, або іншою службовою особою. Суд окремо наголосив, що розмежування між зловживанням владою та зловживанням службовим становищем здійснюється саме через зміст владних чи службових повноважень. Це означає, що в межах службових кримінальних правопорушень додаткова суб'єктна ознака має конструктивне, а не факультативне значення: без встановлення статусу службової особи відповідний склад просто не формується [175, с. 4-5].

Проте корупційна деліктність демонструє не лише класичну статусну модель, а й іншу, складнішу тенденцію – функціональну модель суб'єкта впливу. Найбільш виразно вона проявляється у практиці застосування ст. 369-2 КК України. Верховний Суд виходить із того, що суб'єктом зловживання впливом може бути будь-яка особа, яка в уяві того, хто надає неправомірну вигоду, здатна реально вплинути на особу, уповноважену на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування. Причому таким впливом можуть охоплюватися і службові повноваження, і дружні, родинні, корпоративні чи інші зв'язки. Це має принципове значення для теорії суб'єкта, оскільки показує: не в кожному корупційному складі право пов'язує криміналізацію з формальною посадою. Іноді кримінально-правове значення має саме фактична спроможність особи бути провідником неформального доступу до центру прийняття владних рішень [175, с. 27-28].

Маріанна Тома обґрунтовано підкреслює, що «зловживання впливом» не зводиться до класичного службового злочину, оскільки тут суспільна небезпека концентрується в неформальному механізмі доступу до публічного рішення. Така позиція важлива не лише для тлумачення ст. 369-2 КК України, а й для ширшої теорії суб'єкта. Якщо в одних випадках кримінальне право виходить із

формального статусу особи, то в інших – із її фактичної здатності впливати на поведінку носія владних повноважень. Це означає, що інститут суб'єкта в сучасному праві стає більш гнучким і дедалі частіше спирається на функціонально-рольові критерії [176, с. 195-204].

Особливе місце у структурі досліджуваних моделей посідає військова спеціальна суб'єктність. Стаття 401 КК України визначає, що військовими кримінальними правопорушеннями є діяння проти встановленого порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів. Отже, у сфері військових кримінальних правопорушень суб'єкт виконує не просто кваліфікуючу, а юрисдикційно-визначальну функцію: саме через нього встановлюється, чи може відповідна особа взагалі бути виконавцем такого посягання [43; 177].

Ще переконливішим є приклад статті 407 КК України. Верховний Суд роз'яснив, що частини 1 і 2 цієї статті передбачають різні склади кримінальних правопорушень, які відрізняються, зокрема, саме за суб'єктом: частина 1 стосується військовослужбовця строкової служби, а частина 2 – військовослужбовця, крім строкової служби. Відтак військовослужбовець за контрактом не може бути суб'єктом діяння, передбаченого ч. 1 ст. 407 КК України. У теоретичному плані ця позиція має велике значення, оскільки демонструє: навіть у межах однієї статті законодавець може побудувати кілька різновидів спеціальної суб'єктності [177, с. 38].

Після 2022 року українське кримінальне право отримало потужний імпульс до подальшого ускладнення моделей суб'єктності у зв'язку з криміналізацією колабораційної діяльності. У справах за ст. 111-1 КК України Верховний Суд фактично сформував контекстуальну модель суб'єкта, в межах якої недостатньо встановити лише загальні чи навіть спеціальні ознаки особи. Для правильної кваліфікації вирішальне значення мають громадянство України, добровільність поведінки, характер посади, зміст виконуваних функцій,

правова природа органу, до якого особа увійшла, а також загальний окупаційний контекст [178, с. 17; 179, с. 130-132].

В огляді практики Касаційного кримінального суду за І півріччя 2024 року Верховний Суд відобразив підхід, відповідно до якого сам факт добровільного зайняття громадянином України посади в незаконно створеному правоохоронному органі на тимчасово окупованій території за наявності встановлених законом умов утворює склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 7 ст. 111-1 КК України [178, с. 17]. У Дайджесті судової практики Верховного Суду у справах, пов'язаних із війною, ця логіка розвинута ще глибше: Суд звернув увагу, що навіть перебування особи на посаді водія в незаконному правоохоронному органі може мати кримінально-правове значення, якщо воно фактично забезпечує функціонування такого органу. Водночас Верховний Суд наголосив, що не будь-яка професійна діяльність на окупованій території утворює склад колабораційного кримінального правопорушення; необхідне встановлення владно-організаційної або правоохоронної ролі особи, а також добровільності її включення в систему окупаційної влади [179, с. 130-132].

Наукова література підтримує таке розуміння. О. В. Зайцев, аналізуючи досвід Грузії та Молдови, показує, що кримінально-правове регулювання колабораційної діяльності практично неминуче поєднує елементи спеціальної суб'єктності, політико-правового контексту та функціональної ролі особи [180, с. 99-104]. Н. О. Симоненко, досліджуючи ст. 111-1 КК України, також наголошує, що в окремих її частинах суб'єкт є спеціальним уже за ознакою громадянства, але для завершеного кримінально-правового висновку цього недостатньо: необхідно враховувати реальний зміст поведінки та місце особи в інституційній структурі держави-агресора [181, с. 92, 101-107; 182]. Додатково сучасні праці про колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях підкреслюють, що механічне розширення кола суб'єктів таких діянь становило б загрозу правовій визначеності, тоді як функціонально-контекстуальний підхід

дозволяє поєднати захист національної безпеки з дотриманням принципу індивідуалізації відповідальності [188, с. 198-204; 189, с. 112-119].

Наступною самостійною моделлю є міжнародно-кримінальна модель персональної відповідальності. Її нормативну основу становить Римський статут Міжнародного кримінального суду, ст. 25 якого закріплює індивідуальну кримінальну відповідальність і передбачає кілька форм участі у вчиненні міжнародного злочину: безпосереднє вчинення, спільне вчинення, вчинення через іншу особу, наказ, підбурювання, пособництво, а також інший усвідомлений внесок у злочинну діяльність групи [42, art. 25]. Для українського права значення цієї моделі полягає не лише в перспективі міжнародного переслідування воєнних злочинів, злочинів проти людяності чи злочину агресії. Вона істотно впливає і на національне розуміння суб'єкта, оскільки виходить далеко за межі традиційної фігури одноособового виконавця.

Особливо виразно проникнення міжнародно-кримінальної логіки в українське право виявляється у правовій позиції Великої Палати Верховного Суду щодо ст. 437 КК України. ВП ВС виходить із того, що діяння, передбачені цією статтею, можуть вчиняти особи, які через службові повноваження або фактичне суспільне становище спроможні здійснювати ефективний контроль за політичними чи воєнними діями або керувати ними, а також істотно впливати на політичні, військові, економічні, фінансові, інформаційні та інші процеси. Такий підхід уже не вкладається у класичну формулу спеціального суб'єкта в її традиційному «посадовому» сенсі. Ідеться про лідерську модель суб'єкта міжнародного злочину, де вирішальною є не тільки формальна посада, а масштаб фактичної влади та спроможність детермінувати агресивну політику [183, с. 5-6].

Поряд із персоналістичними моделями у сучасному праві формується й квазікорпоративна модель, пов'язана із застосуванням до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. Формально український КК не визнає юридичну особу суб'єктом кримінального правопорушення у значенні ст. 18. Проте наукові дослідження переконливо демонструють, що система

заходів, передбачена щодо юридичних осіб, фактично утворює особливий режим квазікримінальної відповідальності. Його сутність полягає в тому, що хоча класична вина та деліктоздатність юридичній особі прямо не приписуються у тій самій формі, що фізичній, проте вона стає самостійним адресатом кримінально-правового впливу внаслідок діяння її уповноваженої особи, вчиненого в її інтересах або від її імені. Таким чином, сучасне кримінальне право України фактично розводить дві категорії: суб’єкт кримінального правопорушення і суб’єкт, до якого застосовується кримінально-правовий захід [184; 185, с. 49-56].

Порівняльно-правовий матеріал особливо переконливо підтверджує правильність такого підходу. Французький *Code pénal*, з одного боку, зберігає класичний принцип, за яким ніхто не несе кримінальної відповідальності інакше як за власне діяння, а з іншого – прямо закріплює кримінальну відповідальність юридичних осіб за правопорушення, вчинені для них їх органами або представниками. Отже, французька модель не руйнує персоналістичну основу кримінального права, але розширює систему адресатів кримінально-правового впливу, поєднуючи персональну відповідальність фізичних осіб із відповідальністю колективних утворень [95, art. 121-1, 121-2].

Не менш важливою для сучасного осмислення інституту суб’єкта є гарантійна модель, у межах якої суб’єктність постає не лише як умова кримінальної відповідальності, а і як механізм захисту особи від необґрунтованого кримінального переслідування. Найвиразніше це проявляється в інститутах осудності, неосудності та обмеженої осудності. Верховний Суд у своєму огляді практики за липень 2021 року підкреслив, що неосудність та обмежена осудність є юридичними поняттями, а остаточний висновок щодо застосування статей 19 або 20 КК України робить саме суд, спираючись на результати судово-психіатричної експертизи, але не підміняючи судовий висновок експертним [186, с. 8-10]. Додатково сучасна доктрина наголошує на необхідності чіткішого осмислення неосудності та обмеженої

осудності як елементів загальної теорії суб'єкта кримінального правопорушення [187].

Практика ЄСПЛ посилює цей гарантійний вимір. У справі *Winterwerp v. the Netherlands* Суд сформулював базові критерії, за яких особа може вважатися такою, що є психічно хворою, для цілей правомірного обмеження свободи: має бути наявний реальний психічний розлад, встановлений компетентним органом на підставі об'єктивної медичної експертизи; цей розлад має бути такого характеру або ступеня, що виправдовує примусове тримання; а продовження тримання залежить від подальшого існування цього розладу [158]. У справі *L.T. v. Ukraine* Суд також акцентував важливість процесуальних гарантій у кримінальному провадженні, де психічний стан особи має юридичне значення [157]. У сукупності ця практика показує, що інститут суб'єкта пов'язаний не тільки зі складом кримінального правопорушення, а й із правом на справедливий суд, забороною свавільного позбавлення свободи та необхідністю належної процедури при вирішенні питань деліктоздатності [157; 158; 186, с. 8-10].

Порівняльне право підтверджує цю тенденцію. Французький *Code pénal* у ст. 122-1 розмежовує повне усунення здатності до розсуду або контролю та її часткове порушення. У першому випадку особа не є кримінально відповідальною, у другому – залишається караною, але її стан враховується при визначенні покарання та режиму його виконання. Ця конструкція концептуально близька до українського розмежування неосудності та обмеженої осудності й ще раз підтверджує, що гарантійний вимір інституту суб'єкта є спільною рисою континентальної кримінально-правової традиції [95, art. 122-1; 186, с. 8-10].

Отже, сучасний український та євроінтеграційний контекст дає підстави розглядати суб'єкта кримінального правопорушення як складну, багаторівневу і динамічну правову конструкцію. Вона починається з класичної антропоцентричної формули ст. 18 КК України, але не завершується нею. Через моделі спеціального суб'єкта, функціонального суб'єкта впливу, військової

спеціальної суб’єктності, контекстуального суб’єкта колаборaційної діяльності, міжнародно-кримінальної персональної відповідальності, квазікорпоративного адресата кримінально-правових заходів та гарантійної деліктоздатності право дедалі точніше індивідуалізує кримінальну відповідальність. Саме в цьому полягає одна з ключових тенденцій сучасного кримінального права: суб’єкт перестає бути лише технічною ознакою складу і стає центральною точкою перетину матеріально-правових, функціональних, інституційних і гарантійних механізмів кримінально-правового регулюва.

Це дає підстави стверджувати, що в сучасному кримінальному праві України категорія суб’єкта кримінального правопорушення не може розглядатися виключно як формальна передумова притягнення особи до кримінальної відповідальності. Вона виконує значно складнішу функцію, оскільки через неї законодавець окреслює межі кримінально-правової деліктоздатності, визначає персонального адресата кримінально-правової заборони, забезпечує диференціацію кримінальної відповідальності, а також реалізує гарантійну функцію кримінального права. У зв’язку з цим інститут суб’єкта кримінального правопорушення доцільно розглядати як динамічну багаторівневу конструкцію, а не як суто статичний елемент складу кримінального правопорушення [43; 58, с. 255-263; 172, с. 8-11].

У межах підрозділу обґрунтовано, що в українському та євроінтеграційному правовому середовищі доцільно виокремлювати не одну універсальну конструкцію суб’єкта, а систему моделей його застосування, до якої входять: класична антропоцентрична модель; модель спеціального суб’єкта; функціональна модель суб’єкта впливу; військова модель спеціальної суб’єктності; контекстуальна модель суб’єкта в умовах окупації та колаборaційної діяльності; міжнародно-кримінальна модель персональної відповідальності; квазікорпоративна модель адресата кримінально-правових заходів; гарантійна модель осудності, неосудності та обмеженої осудності.

Установлено, що класична антропоцентрична модель, закріплена у статтях 18, 19, 20 та 22 КК України, зберігає своє нормативне ядро та

методологічне значення, оскільки забезпечує зв'язок інституту суб'єкта з принципами особистої вини, індивідуалізації відповідальності, справедливості та недопустимості об'єктивного ставлення у вину. Водночас доведено, що цієї моделі вже недостатньо для повного пояснення сучасної кримінально-правової реальності, оскільки значний масив складів кримінальних правопорушень будується через додаткові статусні, функціональні, професійні, службові, військові або контекстуальні ознаки особи [43; 58, с. 255-258; 172, с. 8-10].

Аргументовано, що спеціальний суб'єкт у сучасному кримінальному праві України трансформується з додаткової ознаки складу у самостійний спосіб побудови кримінально-правової заборони. Саме через конструкцію спеціального суб'єкта законодавець моделює підвищену суспільну небезпеку діяння, пов'язану не лише з його об'єктивними характеристиками, а й зі статусно-функціональними можливостями особи. На цій підставі зроблено висновок, що спеціальний суб'єкт виконує відмежувальну, диференціюючу, функціонально-рольову та системоутворюючу функції, а тому має розглядатися не як периферійний, а як концептуально центральний елемент багатьох складів кримінальних правопорушень [67, с. 54-57; 173, с. 5-7, 20; 174, с. 57-64].

Окремим результатом дослідження є висновок про формування функціонально-контекстуального підходу до суб'єкта кримінального правопорушення. Його сутність полягає в тому, що для сучасної кваліфікації дедалі більшого значення набуває не лише формальна назва статусу чи посади особи, а реальний зміст її ролі у механізмі кримінально протиправної поведінки. Це особливо виразно простежується у справах про зловживання впливом, де суб'єктом може бути будь-яка особа, здатна фактично або в уявленні іншої особи впливати на прийняття публічного рішення, а також у справах про колабораційну діяльність, де вирішальне значення має не сама по собі діяльність на окупованій території, а характер і зміст включення особи до системи окупаційних інституцій [175, с. 27-28; 176, с. 195-204; 178, с. 17; 179, с. 130-132; 180, с. 99-104; 181, с. 92, 101-107].

Доведено, що військова спеціальна суб’єктність є однією з найбільш чітко виражених галузевих моделей суб’єкта кримінального правопорушення. У цій сфері суб’єкт виконує не лише кваліфікуючу, а й юрисдикційно-визначальну функцію, оскільки саме через нього окреслюється коло осіб, щодо яких можуть бути застосовані норми розділу XIX Особливої частини КК України. Практика Верховного Суду щодо статей 401 і 407 КК України підтверджує, що навіть у межах однієї норми законодавець може конструювати різні різновиди спеціальної суб’єктності залежно від виду проходження військової служби, що свідчить про високий рівень внутрішньої диференціації цього інституту [43; 177, с. 38].

Обґрунтовано, що в умовах воєнного стану та збройної агресії особливого значення набуває контекстуальна модель суб’єкта, в межах якої кримінально-правова характеристика особи формується з урахуванням не лише її загальних і спеціальних ознак, а й воєнно-політичного середовища, режиму окупації, природи незаконних інституцій та реальної ролі особи у забезпеченні їх функціонування. Саме такий підхід дозволяє відмежовувати кримінально карану колабораційну діяльність від діяльності, яка, хоча і відбувається на тимчасово окупованій території, але не утворює безпосереднього включення в механізми влади держави-агресора [178, с. 17; 179, с. 130–132; 188, с. 198–204; 189, с. 112–119].

Установлено також, що сучасна трансформація інституту суб’єкта кримінального правопорушення відбувається під значним впливом міжнародного кримінального права. Міжнародно-кримінальна модель суб’єкта, закріплена у статті 25 Римського статуту Міжнародного кримінального суду та відображена у правових позиціях Великої Палати Верховного Суду щодо суб’єкта злочину агресії, демонструє відхід від спрощеного національного уявлення про виконавця до складнішого розуміння особи як носія фактичного політичного, військового чи організаційного контролю. Це свідчить про розширення доктринальних меж інституту суб’єкта та його поступове

зближення з міжнародними стандартами персональної кримінальної відповідальності [42, art. 25; 183, с. 5-6].

Наукова новизна підрозділу полягає в обґрунтуванні того, що суб'єкт кримінального правопорушення має розглядатися не як формально фіксований елемент складу, а як динамічний механізм нормативної індивідуалізації кримінальної відповідальності. На цій основі доведено, що в сучасному кримінальному праві України суб'єкт одночасно виконує ідентифікаційну, відмежувальну, диференціюючу, функціонально-рольову та гарантійну функції. Таке розуміння дає змогу по-новому оцінити місце інституту суб'єкта у структурі складу кримінального правопорушення та пояснити тенденції його трансформації під впливом євроінтеграції, воєнного стану й розвитку міжнародного кримінального права [58, с. 260-263; 67, с. 54-57; 173, с. 5-7, 20; 183, с. 5-6].

Крім того, у підрозділі доведено, що євроінтеграційний розвиток кримінального права не руйнує класичної антропоцентричної моделі суб'єкта, але істотно ускладнює її через розширення кола адресатів кримінально-правового впливу. У зв'язку з цим методологічно та практично виправданим є розмежування понять «суб'єкт кримінального правопорушення» та «суб'єкт, до якого застосовуються кримінально-правові заходи». Таке розмежування дає можливість коректно пояснити сучасний статус юридичних осіб у кримінальному праві України без доктринальної підміни класичного поняття суб'єкта конструкціями квазікримінальної відповідальності [95, art. 121-1, 121-2; 172, с. 8-10; 174; 175, с. 49-56].

Отже, підрозділ 2.2 дає підстави для загального висновку, що сучасна трансформація інституту суб'єкта кримінального правопорушення в Україні відбувається у напрямі його функціонального ускладнення, контекстуалізації та євроінтеграційного переосмислення. Запропонована в дослідженні модельна концепція суб'єкта може бути використана як методологічна основа для подальшого вдосконалення кримінального закону, насамперед у частині спеціальної суб'єктності, кримінально-правової реакції на міжнародні злочини,

правової оцінки колабораційної діяльності, воєнних кримінальних правопорушень та розвитку інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

2.3. Трансформація поняття суб'єкта кримінального правопорушення в умовах глобалізації: теоретико-правовий, міжнародно-правовий і правозастосовний виміри.

Проблема суб'єкта кримінального правопорушення належить до кола фундаментальних проблем кримінального права, оскільки саме через цю категорію забезпечується персоніфікація кримінальної відповідальності, окреслюються межі дії принципу вини та визначаються умови, за яких конкретне діяння може бути поставлене у провину певній особі. У класичній моделі кримінального права суб'єкт кримінального правопорушення розглядається як один з обов'язкових елементів складу, без наявності якого неможливо ані сформувати завершену кримінально-правову конструкцію, ані забезпечити легітимність кримінального переслідування. У чинному кримінальному праві України це положення зберігає імперативний характер. Відповідно до ст. 18 КК України суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила таке правопорушення у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність [43]. Водночас сучасний стан злочинності переконливо свідчить, що сама лише констатація віку, осудності та, за потреби, спеціального статусу вже не вичерпує реального змісту цієї категорії. В умовах глобалізації, цифровізації, інтернаціоналізації злочинності, ускладнення форм співучасті та розвитку міжнародного кримінального правосуддя постає потреба у ширшому, функціонально орієнтованому підході до розуміння суб'єкта кримінального правопорушення [191, с. 227-229; 193, с. 45-47].

Глобалізація істотно змінює середовище, у якому реалізується кримінальна відповідальність. Йдеться не лише про пришвидшення транскордонних економічних, інформаційних і міграційних процесів, а й про

докорінне ускладнення механізмів заподіяння кримінально значущої шкоди. Кримінальне правопорушення дедалі частіше втрачає локальний, ізольований і лінійний характер. Він реалізується в межах багаторівневих мереж, цифрових платформ, організованих транснаціональних груп, корпоративних структур, приватизованих механізмів влади та воєнно-обумовлених адміністративних систем примусу. За таких умов суб'єкт кримінального правопорушення вже не може тлумачитися виключно як ізольований індивід, прив'язаний до однієї території та одного завершеного акту поведінки. Натомість він дедалі частіше постає як функціонально локалізований учасник складного злочинного процесу, кримінально-правове значення якого визначається не лише формальним статусом, а й обсягом фактичного контролю, характером ролі, формою взаємодії з іншими особами та зв'язком із загальним суспільно небезпечним результатом [191, с. 232-235; 192, с. 236-241].

В українській доктрині глобалізаційний вплив на кримінальне право оцінюється як системний. В. В. Попко справедливо наголошує, що зближення кримінально-правових систем є закономірним наслідком глобалізації, інтернаціоналізації злочинності, імплементації міжнародних норм та посилення міжнародного співробітництва у сфері кримінально-правового реагування [191, с. 232-233]. У подальших дослідженнях цей автор підкреслює, що глобалізація не лише об'єктивно стимулює зближення правових систем, а й водночас виступає чинником зростання транснаціональної злочинності, яка потребує нових підходів до кримінально-правового осмислення діяння, вини та суб'єкта [192, с. 236-238]. О. О. Житний, аналізуючи вплив глобалізації на функції кримінального права України, слушно вказує, що зміна соціального контексту неминуче призводить і до зміни практичного змісту базових кримінально-правових категорій [193, с. 48-50]. Отже, інститут суб'єкта кримінального правопорушення не може залишатися поза сферою цього впливу, навіть якщо його нормативне ядро зберігається без змін.

Ю. В. Баулін, розглядаючи виклики «нової злочинності», підкреслював, що кримінальне право стикається з якісно новими моделями суспільно

небезпечної поведінки, які вже не можуть бути повністю описані за допомогою суто традиційних конструкцій [194, с. 25-28]. У площині суб'єкта кримінального правопорушення це означає, що формула «фізична осудна особа відповідного віку» має сприйматися як необхідний, але вже не достатній рівень аналітичного опису. Вона фіксує нормативну здатність особи бути суб'єктом кримінального правопорушення, однак не дає відповіді на питання, яким чином особа реалізує злочинну волю в межах транснаціональної групи, цифрової інфраструктури, корпоративної структури чи окупаційного апарату. Саме тому сучасне дослідження суб'єкта має поєднувати статичний догматичний і динамічний функціональний виміри.

Нормативна стабільність інституту суб'єкта кримінального правопорушення є необхідною гарантією правової визначеності та передбачуваності кримінального закону. Положення ст. 18 КК України концентрує в собі базові ідеї класичного кримінального права: кримінальна відповідальність можлива лише щодо фізичної особи, така особа повинна бути осудною та вона має досягти встановленого законом віку [43]. У системному зв'язку з нормами про неосудність, обмежену осудність, вік кримінальної відповідальності, співучасть і спеціального суб'єкта ця формула створює фундамент Загальної частини КК. Саме тому будь-які глобалізаційні процеси не можуть розумітися як підстава для довільного перегляду або розмивання цього ядра. Чим складнішою стає злочинна поведінка, тим більшої ваги набуває чітке нормативне окреслення того, хто може визнаватися суб'єктом кримінального правопорушення.

Водночас стабільність законодавчої дефініції не означає стабільності її фактичного змісту. Якщо в межах традиційної моделі кримінального права суб'єкт нерідко асоціювався з особою, яка безпосередньо та фізично реалізує кримінально каране діяння, то сучасна злочинність дедалі частіше демонструє інший тип включеності. Особа може організовувати злочинну схему, не торкаючись безпосередньо об'єкта посягання:

 контролювати цифровий сервіс, не перебуваючи в країні настання наслідків;

 видавати владні розпорядження, формально не маючи класичного військового чи державного статусу;

 реалізовувати злочинну політику через корпоративні та фінансові механізми.

Таким чином, незмінність законодавчої формули поєднується зі зростанням складності практичної ідентифікації суб’єкта. Саме цей розрив між нормативною сталістю та функціональною динамікою і становить одну з центральних проблем сучасного кримінально-правового аналізу [191, с. 232-235].

Важливо також ураховувати, що навіть у межах чинного КК України вже простежуються ознаки поступової еволюції. Розділ XIV-1 Кодексу регулює заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб [43]. Хоча український законодавець не визнав юридичну особу класичним суб’єктом кримінального правопорушення, він визнав її кримінально-правову значущість як носія спеціальних заходів реагування. Це означає, що сучасне кримінальне право вже не може ігнорувати організаційні форми, через які реалізується індивідуальна злочинна воля. Відтак правова система зберігає персоналістичний центр відповідальності, але водночас визнає існування додаткового кола носіїв кримінально-правових наслідків. Такий зсув, не руйнуючи класичної концепції суб’єкта, істотно ускладнює її фактичний зміст [201, p. 221-224].

Теоретично принципово важливо не змішувати суб’єкта кримінального правопорушення з іншими носіями юридичної відповідальності. Держава може бути суб’єктом міжнародно-правової відповідальності, юридична особа – носієм спеціальних заходів кримінально-правового характеру, а міжнародна організація – учасником механізмів санкційного чи іншого публічно-правового реагування. Проте все це не тотожне поняттю суб’єкта кримінального правопорушення як елемента складу. І в національному праві України, і в

системі Римського статуту безпосереднім суб’єктом кримінально караного діяння залишається фізична особа [42; 43]. Саме тому коректніше говорити не про буквальне розширення кола суб’єктів кримінального правопорушення, а про багаторівневу модифікацію системи юридичної відповідальності, у межах якої персональна кримінальна відповідальність фізичної особи співіснує з іншими формами правового реагування.

Римський статут Міжнародного кримінального суду має принципове значення для сучасного осмислення суб’єкта кримінального правопорушення. Стаття 25 Статуту закріплює принцип індивідуальної кримінальної відповідальності та водночас деталізує форми участі: одноособове вчинення, спільне вчинення, вчинення через іншу особу, наказ, схиляння, пособництво та інше сприяння [42, ст. 25]. Стаття 17 встановлює принцип комплементарності, відповідно до якого первинна роль у переслідуванні належить державі, а МКС здійснює юрисдикцію лише тоді, коли держава не бажає або не може належним чином розслідувати чи переслідувати злочин [42, ст. 17]. Для України цей правовий масив набув безпосереднього значення після ратифікації Римського статуту Законом № 3909-IX та набрання ним чинності для України з 1 січня 2025 року [195; 196].

Саме міжнародне кримінальне право найбільш виразно демонструє, що кримінальне правопорушення колективного масштабу майже ніколи не є наслідком одномоментного індивідуального акту. Злочини проти людяності, воєнні, злочини агресії та геноциду реалізуються через багаторівневі структури прийняття рішень, координації, забезпечення, примусу й прикриття. Відтак індивідуальна відповідальність у таких випадках може бути встановлена лише через точне визначення ролі особи в колективному механізмі. L. N. Sadat і J. M. Jolly обґрунтовують, що ст. 25 Римського статуту не може тлумачитися формально або механічно, оскільки вона покликана забезпечити індивідуалізацію відповідальності в умовах колективної злочинності [197, p. 755-760]. N. Jain переконливо показує, що сучасні моделі інкримінування дедалі сильніше залежать від фактичного внеску особи в досягнення

злочинного результату, а не лише від назви її ролі [198]. G. Werle та F. Jessberger наголошують, що міжнародне кримінальне право виробило складні форми функціональної атрибуції, необхідні для переслідування осіб, які керують, організують або координують злочинні механізми [199].

Для національного кримінального права цей досвід означає необхідність переосмислення суб'єкта не як суто біологічно та психологічно визначеної особи, а як особи, роль якої має бути функціонально локалізована всередині злочинного механізму. Це не заперечує класичної дефініції суб'єкта, але вимагає її доповнення новим інтерпретаційним рівнем. У сучасних умовах питання про суб'єкта все частіше полягає не лише в тому, чи відповідає особа законодавчим ознакам осудності та віку, а й у тому, чи здійснювала вона командування, контроль, фінансування, організацію, технічне забезпечення або інше сприяння, без якого злочинний процес не міг би реалізуватися. Саме тому міжнародне кримінальне право виступає важливим методологічним орієнтиром для модернізації національної доктрини суб'єкта кримінального правопорушення [42; 197; 199].

Одним із найбільш дискусійних питань сучасного кримінального права є проблема корпоративної кримінальної відповідальності та її впливу на класичне вчення про суб'єкта кримінального правопорушення. У низці правопорядків юридичні особи визнаються повноцінними суб'єктами кримінальної відповідальності, тоді як українська модель є стриманішою та обмежується застосуванням до них спеціальних заходів кримінально-правового характеру [43]. Однак навіть за такого підходу не можна заперечувати, що сучасне кримінальне право дедалі частіше стикається з ситуаціями, коли індивідуальна злочинна воля реалізується саме через організаційний механізм юридичної особи. Це особливо характерно для корупційних схем, міжнародного підкупу, фінансових правопорушень, кіберзлочинності, транснаціональної експлуатації та порушень у сфері міжнародного гуманітарного права. Відтак корпоративний вимір не скасовує персональної відповідальності фізичної особи, але ускладнює процес виявлення того, хто

саме є суб’єктом кримінального правопорушення, коли злочинна діяльність маскується під законну господарську або адміністративну активність.

Конвенція про кіберзлочинність у ст. 12 прямо зобов’язує держави передбачити відповідальність юридичних осіб за низку правопорушень, а Пояснювальний звіт підкреслює, що йдеться про сучасну тенденцію покладати відповідальність на організацію, якщо злочин вчиняється на її користь особою, яка займає керівне становище, або якщо відсутність належного контролю сприяла вчиненню злочину [80, ст. 12; 200, p. 19]. Водночас у Пояснювальному звіті чітко наголошено, що така корпоративна відповідальність не виключає індивідуальної відповідальності фізичних осіб [200, p. 19]. Ця теза є принциповою: глобалізація не руйнує антропоцентричну природу кримінального права, але примушує враховувати, що індивідуальна протиправна воля все частіше реалізується через юридичну особу як інструмент, оболонку або організаційну інфраструктуру.

Міжнародна доктрина корпоративної залученості до міжнародних злочинів також підкреслює, що сучасні моделі шкоди не завжди вкладаються у класичну схему «фізична особа – безпосередній виконавець – локальний наслідок». J. Kyriakakis показує, що корпорації можуть відігравати структурну роль у забезпеченні міжнародних злочинів, навіть якщо формально не є суб’єктами юрисдикції МКС [201, p. 221-230]. A. Clapham ще раніше зауважив, що дискусія про відповідальність юридичних осіб у міжнародному кримінальному праві зумовлена об’єктивною зміною характеру глобальної шкоди, яка дедалі частіше виникає на перетині державної влади, приватного бізнесу та міжнародних конфліктів [202, p. 139-146]. Для української кримінально-правової науки це означає, що інститут суб’єкта має охоплювати аналіз не лише безпосереднього індивіда, а й ті організаційні механізми, через які він реалізує кримінально значущу поведінку.

Проблема спеціального суб’єкта в контексті глобалізації набуває особливої складності. У класичній доктрині спеціальний суб’єкт визначається через додаткові ознаки, прямо передбачені нормою:

- службове становище,
- професійні обов’язки,
- військовий статус,
- громадянство,
- родинні чи інші спеціальні зв’язки.

Така модель тривалий час була достатньою для опису більшості традиційних правопорушень. Проте сучасна практика демонструє, що у низці кримінально караних діянь формального статусу вже недостатньо. У міжнародній корупції, злочинах проти миру та безпеки людства, окупаційних практиках, діяннях представників міжнародних організацій та приватних структур влади кримінально-правове значення набувають не лише формальні ознаки посади чи статусу, а й фактичний зміст владних, адміністративних, командних, координаційних або технічних функцій [43; 208; 209].

Показово, що українське кримінальне законодавство вже відобразило частину цих процесів. У примітках і спеціальних положеннях КК України службові особи розуміються не лише як посадові особи України, а й як посадові особи іноземних держав, міжнародних організацій, міжнародних судових інституцій та інших суб’єктів, які виконують функції публічної влади [43]. Це означає, що на рівні закону Україна вже відійшла від виключно внутрішньодержавного розуміння спеціального суб’єкта у сфері службових і корупційних кримінальних правопорушень. Відтак глобалізація впливає на вчення про спеціального суб’єкта не лише через судову практику, а й безпосередньо через трансформацію законодавчих конструкцій.

У воєнно-обумовлених провадженнях статусно-функціональна природа спеціального суб’єкта проявляється ще чіткіше. Особа може формально не належати до регулярних збройних сил, однак виконувати функції військового комісара, координатора примусового призову, керівника фільтраційного пункту, адміністратора окупаційної установи, організатора депортаційних заходів або посередника між окупаційною владою та цивільним населенням. Якщо обмежити поняття спеціального суб’єкта лише формальними титулами,

значна частина таких діянь залишиться поза належною кримінально-правовою оцінкою. Саме тому сучасна наука має обґрунтовувати статусно-функціональну модель спеціального суб'єкта, за якої додаткові ознаки особи визначаються як через формальний правовий статус, так і через фактичний зміст здійснюваних нею владних, командних або адміністративних функцій [208, с. 17, 19-20; 209, с. 2-3].

Цифровізація є одним із найпотужніших чинників трансформації поняття суб'єкта кримінального правопорушення. Кіберзлочини, кримінальні правопорушення з використанням електронних комунікацій, криптовалютні схеми, сервіси DDoS-for-hire, dark web-ринок незаконних товарів і послуг, онлайн-експлуатація дітей, цифрове вербування для торгівлі людьми та інші подібні діяння радикально змінюють уявлення про способи вчинення правопорушення, просторові межі кримінально-правового переслідування й механізми встановлення особи, причетної до злочинної діяльності. У традиційній моделі суб'єкт асоціювався з фізичною присутністю, безпосереднім контактом із об'єктом посягання та залишенням матеріальних слідів. У кіберпросторі особа може не перебувати в державі потерпілого, використовувати інфраструктуру третіх країн, діяти анонімно або напіванонімно, координувати діяльність інших учасників через зашифровані комунікації та отримувати прибуток через децентралізовані фінансові інструменти [80, ст. 14, 22; 200, p. 21-24].

Конвенція про кіберзлочинність і Пояснювальний звіт до неї прямо підкреслюють, що електронні дані мають особливу природу: вони крихкі, легко змінювані, можуть швидко видалятися, переміщуватися між юрисдикціями та зберігатися в розподіленому вигляді [200, p. 22-23]. Унаслідок цього встановлення суб'єкта дедалі частіше ґрунтується не на одному прямому доказі, а на складній комбінації технічних і аналітичних даних: IP-атрибуції, логах доступу, часових патернах активності, доменних записах, історії криптовалютних транзакцій, цифрових відбитках пристроїв, взаємозв'язках акаунтів, хронології комунікацій і даних про керування інфраструктурою. За

таких умов суб'єкт кримінального правопорушення стає не просто фізичною особою в абстрактному значенні, а особою, чия роль має бути доведена через її фактичний цифровий контроль над злочинним процесом.

Практика Європолу переконливо демонструє таку трансформацію. У межах операції RapTor, про результати якої повідомлено 22 травня 2025 року, було затримано 270 осіб, пов'язаних із dark web-мережами, онлайн-ринками наркотиків і супутніми кримінальними сервісами [203]. У межах окремої операції проти DDoS-for-hire сервісів, про яку Європол повідомив 7 травня 2025 року, було затримано чотирьох адміністраторів та вилучено дев'ять доменів, через які надавалися послуги з організації атак [204]. У цих кейсах суб'єкт кримінального правопорушення вже не збігається з традиційним образом хакера, який власноруч здійснює одну технічну дію. Ним є адміністратор сервісу, який підтримує його працездатність, особа, що продає доступ і керує клієнтською взаємодією, технічний оператор, який координує інфраструктуру, посередник, що забезпечує анонімізацію; бенефіціар, який акумулює прибуток. Отже, цифрова епоха перетворює суб'єкта кримінального правопорушення на функціонально-мережеву категорію, де ключовим стає не стільки фізичне місце перебування особи, скільки її роль у цифровій інфраструктурі правопорушення.

Сказане однаково стосується не лише власне» кіберзлочинів, а й традиційних правопорушень, що набули цифрової форми. Торгівля людьми, сексуальна експлуатація, наркозлочинність, фінансування протиправної діяльності, вербування до збройних формувань, координація окупаційних практик і навіть деякі форми службової злочинності сьогодні реалізуються через месенджери, платформи, онлайн-кабінети, маркетплейси, системи електронних платежів і криптовалюти. Це означає, що суб'єкт кримінального правопорушення дедалі частіше встановлюється через його цифрову поведінку, ступінь контролю над технічною інфраструктурою, характер онлайн-взаємодії з іншими учасниками та зв'язок із загальним злочинним результатом [80; 200;].

Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності визначає організовану злочинну групу як структуровану групу з трьох або більше осіб, яка існує протягом певного часу та діє узгоджено з метою вчинення серйозного правопорушення для одержання матеріальної вигоди [190, ст. 2]. Уже сама ця дефініція демонструє відхід від спрощеної моделі одноосібного правопорушника. У транснаціональній злочинності суб'єкт кримінального правопорушення нерідко виявляється через функціональне місце особи у злочинній структурі: планування, координацію, фінансування, вербування, логістику, забезпечення документами, інформаційну підтримку, охорону, переховування, збут або легалізацію доходів. Саме тому питання про суб'єкта в таких справах вимагає не лише формальної вказівки на конкретного виконавця, а глибокого аналізу розподілу ролей усередині злочинної системи [190; 192, с. 240-241].

Особливо наочно це видно на прикладі торгівлі людьми. Палермський протокол 2000 року охоплює вербування, перевезення, передачу, переховування або одержання осіб шляхом обману, примусу, зловживання владою чи використання вразливого стану [205]. Така законодавча модель свідчить, що торгівля людьми майже ніколи не є справою одного виконавця. Це завжди багаторівневий процес, у якому зазвичай беруть участь вербувальник, перевізник, документатор, координатор маршруту, особа, що забезпечує утримання потерпілих, контролер їх поведінки, організатор місця експлуатації, фінансовий посередник, а інколи – і цілі легалізаційні або псевдоправові структури прикриття. Саме тому в сучасній доктрині суб'єкта кримінального правопорушення торгівля людьми є одним із найбільш яскравих прикладів того, як індивідуальна відповідальність особи встановлюється через її внесок у колективно організований злочинний процес.

Українська практика повністю підтверджує цей висновок. За повідомленням Національної поліції від 18 вересня 2025 року, у Київській області викрито схему трудової експлуатації іноземців, у межах якої організатор і його спільники забезпечували ввезення потерпілих, їх незаконну

легалізацію, поселення, контроль, утримання, примушування до роботи та перерозподіл прибутку [206]. У повідомленні прямо наголошується, що у кожного фігуранта була своя роль: організатор, співорганізатор, наглядачі, особи, відповідальні за документи, логістику та контроль [206]. Це означає, що суб'єкт кримінального правопорушення в такій схемі має визначатися не через єдиний фінальний акт експлуатації, а через функціональний внесок кожного учасника у загальну злочинну систему.

Не менш промовистим є підсумковий матеріал міграційної поліції за 2025 рік, у якому повідомлено про викриття 28 організованих груп і однієї злочинної організації, причетних до торгівлі людьми, незаконного переправлення осіб через державний кордон, сексуальної експлуатації, утримання вебкам-студій та інших суміжних діянь [207]. У цьому ж матеріалі зазначено про міжнародні операції з Іспанією, США, Польщею та Інтерполом, а також про активне використання OSINT-інструментів і міжнародної взаємодії [207]. Такі дані підтверджують, що сучасна правоохоронна практика вже фактично працює з функціональною моделлю суб'єкта, коли кримінально значущою визнається не лише безпосередня дія, а вся система рольової участі у злочинному процесі.

Сфера воєнних правопорушень є, безперечно, одним із найважливіших практичних полігонів для сучасного переосмислення поняття суб'єкта кримінального правопорушення. Повномасштабна війна проти України різко актуалізувала питання кримінально-правової оцінки діянь, пов'язаних із порушенням законів та звичаїв війни, злочином агресії, незаконним позбавленням волі, катуванням, депортацією цивільного населення, примусовим призовом, пограбуванням, насильницьким переміщенням дітей, обстрілами цивільної інфраструктури та іншими міжнародно караними діяннями. У цих провадженнях суб'єкт кримінального правопорушення нерідко не збігається з традиційним образом військовослужбовця регулярної армії як єдиного можливого носія кримінально значущої функції. Реальний механізм кримінального правопорушення включає посадових осіб окупаційних адміністрацій, так званих військових комісарів, адміністраторів каральних

структур, осіб, що координують фільтрацію, депортацію, примусовий призов або організацію окупаційного управління [208-211].

Огляд судової практики Верховного Суду щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з війною, є надзвичайно важливим джерелом для дослідження цієї проблеми. Суд підкреслює, що при кваліфікації дій за ст. 438 КК України необхідно враховувати норми міжнародного гуманітарного права, які визначають зміст відповідної заборони [208, с. 7-9; 211]. Це означає, що суб'єкт воєнного правопорушення не може встановлюватися виключно на основі формально-внутрішнього розуміння статусу особи. Потрібно враховувати контекст окупації, статус захищених осіб, характер примусових дій, функції окупаційної влади та заборони, передбачені міжнародними конвенціями. Таким чином, поняття суб'єкта в цій сфері неминуче набуває міжнародно-правового виміру.

Особливо показовою є справа № 753/14148/21, відображена в огляді Верховного Суду та презентаційних матеріалах ККС ВС. Суд установив, що обвинувачений, який обіймав посади «старшого помічника військового комісара» та «військового комісара» на тимчасово окупованій території Криму, підписував повістки, організовував роботу призовних комісій, ініціював розшук осіб, що ухилялися від призову, та фактично реалізовував державну політику РФ у військовій сфері [208, с. 19-20; 209, с. 2-3]. Верховний Суд погодився з кваліфікацією за ч. 1 ст. 438 КК України й окремо зазначив, що цей склад є формальним, а тому для наявності кримінального правопорушення не є визначальним установлення конкретної кількості осіб, яких фактично було призвано [208, с. 20]. Це рішення має фундаментальне значення для доктрини суб'єкта, вирішальним виявився не формальний статус, а реальна функціональна роль особи в механізмі окупаційного примусу.

Не менш важливий підхід Верховного Суду до суб'єкта злочину агресії. В огляді практики Суд вказав, що потенційними суб'єктами можуть бути не лише особи, які формально займають вищі державні чи військові посади, а й ті, хто реально впливає на військово-політичні процеси, пов'язані з плануванням,

підготовкою, розв'язуванням і веденням агресивної війни [208, с. 17]. Це фактично означає перехід від суто титульного до функціонального бачення суб'єкта міжнародно-кримінально значущого діяння. Судова практика, таким чином, підтверджує, що у складних сучасних кримінальних правопорушеннях особливої ваги набуває не тільки правовий титул, а й реальний обсяг впливу особи на злочинний процес.

Глобалізація змінює суб'єкта кримінального правопорушення не лише змістовно, а й юрисдикційно. Сучасне кримінально значуще діяння може бути пов'язане одразу з кількома державами: особа перебуває в одній країні, технічна інфраструктура розташована в іншій, потерпілі – у третій, а фінансові потоки проходять через четверту. Конвенція про кіберзлочинність прямо передбачає необхідність встановлення юрисдикції в подібних випадках [80, ст. 22], а Римський статут будується на поєднанні національної юрисдикції та комплементарної ролі МКС [42, ст. 17]. За таких умов питання про суб'єкта кримінального правопорушення не може розглядатися у відриві від просторового і правового контексту. У сучасному світі мало встановити, хто є особою з точки зору закону, необхідно також з'ясувати, у межах якої юрисдикції, через які механізми та з яким транснаціональним ефектом вона діяла.

Доказовий аспект цієї проблеми не менш складний. У традиційних кримінальних провадженнях суб'єкт нерідко встановлювався через матеріальні сліди, безпосередні свідчення очевидців, місце події та фізичне знаряддя. У цифрових, транснаціональних, воєнно-обумовлених і міжнародних справах цього вже недостатньо. Визначального значення набувають електронні докази, метадані, логи, цифрові сліди, супутникові знімки, OSINT-матеріали, банківські й криптовалютні транзакції, міжнародні доручення, записи камер, документи окупаційних адміністрацій, комунікації між співучасниками і результати технічної експертизи [200, p. 21-24; 207]. Отже, суб'єкт кримінального правопорушення дедалі більше стає центральною категорією доказового

процесу, оскільки кінцева мета слідства полягає не просто у фіксації факту злочину, а в точній атрибуції поведінки конкретній фізичній особі.

Показовим у цьому сенсі є досвід українських правоохоронних органів у розслідуванні правопорушень, пов'язаних з онлайн-експлуатацією дітей, вебкам- студіями, торгівлею людьми та незаконним переправленням осіб через державний кордон. У матеріалі про результати роботи міграційної поліції за 2025 рік окремо зазначено використання OSINT-інструментів, спеціального програмного забезпечення, міжнародного інформаційного обміну та спільних операцій з іноземними партнерами [207]. Це свідчить про те, що встановлення суб'єкта в сучасних провадженнях дедалі частіше відбувається через багаторівневий ланцюг технічних, комунікаційних і функціональних зв'язків між особою, злочинною інфраструктурою та наслідками діяння. Така зміна доказових практик, своєю чергою, вимагає і модернізації доктрини суб'єкта кримінального правопорушення.

Компаративний аналіз засвідчує, що глобалізація не уніфікувала повністю підходи до поняття суб'єкта кримінального правопорушення, але суттєво зблизила їх у напрямі функціоналізації кримінальної відповідальності. У державах англо-американської системи права корпоративна кримінальна відповідальність уже давно набула виразного розвитку, тоді як у багатьох країнах континентальної Європи тривалий час зберігалася класична персоналістична орієнтація. Однак навіть там, де юридична особа не визнавалася безпосереднім суб'єктом кримінального правопорушення, розвиток антикорупційного законодавства, норм про відмивання коштів, правопорушення у сфері довкілля, фінансування тероризму і кіберзлочинність поступово посилили роль організаційних форм поведінки в структурі кримінально-правового реагування [191, с. 232-235; 201, p. 221-230]. Така еволюція демонструє, що кримінальне право різних правових сімей, зберігаючи власну доктринальну специфіку, дедалі частіше стикається з однаковою проблемою, як встановити персональний центр відповідальності в умовах мережевої, корпоративної і транснаціональної злочинної діяльності.

Для України компаративний вимір має не лише пізнавальне, а й прикладне значення. Євроінтеграційний вектор розвитку права передбачає гармонізацію національних механізмів кримінально-правового реагування із загальноєвропейськими та міжнародними стандартами. Це не означає автоматичного запозичення всіх моделей, але вимагає критичного осмислення того, які рішення є функціонально придатними для української системи. У цьому контексті особливо важливими є підходи до відповідальності осіб, що діють у межах міжнародних організацій, транснаціональних компаній, фінансових інституцій, змішаних адміністративних структур і цифрових платформ. Саме тут класичне уявлення про суб'єкта як локального виконавця виявляється найменш продуктивним. Компаративний досвід переконує, що сучасне кримінальне право дедалі більше концентрується на реальному внеску особи, її владних або організаційних можливостях і фактичній здатності впливати на розвиток злочинного процесу [197, p. 760-768; 199].

Із компаративного погляду особливий інтерес становить і проблема так званої «дифузної суб'єктності» у складних міжнародних і корпоративних правопорушеннях. Її суть полягає в тому, що злочинна діяльність часто не має одного очевидного центру, а реалізується через ланцюг пов'язаних рішень, технічних дій, адміністративних процедур, фінансових трансакцій і посередницьких контактів. У таких умовах на перший план виходять категорії фактичного контролю, організаційної влади, делегованого впливу та функціональної необхідності окремих ролей у спільному злочинному процесі. Отже, компаративно-правовий аналіз підтверджує, що головною тенденцією сучасного розвитку є не відмова від принципу особистої відповідальності, а його поглиблення через функціоналізацію змісту суб'єкта кримінального правопорушення.

Трансформація поняття суб'єкта кримінального правопорушення в контексті глобалізації має безпосередні методологічні наслідки для кримінально-правової науки. Передусім вона вимагає перегляду надмірно вузького підходу, за якого суб'єкт розглядається лише як формальна сукупність

загальних ознак. Такий підхід залишається необхідним для догматичної чіткості, однак він уже не забезпечує належного пояснення сучасних механізмів злочинної поведінки. Науковий аналіз повинен включати не тільки нормативну дефініцію, а й динамічний опис того, як конкретна особа включається до злочинної інфраструктури, якими інструментами користується, який обсяг контролю здійснює, на яких етапах злочинного процесу бере участь, у межах якої юрисдикції діє та якою є її взаємодія з іншими учасниками [191, с. 227-235; 193, с. 48-50].

Для правозастосування це означає, що встановлення суб'єкта не може обмежуватися суто формальною перевіркою віку, осудності та посадового статусу. Необхідне дослідження функціонального внеску особи в досягнення спільного злочинного результату. У справах про транснаціональну організовану злочинність, кіберделікти, торгівлю людьми, воєнні злочини й складні корупційні схеми вирішальним нерідко є не те, хто безпосередньо виконав фізичну дію, а те, хто керував процесом, створював передумови, координував взаємодію, забезпечував технічну інфраструктуру або ухвалював рішення, без яких злочинний механізм не міг би функціонувати [198-199; 208]. Саме тому сучасна практика потребує поглиблення методики доказування суб'єкта через рольовий аналіз, реконструкцію зв'язків між учасниками та зіставлення нормативного статусу з реальними владними чи технічними функціями.

Крім того, трансформація поняття суб'єкта має значення і для правотворчості. В українському законодавстві вже простежуються ознаки руху до складнішого розуміння цього інституту. Однак на рівні доктрини та правозастосування ще відчутна інерція суто формалістичного підходу. Подальша гармонізація кримінального законодавства з міжнародними стандартами, розвиток норм про міжнародні злочини, кіберзлочинність, корупційні правопорушення з іноземним елементом, а також удосконалення положень про відповідальність за організаційне та технічне сприяння злочину об'єктивно вимагатимуть ще точнішого опрацювання категорії суб'єкта. Саме тому дослідження цього інституту має бути не лише описовим, а й

конструктивно-проєктним, орієнтованим на вдосконалення законодавства та судової практики.

Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що в контексті глобалізації відбувається не буквальне розширення законодавчого поняття суб'єкта кримінального правопорушення, а його глибинна статусно-функціональна трансформація. Класичне нормативне ядро цієї категорії зберігається: суб'єктом кримінального правопорушення і далі є фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності [43]. Проте така особа дедалі частіше реалізує кримінально протиправну волю не в ізольованій індивідуальній формі, а в межах транснаціональних, цифрових, корпоративно опосередкованих, організованих і воєнно-обумовлених механізмів. Саме тому традиційний підхід до характеристики суб'єкта, побудований переважно на формально-біологічних і психічних ознаках, уже не є достатнім для пояснення сучасної кримінально-правової реальності [191; 193-194].

Наукова новизна запропонованого підходу полягає в обґрунтуванні того, що сучасний суб'єкт кримінального правопорушення має розглядатися одночасно у трьох взаємопов'язаних площинах. Перша – нормативно-юридична, яка охоплює класичні ознаки суб'єкта: фізичну природу, осудність, вік, а в разі потреби і спеціальний статус [43]. Друга – функціонально-рольова, яка дозволяє визначити реальне місце особи в злочинному механізмі: її управлінські, координаційні, технічні, фінансові, логістичні, репресивні чи комунікаційні функції [198-199; 208]. Третя – юрисдикційно-контекстуальна, яка враховує транснаціональний, цифровий, корпоративний, міжнародно-правовий або воєнний контекст реалізації злочинної поведінки [42; 80; 200]. Саме поєднання цих трьох площин дає можливість адекватно описати сучасного суб'єкта кримінального правопорушення без руйнування класичної конструкції Загальної частини КК України.

Теоретичне значення такої моделі полягає у функціональній модернізації інституту суб'єкта кримінального правопорушення. Практичне значення виявляється у можливості її застосування під час кваліфікації кіберзлочинів,

транснаціональної організованої злочинності, торгівлі людьми, корупційних діянь з міжнародним елементом, міжнародних злочинів, правопорушень, пов'язаних з війною, а також інших деліктів, у яких роль особи не зводиться до одномірного образу безпосереднього виконавця. Це дозволяє дійти висновку, що подальший розвиток науки кримінального права має бути спрямований не на відмову від класичного вчення про суб'єкта, а на його поглиблення через інтеграцію функціонально-рольового та юрисдикційно-контекстуального підходів у структуру сучасного кримінально-правового аналізу.

2.4. Трансформація підходів до визначення суб'єкта кримінального правопорушення в умовах євроінтеграції, глобалізації та воєнного стану.

Інститут суб'єкта кримінального правопорушення посідає системоутворювальне місце у кримінальному праві, оскільки саме через нього кримінально-правова заборона набуває персоніфікованого характеру, пов'язується з конкретною особою та вводиться в площину індивідуальної вини, осудності й кримінальної відповідальності. У класичній кримінально-правовій доктрині суб'єкт кримінального правопорушення традиційно визначається через сукупність трьох базових ознак: фізична особа, осудність і досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність [74, с. 134-145; 43]. Однак сучасний стан розвитку кримінального права переконливо засвідчує, що такого формально-нормативного опису вже недостатньо для повного пояснення тих складних форм кримінально протиправної поведінки, які формуються під впливом глобалізації, євроінтеграції, транснаціональної організованої злочинності, цифровізації соціальних процесів та повномасштабної війни. Саме тому інститут суб'єкта сьогодні має розглядатися не лише як один з елементів складу кримінального правопорушення, а як багаторівнева правова категорія, у якій поєднуються антропологічні, психічні, вікові, статусні, функціональні та міжнародно-правові характеристики особи [74, с. 143-145; 212].

Нормативною основою такого аналізу залишається стаття 18 Кримінального кодексу України, відповідно до якої суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, а спеціальним суб'єктом є така сама фізична осудна особа відповідного віку, яка може бути суб'єктом лише певного кримінального правопорушення [43]. Це формулювання відображає класичний антропоцентричний підхід, характерний для континентальної кримінально-правової традиції, у межах якого саме людина розглядається як носій свідомості, волі та кримінальної вини. Показово, що і сучасні кодифікаційні напрацювання в Україні не демонструють радикального відходу від цієї моделі. Монографія, присвячена проєкту нового Кримінального кодексу України, прямо фіксує, що щодо суб'єкта кримінального правопорушення радикальних змін не відбулося, а надалі суб'єктом визнається фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності [215, с. 91]. Отже, сучасна трансформація інституту суб'єкта не полягає у руйнуванні статті 18 КК України, а у поглибленні її змісту та розширенні методології її тлумачення [215, с. 91, 182].

У сучасній українській науці інститут суб'єкта вже давно не сприймається як сукупність лише трьох формальних ознак. У навчальній та монографічній літературі він розглядається в тісному зв'язку з питаннями осудності, неосудності, обмеженої осудності, віку, спеціального суб'єкта, співучасті, опосередкованого виконання та використання осіб, які не підлягають кримінальній відповідальності [74, с. 134-145; 225-226]. Такий підхід відображає глибшу методологічну ідею: суб'єкт кримінального правопорушення – це не лише особа, яка формально підпадає під вимоги закону, а і особа, яка може бути носієм кримінально-правового осуду, володіє достатнім рівнем психічної та соціальної зрілості та займає певне місце в механізмі суспільно небезпечної поведінки. Саме тому в сучасних умовах категорія суб'єкта дедалі виразніше розкривається не тільки через дефініцію, а й через функцію.

Першим рівнем ускладнення класичної моделі виступає інститут спеціального суб'єкта. Уже сам факт його виокремлення у статті 18 КК України означає, що далеко не кожне кримінальне правопорушення може бути вчинене будь-якою фізичною осудною особою відповідного віку. У значній кількості складів вирішального значення набуває службове становище, професійна функція, військова належність, сімейно-правовий зв'язок, спеціальний обов'язок або інша юридично значуща характеристика. І. О. Бандурка слушно наголошує, що додаткові ознаки спеціального суб'єкта мають принципове значення для правильної кваліфікації, відмежування суміжних складів і диференціації кримінальної відповідальності [66, с. 21-25]. Отже, інститут спеціального суб'єкта свідчить, що кримінальне право вже давно відійшло від максимально спрощеного опису суб'єкта і враховує не лише біологічні й психічні, а й статусно-функціональні характеристики особи.

Саме на рівні спеціального суб'єкта особливо виразно постає одна з найбільш дискусійних проблем сучасної кримінально-правової науки – проблема юридичної особи. Чинний КК України не визнає юридичну особу суб'єктом кримінального правопорушення у значенні статті 18, однак одночасно передбачає заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб у Розділі XIV-1 [43]. Це свідчить про існування в сучасному праві особливої моделі, за якої суб'єкт кримінального правопорушення у вузькому сенсі та адресат окремих кримінально-правових наслідків уже не збігаються повністю. В. К. Грищук, аналізуючи це питання, обґрунтовано підкреслює можливість компромісного підходу: суб'єктом злочину залишається фізична осудна особа, тоді як юридична особа може виступати суб'єктом кримінальної відповідальності або носієм окремих кримінально-правових наслідків [213, с. 311-312]. О. М. Омельчук також звертає увагу на те, що складні соціально-економічні відносини дедалі частіше опосередковують злочинну активність через організаційні форми, а тому проблема юридичної особи фактично є проблемою меж придатності класичної індивідуалістичної конструкції суб'єкта [214, с. 126-133].

Євроінтеграційний розвиток України істотно підсилює цю проблему. У монографії про проєкт нового КК України прямо зазначено, що збереження кримінально-правових засобів щодо юридичних осіб обумовлене, зокрема, потребою адаптації кримінального законодавства України до законодавства ЄС та виконанням міжнародно-правових зобов'язань держави [215, с. 180-182]. Директива (EU) 2017/1371 відображає загальний підхід права ЄС, за яким юридичні особи мають нести відповідальність за правопорушення, вчинені на їхню користь, а така відповідальність не усуває переслідування фізичних осіб [217]. Аналогічна логіка закладена в Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, Конвенції ООН проти корупції та Кримінальній конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією [190; 218-219]. У зв'язку з цим євроінтеграція трансформує інститут суб'єкта не шляхом автоматичного скасування класичної моделі, а через створення зовнішнього нормативного імперативу, який змушує національне право шукати новий баланс між принципом особистої вини та ефективним реагуванням на організаційні форми злочинності.

Водночас сучасна трансформація інституту суб'єкта не може зводитися лише до проблеми юридичної особи. Іншим потужним чинником виступає глобалізація злочинності. У наданому Вами матеріалі слушно наголошено, що сучасні форми злочинності дедалі частіше мають транснаціональний, мережевий, технологічно опосередкований характер [212]. За таких умов кримінально-правове значення набуває вже не тільки питання про те, хто саме безпосередньо вчинив окрему дію, а й питання про те, хто забезпечував фінансування, логістику, координацію, інституційне прикриття, цифрову інфраструктуру, використання підконтрольних осіб або організацій. Це означає, що сучасне кримінальне право дедалі частіше змушене переходити від статичного опису суб'єкта до функціонального підходу, за якого особа оцінюється через її реальну роль у механізмі правопорушення. Саме в цьому полягає одна з найважливіших доктринальних змін під впливом глобалізації.

Функціональний поворот у розумінні суб’єкта означає, що кримінально-правова релевантність особи дедалі частіше визначається не лише її загальними ознаками, а і тим, чи особа керувала процесом, координувала виконавців, забезпечувала ресурси, контролювала підлеглих, мала спеціальний обов’язок втручання або використовувала інших осіб як інструмент реалізації кримінально протиправного наміру. У цьому сенсі сучасна доктрина суб’єкта дедалі більше тяжіє до багатовимірного розуміння особи як носія не тільки осудності та віку, а і функції. Такий підхід не суперечить статті 18 КК України, а поглиблює її, пристосовуючи класичну конструкцію до реалій глобалізованої й організаційно складної злочинності [74, с. 143-145; 225].

Особливого значення в цьому контексті набувають питання осудності, обмеженої осудності та неосудності. Вони показують, що суб’єкт кримінального правопорушення не може бути зведений до біологічної наявності фізичної особи. В. М. Бурдін, аналізуючи інститут обмеженої осудності, звертає увагу на його самостійне кримінально-правове значення для правильної оцінки психічного стану особи та для індивідуалізації відповідальності [226, с. 128-133]. Показово, що і Дудоров з Хавронюком розглядають обмежену осудність як проміжний стан між осудністю й неосудністю, але все ж ближчий до осудності [74, с. 138]. Це означає, що сучасна трансформація інституту суб’єкта не знецінює психічний критерій, а, навпаки, робить його ще важливішим: чим складнішими стають форми правопорушення, тим точніше необхідно відмежовувати справжнього носія кримінальної вини від осіб, які через психічний стан не можуть бути повноцінними суб’єктами кримінального правопорушення.

Не менш складною є проблема віку суб’єкта кримінального правопорушення. Вік є не просто календарною межею, він виступає нормативно вираженим уявленням законодавця про мінімальний рівень соціальної та психічної зрілості особи, достатній для покладення кримінальної відповідальності. Саме тому будь-яке переосмислення вікових меж кримінальної відповідальності має не лише технічний, а й аксіологічний

характер. Проєкт нового КК України, зберігаючи самостійний розділ про суб'єкта кримінального правопорушення, окремо акцентує увагу на питанні віку та осудності, а також на випадках використання осіб, які не підлягають кримінальній відповідальності [225]. Це ще раз доводить, що в сучасному кримінальному праві суб'єкт осмислюється не тільки як особа, яка формально вчинила певну дію, а як справжній носій кримінально релевантної волі та функції.

Окремого теоретичного значення набуває службова особа як одна з найяскравіших моделей спеціального суб'єкта. Т. О. Гончар, аналізуючи службову особу як спеціальний суб'єкт злочину, підкреслює, що кримінально-правове значення такої особи зумовлене не лише формальним статусом, а насамперед обсягом її владних, розпорядчих і організаційних можливостей, які підвищують суспільну небезпеку вчинюваного діяння [227, с. 171-177]. Саме тому службова особа демонструє, як класична конструкція суб'єкта розширюється за рахунок урахування місця особи в системі владних і управлінських відносин. Те саме ще більш рельєфно виявляється у військово-командному контексті, де суб'єктність особи безпосередньо залежить від її ролі в системі підпорядкування, контролю й наказу.

Найбільш інтенсивно функціональний характер суб'єкта проявився у воєнних кримінальних правопорушеннях, насамперед у справах за статтею 438 КК України. Воєнний стан і масове документування злочинів, пов'язаних зі збройною агресією РФ, показали, що для кваліфікації в цих справах недостатньо встановити лише факт участі фізичної особи у певному епізоді. Необхідним стає з'ясування її реального місця у військовій, командній, окупаційній чи адміністративній структурі, обсягу її владних можливостей, здатності видавати накази, організовувати примус, координувати незаконні практики або свідомо не запобігти їм [42; 43; 220]. Саме тому воєнний контекст фактично зробив видимим те, що в інших категоріях справ часто залишалося латентним: суб'єкт кримінального правопорушення має встановлюватися не

лише через загальні ознаки, а й через функціонально-рольовий вимір участі особи в механізмі кримінально протиправної поведінки.

Такий підхід прямо випливає з міжнародного гуманітарного права. Стаття 51 IV Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни забороняє окупаційній державі примушувати осіб, що перебувають під захистом, служити в її збройних чи допоміжних силах, а також забороняє будь-який тиск чи пропаганду, спрямовані на забезпечення «добровільного» вступу на військову службу [220]. Уже сама ця норма свідчить, що міжнародне право охоплює не лише акти фізичного примусу, а й ширший спектр адміністративних, інформаційних і мобілізаційних практик. Відповідно, суб'єкт такого правопорушення повинен визначатися не тільки через факт особистої фізичної дії, а і через його включеність у систему окупаційного примусу. У цьому сенсі міжнародне гуманітарне право саме по собі підштовхує національну науку до ширшого, функціонально насиченого розуміння суб'єкта кримінального правопорушення.

Практика Верховного Суду закріплює саме таке розуміння. У презентації Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо судової практики у справах, пов'язаних з війною, наведено приклад, у якому особа, обіймаючи посади «старшого помічника військового комісара» та «військового комісара» на окупованій території Криму, реалізовувала державну політику РФ у військовій сфері, а тому її дії були кваліфіковані за ч. 1 ст. 438 КК України [209, с. 1-3]. Суд наголосив, що примус до служби охоплює не лише фізичний чи психологічний вплив, а будь-які форми тиску або пропаганди; крім того, відповідне правопорушення має формальний склад [209, с. 2-3]. У доктринальному сенсі це означає, що сучасна українська судова практика вже фактично застосовує функціонально-рольовий підхід до суб'єкта, визначаючи його через участь у механізмі окупаційного примусу.

Міжнародне кримінальне право ще більше посилює цю тенденцію. Римський статут Міжнародного кримінального суду передбачає розгалужену систему форм участі у злочині – безпосереднє вчинення, наказ, підбурювання,

сприяння, інше умисне допомагання, а також командну відповідальність військових командирів і інших начальників [42]. Особливо показовою є стаття 28 Статуту, яка встановлює кримінальну відповідальність командира або особи, що фактично виконує командні функції, за нездійснення належного контролю над силами, коли така особа знала або повинна була знати про злочини підлеглих і не вжила всіх необхідних та розумних заходів для їх недопущення чи припинення [42]. Міжнародний Комітет Червоного Хреста у своїх матеріалах щодо command responsibility також підкреслює, що серйозні порушення міжнародного гуманітарного права можуть бути наслідком не лише дії, а й бездіяльності осіб, наділених обов'язком контролю та запобігання [221]. Для української науки це означає, що сучасний суб'єкт воєнного кримінального правопорушення повинен осмислюватися не тільки як виконавець, а й як носій контрольної, гарантійної та командної функції.

Правоохоронна практика України створила для цього потужний емпіричний матеріал. Національна поліція України у звіті за 2023 рік вказала, що з початку збройної агресії РФ було розпочато 110,7 тис. кримінальних проваджень за фактами злочинів військовослужбовців РФ, РБ та їхніх пособників, з яких 51,7 тис. становили порушення законів та звичаїв війни [222, с. 1-2]. Офіс Генерального прокурора у листопаді 2025 року повідомив про понад 190 тис. воєнних злочинів, учинених представниками держави-агресора [223], а в 2026 році – про підозру трьом генералам РФ, які, за даними слідства, віддавали накази на обстріли цивільного населення України [224]. Усі ці дані демонструють, що сучасна кримінальна юстиція стикається не просто з проблемою встановлення безпосереднього виконавця, а з потребою визначення різних рівнів суб'єктності – виконавчого, командного, організаційного, координаційного, пособницького та гарантійного. Саме практика сьогодні найбільш переконливо доводить, що інститут суб'єкта кримінального правопорушення неможливо зберегти у його спрощеному підручниковому вигляді.

Ще однією серйозною зміною є питання відповідальності за злочинні діяння, скоєні за допомогою штучного інтелекту (ШІ) або автономними системами. Внесення змін у законодавство стосується питань, хто має нести відповідальність, коли технології автономно приймають рішення, які призводять до шкоди або кримінального правопорушення.

У Європейському Союзі в 2021 році було представлено Етичні рекомендації щодо ШІ, де відзначено необхідність чіткої відповідальності за діяння, здійснені автономними системами (наприклад, у випадку з автономними транспортними засобами або роботами). Документ наголошує на тому, що відповідальність має лежати на розробниках технологій, а також на компаніях, які експлуатують ці системи, в залежності від контексту [228].

У Німеччині в 2021 році був ухвалений закон Gesetz zum autonomen Fahren, що передбачає відповідальність за використання автономних автомобілів. У разі аварії, яку спричинила автономна система, визначено, що вина може бути покладена на виробника автомобіля або компанію, що здійснює експлуатацію таких машин [229].

Кіберзлочинність стала однією з найбільших загроз у сучасному світі, оскільки це явище досить швидко розвивається. Європейські країни вносять зміни до законодавства для того, щоб посилити боротьбу з кіберзлочинами, а також забезпечити ефективне переслідування злочинців у цифровому середовищі.

У Європейському Союзі з 2018 року діє Директива щодо боротьби з кіберзлочинністю Directive (EU) 2018/1972 of the European Parliament and of the Council establishing the European Electronic Communications Code, яка встановлює чіткі вимоги до держав-членів у сфері криміналізації кіберзлочинів. Ця директива сприяє посиленню співпраці між країнами ЄС у боротьбі з кіберзлочинністю, зокрема з хакерськими атаками, крадіжкою особистих даних і іншими злочинами в Інтернеті [230].

У Франції у 2015 році були внесені зміни до ст. 323-1 Кримінального кодексу Code pénal, що дозволяють притягти до кримінальної відповідальності

не тільки фізичних осіб, але й підприємства, які не забезпечують належний захист персональних даних своїх клієнтів від кібератак [95, ст. 323-1].

У ряді європейських країн посилено боротьбу з тероризмом, особливо з урахуванням нових технологій, що дозволяють терористичним групам ширше використовувати інтернет для вербування, фінансування та організації атак.

У Великій Британії були внесені зміни до Закону про боротьбу з тероризмом 2000 року Terrorism Act 2000, що дозволяють забороняти участь громадян у терористичних організаціях або діях, які сприяють екстремізму через Інтернет. Законодавчі зміни дозволяють покарати навіть за поширення терористичних матеріалів онлайн [231, ст. 1-2].

Закон LOI n 2021-998 du 30 juillet 2021 relative à la prévention d'actes de terrorisme et au renseignement (Закон № 2021-998 від 30 липня 2021 року про запобігання актам тероризму та розвідку) у Франції вводить нові заходи для боротьби з тероризмом, зокрема з використанням онлайн-платформ. Основні положення, що стосуються боротьби з тероризмом у цифровому середовищі, такі:

- Закон надає можливості для швидкого видалення контенту, що пропагує тероризм або радикалізацію. Це стосується матеріалів, що використовуються для вербування, підтримки терористичних організацій чи поширення екстремістських ідей через онлайн-платформи.
- Встановлено зобов'язання для онлайн-платформ видаляти або блокувати доступ до таких матеріалів протягом 24 годин після виявлення або повідомлення про них. У разі порушення платформи можуть бути оштрафовані [232].

Через стрімкий розвиток цифрових технологій і підвищену загрозу кіберзлочинності в Європейському Союзі приділяють особливу увагу правам людини в контексті нових форм злочинних діянь, таких як порушення приватності, фішинг, хакерські атаки та інші.

У ЄС було прийнято Регламент про захист персональних даних (GDPR), який надає більш сильний захист персональної інформації громадян. Тепер

компанії і організації зобов’язані вживати заходів для захисту даних своїх користувачів, а за порушення цього закону передбачені великі штрафи та відповідальність [233].

З появою криптовалюти (Bitcoin, Ethereum та інших), яка досить стрімко розвивається, з’явилися і нові типи правопорушників, які використовують ці технології для здійснення фінансових махінацій, таких як відмивання грошей, інвесторське шахрайства, схеми Понці або фальшиві криптовалютні біржі [234].

BitConnect була популярною криптовалютною платформою, яка обіцяла інвесторам високу віддачу від вкладених коштів шляхом автоматичної торгівлі на криптовалютних ринках. Однак ця платформа мала відношення до схеми Понці, оскільки основний прибуток виплачувався не за рахунок реальних інвестицій, а за рахунок залучення нових користувачів. Інвестори могли заробляти до 40% на місяць на основі "торгових ботів", які насправді не існували. Коли нові інвестори перестали приєднуватися до системи, схема почала розсипатися, і платформа була закрита, залишивши багатьох інвесторів без грошей. Кілька осіб, пов'язаних із BitConnect, були заарештовані за шахрайство, а платформа зазнала судових позовів [235].

Сучасне кримінальне право змушене адаптуватися до цифрових реалій, що відображається у введенні нових норм для боротьби з кіберзлочинами, захистом персональних даних та шахрайством із криптовалютами по всьому світу. Останні зміни до європейських законів також підвищують рівень відповідальності як для фізичних, так і для юридичних осіб, адаптуючи національні системи до нових викликів. Таким чином, глобалізація вимагає від правових систем постійної адаптації, зокрема щодо визначення суб’єктів кримінальних правопорушень, що є важливою частиною забезпечення правопорядку на національних рівнях та сприяє міжнародному співробітництву [236, с. 136-141].

Подальше поглиблення доктрини суб’єкта кримінального правопорушення вимагає звернення до порівняльно-правового виміру

проблеми. Континентальна кримінально-правова традиція історично вибудовувала інститут суб'єкта навколо фізичної особи як носія вини, осудності та вікової придатності до відповідальності, тоді як сучасні моделі кримінально-правового реагування, особливо під впливом права Європейського Союзу та міжнародних конвенцій, дедалі частіше орієнтуються на конструкції, у яких поряд з індивідуальною відповідальністю враховуються й організаційні форми участі у правопорушенні [215, с. 180-182; 216]. Саме тому сучасне українське кримінальне право опинилося в ситуації методологічного переходу: формально зберігаючи класичну дефініцію суб'єкта, воно фактично змушене враховувати складніші моделі кримінально релевантної поведінки, де значення мають службове становище, корпоративний контекст, командна функція, контроль за підлеглими або використання інших осіб як інструменту реалізації злочинного наміру [43; 215, с. 91; 225]. Така еволюція простежується як у чинному КК України, так і в проєкті нового Кримінального кодексу, де збереження класичної формули суб'єкта поєднується з більш складним підходом до опосередкованого виконання й ролі особи у механізмі кримінального правопорушення [43; 225].

У цьому зв'язку особливої уваги заслуговує проблема опосередкованого виконання кримінального правопорушення. Класична модель виконавця орієнтувалася на ситуацію, коли суспільно небезпечне діяння безпосередньо реалізує сама особа, яка підлягає кримінальній відповідальності. Однак сучасна теорія та практика дедалі частіше стикаються з ситуаціями, коли особа використовує іншого індивіда, який у силу віку, психічного стану або інших юридично значущих обставин не може виступати суб'єктом кримінального правопорушення [74, с. 143-145; 225]. Саме тому проєкт нового КК України прямо зберігає ідею вчинення кримінального правопорушення не лише безпосередньо, а й шляхом використання інших осіб, які не підлягають кримінальній відповідальності [225]. Це положення має принципове значення для доктрини, оскільки остаточно демонструє: суб'єкт кримінального правопорушення у сучасному праві визначається не тільки через власноручне

фізичне виконання діяння, а й через фактичне панування над механізмом його здійснення [74, с. 143-145; 225]. Отже, критерієм суб'єктності дедалі більше стає не стільки зовнішня тілесна дія, скільки наявність кримінально релевантної волі, спрямування та контролю над процесом реалізації забороненої поведінки [74, с. 143-145].

Зазначене безпосередньо пов'язане з питанням про співучасть у кримінальному правопорушенні. Чинний КК України визначає співучасть як умисну спільну участь декількох суб'єктів кримінального правопорушення у вчиненні умисного кримінального правопорушення та розмежовує виконавця, організатора, підбурювача і пособника [43]. Уже саме законодавче формулювання демонструє, що інститут суб'єкта не вичерпується образом безпосереднього виконавця: кримінальне право визнає кримінально значущими різні функції особи у злочинному механізмі [43; 74, с. 143-145]. Організатор не обов'язково власноруч реалізує об'єктивну сторону, але саме він формує план, об'єднує учасників, розподіляє ролі та забезпечує організаційне підґрунтя посягання [43]. Пособник може не завдавати шкоди безпосередньо, однак без його технічного, інформаційного, ресурсного або іншого сприяння правопорушення могло б не відбутися [43]. Таким чином, навіть чинне українське законодавство вже містить підстави для функціонального розуміння суб'єкта в широкому сенсі, де кримінально-правове значення має не лише виконавська дія, а й роль у структурі спільного кримінального процесу.

Із цим тісно пов'язана і проблема посереднього заподіяння у структурі службових, економічних та воєнних правопорушень. У сучасній практиці нерідко саме особа, яка не здійснює безпосередньої матеріальної дії, фактично виступає ключовим суб'єктом кримінально протиправної поведінки, оскільки через свій статус, повноваження, організаційний ресурс або спеціальний обов'язок вона формує умови, за яких правопорушення стає можливим, системним та ефективним [213, с. 311-312; 215, с. 91, 182]. У сфері службових правопорушень це може проявлятися в наданні незаконних вказівок, затвердженні неправомірних рішень, створенні умов для розтрати чи

зловживання владою; у корпоративній сфері – у використанні підконтрольної юридичної особи для приховування протиправної діяльності; у воєнному контексті – у санкціонуванні, організації, координації або свідомому невтручанні в заборонену міжнародним правом поведінку [213, с. 311-312; 214, с. 126-133; 209, с. 1-3; 42; 221]. Саме тому сучасне вчення про суб'єкта повинно дедалі виразніше інтегрувати категорії фактичного контролю, розподілу ролей, керування та опосередкованої реалізації злочинного наміру.

Методологічно важливо і те, що сучасна трансформація інституту суб'єкта кримінального правопорушення відбувається не тільки під впливом потреб каральної політики, а й під впливом гарантійної функції кримінального права. Ширше розуміння функціональної ролі суб'єкта не повинно призводити до розмиття меж кримінальної відповідальності або до підміни її колективною чи об'єктивною відповідальністю. Навпаки, чим складнішими є організаційні форми злочинності, тим важливішим стає точне відмежування реального носія кримінально значущої волі, контролю та відповідальності від осіб, які перебувають на периферії процесу, не мають реального впливу або не наділені відповідним обов'язком запобігти правопорушенню [74, с. 134-145; 42; 221]. Отже, функціональне розширення поняття суб'єкта має поєднуватися з підвищенням стандартів індивідуалізації вини, а не з їх зниженням. Це особливо важливо для воєнних, корупційних, корпоративних і транснаціональних справ, де формальна ієрархія може не збігатися з реальним розподілом кримінально значущих ролей [213, с. 311-312].

З урахуванням викладеного можна стверджувати, що сучасне кримінальне право України вже об'єктивно вийшло за межі суто дефінітивного розуміння суб'єкта. Формально зберігаючи класичну модель фізичної осудної особи відповідного віку, воно дедалі більше орієнтується на статусно-функціональне осмислення кримінально релевантної ролі особи. Це проявляється у визнанні значення спеціального суб'єкта, у використанні моделей опосередкованого виконання, у розширенні підходів до організатора, пособника та інших співучасників, у пошуку рішень щодо юридичних осіб, а

також у дедалі чіткішому врахуванні командної, контрольної та гарантійної ролі суб'єкта у воєнних кримінальних правопорушеннях. Саме в цьому полягає головний вектор сучасної трансформації досліджуваного інституту: від статичного опису суб'єкта як носія мінімальних передумов кримінальної відповідальності – до його розуміння як носія кримінально релевантної ролі у структурі кримінально протиправної поведінки [212].

Отже, узагальнення національного законодавства, наукової літератури, права ЄС, міжнародних договорів та сучасної судово-правоохоронної практики дає підстави стверджувати, що інститут суб'єкта кримінального правопорушення у сучасному кримінальному праві України має описуватися як трирівнева конструкція. Перший рівень – нормативно-базовий: фізична особа, осудність, вік [43; 74, с. 134-145]. Другий рівень – спеціально-статусний: службові, професійні, військові, сімейно-правові, процесуальні та інші додаткові ознаки [66, с. 21-25; 227, с. 171-177]. Третій рівень – функціонально-рольовий: реальне місце особи в механізмі кримінально протиправної поведінки, її владний ресурс, контроль, командний чи координаційний вплив, можливість забезпечити, санкціонувати, організувати, фінансувати або припинити заборонену поведінку [42; 209, с. 1-3; 221]. Саме третій рівень найбільш повно відображає вплив євроінтеграції, глобалізації та воєнного стану на сучасну українську кримінально-правову науку. На цій підставі науково обґрунтованим є таке положення: суб'єкт кримінального правопорушення у сучасному кримінальному праві України – це фізична осудна особа відповідного віку, яка є носієм кримінально релевантної функції, статусу або ролі, через які безпосередньо чи опосередковано реалізується суспільно небезпечне діяння, передбачене законом про кримінальну відповідальність [212; 215, с. 182; 225]. Така дефініція не суперечить статті 18 КК України, а розвиває її пояснювальний потенціал у світлі сучасних євроінтеграційних, глобалізаційних та воєнних викликів.

Висновок за 2 розділом.

Проведене дослідження у межах розділу 2 дало підстави для висновку, що категорія суб'єкта кримінального правопорушення в сучасному українському кримінальному праві не може більше розглядатися як суто формальна ознака складу кримінального правопорушення. Її значення істотно виходить за межі нормативного визначення, закріпленого у статті 18 КК України, оскільки саме через інститут суб'єкта забезпечується персоніфікація кримінальної відповідальності, реалізація принципу особистої вини, диференціація кримінально-правового впливу та встановлення меж кримінально-правового осуду. У результаті аналізу підрозділів 2.1–2.4 встановлено, що сучасна доктрина суб'єкта кримінального правопорушення розвивається у напрямі ускладнення, функціонального поглиблення та адаптації до нових викликів, пов'язаних із євроінтеграцією, глобалізацією, транснаціоналізацією злочинності та умовами воєнного стану.

У підрозділах розділу 2 було підтверджено, що нормативно-базове ядро інституту суб'єкта кримінального правопорушення в українському праві залишається відносно стабільним. Його складають три основні ознаки: фізична природа особи, осудність та досягнення віку кримінальної відповідальності. Саме ці ознаки формують мінімально необхідний юридичний обсяг, без якого особа не може бути носієм кримінальної відповідальності. Водночас дослідження показало, що така класична конструкція є лише вихідною, але вже не вичерпною. Вона забезпечує нормативну визначеність, однак не дозволяє повною мірою пояснити специфіку сучасних кримінально-правових ситуацій, у яких особливого значення набувають спеціальний статус особи, її роль у механізмі вчинення кримінального правопорушення, а також міжнародно-правовий контекст оцінки поведінки.

У ході аналізу моделей суб'єкта кримінального правопорушення встановлено, що в сучасній доктрині одночасно співіснують щонайменше три рівні його розуміння. Перший рівень – класичний, або нормативно-базовий, який відображає законодавчу конструкцію суб'єкта як фізичної осудної особи

відповідного віку. Другий рівень – спеціально-статусний, у межах якого для визнання особи суб'єктом конкретного кримінального правопорушення необхідною є наявність додаткових юридично значущих ознак: службового становища, професійної функції, військової належності, спеціального обов'язку, сімейно-правового зв'язку, процесуального статусу тощо. Третій рівень – функціонально-рольовий, який дедалі чіткіше проявляється у сучасній теорії та практиці й передбачає оцінку суб'єкта через його місце у механізмі кримінально протиправної поведінки, його владний, організаційний, координаційний або контрольний ресурс.

Дослідженням доведено, що інститут спеціального суб'єкта не є другорядним або факультативним елементом доктрини, а навпаки – виступає ключовою ланкою між класичним і сучасним підходами до суб'єкта кримінального правопорушення. Саме спеціальний суб'єкт демонструє, що кримінальне право вже давно враховує не тільки психофізичні властивості особи, а й її правове та соціальне становище. Відтак у межах розділу 2 обґрунтовано, що інститут спеціального суб'єкта є концептуальним мостом між статичним уявленням про суб'єкта і його сучасним багатовимірним розумінням.

Суттєвим результатом дослідження є висновок про те, що сучасна трансформація доктрини суб'єкта кримінального правопорушення значною мірою обумовлена переосмисленням співвідношення між безпосереднім виконавцем діяння та особою, яка фактично контролює, організовує, координує або опосередковано реалізує кримінально протиправну поведінку. Звідси випливає, що сучасний суб'єкт усе частіше повинен встановлюватися не лише через безпосередню тілесну дію, а і через кримінально релевантну функцію в загальному механізмі правопорушення. Особливо виразно це проявляється у випадках опосередкованого виконання, співучасті, службових правопорушень, організованої злочинності, а також у правопорушеннях, що вчиняються через використання осіб, які не підлягають кримінальній відповідальності.

У межах розділу було також обґрунтовано, що однією з найбільш дискусійних проблем сучасної теорії суб'єкта кримінального правопорушення є проблема юридичної особи. Хоча чинний КК України формально не визнає юридичну особу суб'єктом кримінального правопорушення у значенні статті 18, запровадження заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб свідчить про функціональне ускладнення класичної моделі. У цьому аспекті українське кримінальне право вже сьогодні фактично розрізняє суб'єкта кримінального правопорушення у вузькому сенсі та носія окремих кримінально-правових наслідків. Саме ця обставина демонструє, що під впливом міжнародних стандартів і євроінтеграційних процесів традиційна доктрина суб'єкта зазнає поступового, але концептуально значущого перегляду.

Окрему групу висновків становлять положення, пов'язані з впливом євроінтеграції та глобалізації. Дослідження підтвердило, що сучасне право Європейського Союзу, міжнародні антикорупційні та антитерористичні стандарти, а також міжнародно-правові акти у сфері боротьби з транснаціональною організованою злочинністю змінюють не стільки формальне визначення суб'єкта, скільки саму методологію його встановлення. Під впливом цих процесів кримінальне право дедалі більше змушене враховувати функціональну роль особи у структурі правопорушення, її зв'язок із юридичними особами, владними чи корпоративними механізмами, а також її здатність забезпечити, організувати, легалізувати, профінансувати або приховати злочинну діяльність. Отже, євроінтеграція і глобалізація сприяють переходу від вузького персоналістичного до ширшого статусно-функціонального бачення суб'єкта кримінального правопорушення.

Найбільш інтенсивно сучасна трансформація інституту суб'єкта кримінального правопорушення проявилася у воєнному та міжнародно-гуманітарному контексті. Аналіз національного кримінального законодавства, міжнародного гуманітарного права, положень Римського статуту МКС, практики Верховного Суду та правоохоронних органів України дав підстави для висновку, що у воєнних кримінальних правопорушеннях суб'єкт дедалі

частіше визначається через командну, адміністративну, окупаційну, мобілізаційну або контрольну функцію. Інакше кажучи, вирішальним стає не лише факт безпосереднього вчинення дії, а й місце особи в системі організованого насильства, її здатність видавати накази, забезпечувати їх реалізацію, здійснювати контроль або свідомо не вживати заходів для припинення злочинної поведінки. Саме у сфері воєнних кримінальних правопорушень найбільш виразно проявляється функціонально-рольовий вимір суб'єкта.

У ході дослідження встановлено, що командна відповідальність, контрольна бездіяльність, використання окупаційних адміністративних структур, мобілізаційних механізмів і пропагандистських засобів фактично формують новий рівень кримінально-правового осмислення суб'єкта. У такому контексті суб'єкт кримінального правопорушення вже не може ототожнюватися виключно з фізичним виконавцем; ним дедалі частіше виступає особа, яка має владний або організаційний ресурс, контролює інших осіб, створює умови для правопорушення або не виконує свого обов'язку запобігти йому. Це положення має особливе значення для подальшого розвитку української кримінально-правової науки, оскільки саме воно найбільш повно відповідає сучасним викликам правозастосування.

Разом із тим дослідження показало, що така трансформація не заперечує класичних ознак суб'єкта, а, навпаки, підсилює їх значення. Осудність, обмежена осудність, неосудність і вік суб'єкта залишаються базовими межами кримінальної відповідальності. Чим складнішими стають форми кримінально протиправної поведінки, тим важливішим є точне відмежування реального носія кримінально значущої волі, функції та відповідальності від осіб, які не досягли відповідного віку, перебувають у стані неосудності або не мають достатнього рівня психічної здатності до усвідомлення і керування своїми діями. Саме тому сучасна трансформація інституту суб'єкта повинна розглядатися не як відмова від класичних засад, а як їх інтеграція у складнішу доктринальну модель.

Таким чином, підсумовуючи результати розділу 2, доцільно стверджувати, що сучасний інститут суб'єкта кримінального правопорушення в Україні має описуватися як трирівнева конструкція. Перший рівень – нормативно-базовий: фізична особа, осудність, вік. Другий рівень – спеціально-статусний: службові, професійні, військові, сімейно-правові, процесуальні та інші додаткові ознаки. Третій рівень – функціонально-рольовий: реальне місце особи у механізмі кримінально протиправної поведінки, її контроль, командний, організаційний, координаційний, гарантійний або інший владно-ресурсний вплив. Саме третій рівень є найбільш характерним для сучасного етапу розвитку кримінально-правової доктрини та відображає вплив євроінтеграції, глобалізації та воєнного стану.

На цій підставі наукова новизна розділу 2 може бути виражена в такому узагальненому положенні: суб'єкт кримінального правопорушення у сучасному кримінальному праві України – це фізична осудна особа відповідного віку, яка є носієм кримінально релевантної функції, статусу або ролі, через які безпосередньо чи опосередковано реалізується суспільно небезпечне діяння, передбачене законом про кримінальну відповідальність**.** Такий підхід не суперечить статті 18 КК України, а розвиває її зміст, адаптуючи класичну національну доктрину до сучасних міжнародних, європейських і воєнно-правових викликів.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

3.1. Запозичення євроінтеграційного досвіду видозміни суб'єкта кримінального правопорушення.

Євроінтеграційна модернізація українського кримінального права в частині вчення про суб'єкта кримінального правопорушення не зводиться до

технічного коригування окремих диспозицій Особливої частини КК України. Її сутність полягає у поступовій перебудові самої моделі кримінально-правової суб'єктності, у межах якої класичне визначення суб'єкта як фізичної осудної особи, що досягла віку кримінальної відповідальності, зберігає базове значення, однак уже не вичерпує всього кола суб'єктно релевантних характеристик. У сучасній доктрині це добре простежується через поєднання двох тенденцій. З одного боку, поняття суб'єкта кримінального правопорушення залишається структурно стабільним і пов'язаним із традиційними елементами складу. Саме на цьому наголошують Ю.В. Гродецький та О. В. Зайцев, підкреслюючи, що суб'єкт є єдиним елементом складу кримінального правопорушення, визначення якого прямо закріплене в законі, а тому термінологічна й концептуальна чіткість у цій сфері має особливу вагу [58, с. 255-259]. З іншого боку, як слушно зауважує Н. Г. Таран, спеціальний суб'єкт не може бути зведений до абстрактної «особи з додатковими ознаками», оскільки ці ознаки мають самостійну кваліфікаційну функцію, потребують окремої класифікації та дедалі сильніше залежать від характеру соціальної ролі, професійної функції й правового статусу конкретного учасника правовідносин [237, с. 150-152]. Отже, в умовах євроінтеграції поняття суб'єкта кримінального правопорушення еволюціонує від відносно лінійної антропоцентричної моделі до поліцентричної конструкції, у якій поряд із загальним суб'єктом дедалі більшого значення набувають транснаціональні, функціональні, корпоративні та контрольні рівні суб'єктності [43; 58, с. 259-261; 237, с. 152-154].

Формальною відправною точкою для такого висновку залишається ч. 1 ст. 18 КК України, згідно з якою суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність [43]. Саме ця норма зберігає нормативне ядро всієї побудови. Проте вже сама структура ст. 18 КК України демонструє, що законодавець давно вийшов за межі суто біологічно-психологічної характеристики суб'єкта: частини третя і четверта цієї статті розгортають службово-функціональний і міжнародно-орієнтований вимір

спеціальної суб’єктності. Відтак, якщо в класичній моделі загальний суб’єкт був достатнім пояснювальним інструментом для більшості кримінально-правових ситуацій, то сьогодні він функціонує більше як базова передумова, навколо якої вибудовуються додаткові рівні спеціалізації. У цьому сенсі євроінтеграційний досвід не руйнує ст. 18 КК України, а, навпаки, розкриває її внутрішній потенціал до функціонального розширення – через спеціального суб’єкта, службову особу, особу, яка надає публічні послуги, суб’єкта корпоративного реагування, а також через суб’єкта відповідальності за контроль і підпорядкування [43; 237, с. 152-154; 249].

Першим і найбільш очевидним напрямом запозичення євроінтеграційного досвіду є транснаціоналізація спеціального суб’єкта. Чинна редакція ч. 4 ст. 18 КК України охоплює посадових осіб іноземних держав, іноземних третейських суддів, осіб, уповноважених вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у позасудовому порядку, посадових осіб міжнародних організацій, членів міжнародних парламентських асамблей, а також суддів і посадових осіб міжнародних судів [43]. Така модель прямо кореспондує статтям 5-11 Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією, які вимагають криміналізації діянь щодо іноземних публічних службовців, членів іноземних публічних зібрань, посадових осіб міжнародних організацій, членів міжнародних парламентських асамблей, а також суддів і посадових осіб міжнародних судів [219]. Додатковий протокол до Конвенції ще далі розширює цю логіку, охоплюючи внутрішніх та іноземних арбітрів і присяжних [238]. Унаслідок цього спеціальний суб’єкт у сучасному українському кримінальному праві дедалі менше визначається приналежністю до національної системи державної служби й дедалі більше – самим фактом виконання владно або квазівладно значущої функції в іноземному чи міжнародному інституційному середовищі. Саме це і є одним із базових проявів приведення суб’єкта до європейських стандартів: критерій спеціальної суб’єктності зміщується від формально-державної належності до функціонально-міжнародного статусу.

У методологічному сенсі транснаціоналізація спеціального суб'єкта означає, що кримінальне право перестає мислити владний статус виключно в межах національної публічної служби. Для класичної континентальної доктрини суб'єкт кримінального правопорушення у сфері службової діяльності переважно пов'язувався з українським державним механізмом або, принаймні, з національними формами публічної компетенції. Натомість сучасне українське кримінальне законодавство, імплементуючи європейські стандарти, визнає кримінально релевантною і функцію, що має іноземне чи міжнародне походження, але породжує аналогічні ризики корупційного впливу, неправомірного стимулювання або торгівлі рішеннями. Інакше кажучи, євроінтеграційний досвід змінює не лише «список» осіб, які можуть бути спеціальними суб'єктами, а й сам принцип юридичної оцінки – правове значення набуває не паспорт юрисдикції, а природа повноваження. У перспективі це має принципове значення і для кваліфікації, і для міжнародного співробітництва, і для доктринального розуміння того, що сучасний спеціальний суб'єкт у кримінальному праві дедалі більше набуває характеру транснаціональної функціональної фігури [43; 219].

Другим напрямом євроінтеграційної видозміни суб'єкта є поширення кримінально-правової релевантності на приватний сектор. У цьому аспекті український законодавець чітко відійшов від моделі, за якою корупційно значущим суб'єктом може бути лише службовець держави або місцевого самоврядування. Статті 364-1 та 368-3 КК України охоплюють зловживання повноваженнями та підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми [43]. Такий підхід прямо відповідає ст. 7 і 8 Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією, що криміналізують активний і пасивний підкуп у приватному секторі щодо осіб, які керують або працюють у будь-якій якості в суб'єктах приватного сектору [219, p. 3]. Аналогічну логіку відтворює й Рамкове рішення Ради ЄС 2003/568/ЈНА, згідно з яким корупція у приватному секторі охоплює не лише прибуткові, а й неприбуткові суб'єкти, а визначальним є не публічна

посада, а бізнесова діяльність та порушення обов'язків особи в межах приватної організації [239]. Це означає, що під впливом європейського права українська модель суб'єкта визнає джерелом кримінально значущого владно-управлінського ресурсу не лише державну компетенцію, а й корпоративне повноваження, якщо воно може бути використане всупереч належному порядку управління або на шкоду охоронюваним законом інтересам.

Не менш важливо, що європейський вплив у цій площині не обмежився самими службовими особами приватного права. Стаття 354 КК України визнає кримінально значущим і підкуп працівника підприємства, установи чи організації, який не є службовою особою, а також особи, яка працює на користь такого підприємства чи організації [43]. Тим самим кримінально-правова оцінка виходить за межі класичного «службового» критерію і охоплює ширший шар функціонально важливих учасників приватно-організаційної діяльності. Саме тут доречно згадати висновок Ю. О. Чернеги, яка в дисертаційному дослідженні слушно показує, що в межах злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, діють принаймні дві великі групи спеціальних суб'єктів: службові особи у певних різновидах та особи, які займаються професійною діяльністю, пов'язаною з наданням публічних послуг [252, с. 143-145]. Більше того, Чернега демонструє, що в практиці підкупу «товаром» можуть виступати можливості дуже різних суб'єктів – від працівника підприємства і службової особи юридичної особи приватного права до особи, яка надає публічні послуги, та особи, що має можливості впливу на державну службову особу [252, с. 143]. Слушно визначити, що євроінтеграційне розширення суб'єкта в українському праві означає не просто «додавання» приватного сектору, а більш глибокий перехід до уявлення про кримінально значущий суб'єкт як про носія певного управлінського, сервісного або впливового ресурсу.

Третім напрямом слід визнати квазіпублічне розширення суб'єктного складу через осіб, які надають публічні послуги. Статті 365-2 і 368-4 КК України формують окремий сегмент спеціальних суб'єктів, що міститься між

класичною службовою особою та звичайним працівником приватної організації [43]. О. К. Марін переконливо доводить, що поняття «особа, яка надає публічні послуги» не може бути зведене лише до механічного переліку окремих професій, оскільки законодавець застосував відкритий перелік і прямо вжив формулу «у тому числі», що робить необхідним встановлення родових ознак цього поняття [240, с. 84-86]. Марін звертає увагу на те, що відкритий перелік осіб і послуг, поданий законодавцем, сам по собі породжує невизначеність, а отже вимагає саме системного, а не формалістичного тлумачення [240, с. 85]. Чернега, у свою чергу, показує, що законодавча конструкція в цій сфері не позбавлена внутрішніх суперечностей: способи визначення цього виду суб'єкта не завжди вдалі, а межа між службовою особою та особою, яка надає публічні послуги, іноді розмивається [252, с. 147-150]. Водночас сама поява цієї групи суб'єктів є безсумнівним результатом євроінтеграційної та ширшої міжнародної антикорупційної модернізації. Кримінально-правова охорона поширюється на тих, хто не входить до класичного апарату влади, але виконує процедури, здатні істотно впливати на посвідчення фактів, доступ до прав, рух майнових благ, виконання рішень або реєстраційний статус.

Четвертим проявом євроінтеграційної видозміни суб'єкта є інституціоналізація посередника впливу. Стаття 369-2 КК України, що закріплює відповідальність за зловживання впливом, імплементує ст. 12 Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією [43; 219]. Особливість цього складу полягає в тому, що він зміщує увагу кримінального права з формального носія владних повноважень на особу, яка конвертує реальний або удаваний доступ до влади у неправомірну вигоду. Як слушно доводять А. А. Вознюк і М. В. Мішура, суб'єкт активного зловживання впливом загалом є загальним суб'єктом, тоді як питання щодо суб'єкта пасивного зловживання впливом є значно складнішим і залежить від системного тлумачення конструкції ст. 369-2 КК України у взаємозв'язку з іншими антикорупційними складами [241, с. 45-48]. Автори наголошують, що при пасивному зловживанні впливом ідеться фактично про потенційного або

удаваного виконавця впливу, тобто посередника між замовником впливу та об’єктом впливу [241, с. 47-48]. Отже, кримінально релевантною визнається не лише влада як така, а й соціально-інституційна спроможність «продавати» доступ до владного рішення. Це надзвичайно важливе розширення суб’єктної моделі: європейський досвід виводить у поле кримінально-правового аналізу не тільки формальні ієрархії влади, а й неформальні канали її обслуговування [219, art. 12; 241, с. 58-59].

П’ятим напрямом є функціоналізація критеріїв визначення спеціального суб’єкта. Саме ця тенденція пов’язує євроінтеграційну трансформацію суб’єкта з проблемою законодавчої техніки та тлумачення. Н. Г. Таран слушно підкреслює, що спеціальний суб’єкт – це фізична осудна або обмежено осудна особа, наділена додатковими ознаками, визначеними в нормах Особливої частини КК України, причому ці ознаки безпосередньо впливають на кваліфікацію [237, с. 151]. Такий підхід отримує яскраве підтвердження в судовій практиці Верховного Суду. В огляді ККС ВС за вересень 2021 року детально показано, що інженер технічного нагляду, який на підставі кваліфікаційного сертифіката та договору здійснював контроль за будівництвом, мав право вимагати від підрядника виконання робіт відповідно до документації, зупиняти роботи та перевіряти документи бухгалтерського обліку, а отже фактично виконував організаційно-розпорядчі й адміністративно-господарські функції за спеціальним повноваженням [242, с. 37-40]. Верховний Суд прямо дійшов висновку, що така особа може визнаватися службовою у розумінні ч. 3 ст. 18 КК України [242, с. 38]. Отже, для сучасної моделі суб’єкта вирішального значення набуває вже не найменування посади чи формальне включення до апарату органу, а реальний обсяг контрольних і управлінських можливостей.

Особливо виразно функціональний характер суб’єкта простежується у військових кримінальних правопорушеннях. Верховний Суд у спеціальній презентації щодо загальної характеристики військових кримінальних правопорушень прямо наголошує, що перелік їх суб’єктів визначено ч. 2 ст. 401

КК України, а якщо особа вчинила кримінальне правопорушення, але не належить до цього кола, то питання може ставитися лише про співучасть, а не про виконання відповідного складу правопорушення [253, с. 4-5]. Такий підхід має принципове значення для теорії суб'єкта кримінального правопорушення, оскільки тут ознака спеціального суб'єкта визначається не загальною осудністю та віком, а належністю до спеціального правового режиму військової служби. Більше того, практика Верховного Суду щодо ст. 425 КК України показує, що й у межах військової суб'єктності закон розрізняє простого військовослужбовця і військову службову особу: для відповідальності за недбале ставлення до військової служби необхідно встановити, що така особа була зобов'язана вчинити певні дії та мала реальну можливість виконати їх належним чином. Якщо ж у конкретній обстановці такої можливості не існувало, кримінальна відповідальність виключається [254, с. 30, 33]. Отже, у військовому блоці суб'єкт кримінального правопорушення набуває виразно режимного і контрольного характеру – його визначають не тільки статус служби, а й конкретний обсяг владно-службових можливостей особи.

Практика ЄСПЛ виробила додаткові стандарти відповідальності військовослужбовців, що мають значення для кримінально-правової характеристики суб'єкта. Суд виходить із того, що застосування сили військовими підлягає оцінці на відповідність конвенцій, а держава зобов'язана забезпечити ефективне розслідування порушень, учинених її військовими. Водночас статус військовослужбовця не звільняє особу від відповідальності, службове становище підвищує важливість розуміння, а командна позиція формує додатковий обов'язок контролю та запобігання порушенням.

У справах Верховного Суду та матеріалах Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду простежується усталений підхід, за яким ст. 438 КК України розглядається як бланкетна норма, зміст якої встановлюється через звернення до Женевських конвенцій та інших норм міжнародного гуманітарного права, а її застосування потребує встановлення контексту міжнародного збройного конфлікту чи тимчасової окупації [261]. При цьому

Велика Палата Верховного Суду наголосила, що ст. 438 КК України передбачає відповідальність не за сам акт агресії, а за порушення законів і звичаїв війни під час уже триваючого збройного конфлікту, незалежно від правомірності чи неправомірності війни як такої [183]. У практиці ККС ВС також сформульовано висновок, що в окремих випадках за ч. 1 ст. 438 КК України є правопорушенням із формальним складом, а тому для кваліфікації вирішального значення набувають сам факт порушення норм МГП, роль особи, її повноваження та фактична участь у вчиненні діяння, а не лише встановлення конкретних наслідків. Водночас у справах за ст. 111-1 КК України Верховний Суд акцентує на добровільності зайняття посади в незаконних органах, створених окупаційною владою, та на фактичному виконанні організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, що дає підстави для відмежування колабораційної діяльності від воєнних злочинних дій: у першому випадку йдеться про участь у функціонуванні окупаційного режиму, у другому – про порушення норм міжнародного гуманітарного права в умовах збройного конфлікту [208].

Подальший розвиток кримінального законодавства України та судової практики у сфері відповідальності за воєнні кримінальні правопорушення має бути спрямований на підвищення правової визначеності суб’єктного складу таких кримінальних правопорушень, оскільки саме визначеність ознак суб’єкта є однією з головних умов ефективного кримінального переслідування, справедливого судового розгляду та забезпечення відповідності національного права міжнародним і європейським стандартам [262, с. 295-298].

Не менш показовою є сфера кримінальних правопорушень, пов’язаних із неналежним виконанням професійних обов’язків медичним працівником. В огляді ККС ВС за перше півріччя 2022 року наведено приклади застосування ст. 140 КК України, де вирішальним для кримінально-правової оцінки є саме статус особи як медичного працівника та зміст її професійного стандарту поведінки. Верховний Суд аналізував справи, у яких лікар акушер-гінеколог або інший медичний працівник не здійснив належної оцінки стану породіллі, не

переглянув тактику ведення пологів, не виконав обов’язкових дій або порушив клінічні протоколи, внаслідок чого настали тяжкі наслідки для плоду чи новонародженого [255, с. 22-23]. У цих справах суб’єкт кримінального правопорушення визначається не формальною посадою в медичному закладі, а саме професійним обов’язком надавати належну медичну допомогу та наявністю спеціальних знань, навичок і компетенції. Цей приклад демонструє, що спеціальна суб’єктність у сучасному кримінальному праві дедалі частіше формується через професійну функцію, а не лише через службово-ієрархічний статус.

Функціональна природа суб’єкта особливо наочно виявляється і в кримінальних правопорушеннях проти безпеки виробництва. У практиці ККС ВС щодо ст. 271 КК України прямо зазначено, що для кримінальної відповідальності керівника підприємства за порушення вимог законодавства про охорону праці вирішальне значення має фактичне здійснення працівником трудової функції, а не суто юридичне оформлення трудових відносин з ним. Суд наголосив також, що керівник підприємства зобов’язаний забезпечувати охорону праці не лише на підставі посадової інструкції, а відповідно до самої займаної посади, а неналежна освіта чи короткий строк перебування на посаді не можуть слугувати підставою для виправдання за ст. 271 КК України [256, с. 37-38]. Отже, тут суб’єкт кримінального правопорушення виводиться із реального обов’язку гарантувати безпеку праці, а не з формального набору документів чи тривалості перебування на посаді.

У сфері кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту сучасна судова практика також демонструє важливі аспекти спеціальної суб’єктності. Верховний Суд у щомісячних оглядах підкреслює, що відповідальність за ст. 286 КК України пов’язана саме з порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом, тобто суб’єкт визначається передусім через фактичне керування транспортом [260, с. 29]. В іншому огляді ККС ВС окремо роз’яснено, що особі, винуватій у вчиненні кримінального правопорушення,

передбаченого статтями 286, 286-1 КК України, може бути призначено додаткове покарання у виді позбавлення права керувати транспортними засобами незалежно від того, чи мала така особа посвідчення водія на момент вчинення діяння [260, с. 14-15]. Тим самим Верховний Суд підтверджує, що в транспортних кримінальних складах правопорушень вирішальним є не адміністративно-формальна наявність документа, а реальна участь особи у керуванні джерелом підвищеної небезпеки. Тобто є принциповим: суб'єкт кримінального правопорушення осмислюється як фактичний носій небезпечної діяльності, а не як особа з формально оформленим статусом водія.

Суттєвий матеріал для розкриття теми суб'єкта кримінального правопорушення дають і кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України. У практиці Верховного Суду щодо ст. 111-1 КК України прямо зазначено, що суб'єктом цього правопорушення є громадянин України, який добровільно та усвідомлено співпрацює з окупаційною цивільною чи військовою владою на шкоду власній державі [258, с. 8]. Водночас у спеціальній презентації Верховного Суду, присвяченій розмежуванню колабораційної діяльності із суміжними складами, наголошено, що в межах самої ст. 111-1 КК України законодавець використовує змішану модель суб'єкта. У частинах 1–3, 5, 7 ідеться про спеціального суб'єкта – громадянина України, тоді як у частинах 4 і 6 – про загального суб'єкта [259, с. 2, 7-9].

Функціоналізація проявляється і на рівні законодавства. Примітка до ст. 364 КК України прямо поширює підхід службової суб'єктності на юридичні особи, у статутному капіталі яких державна або комунальна частка перевищує 50 відсотків чи забезпечує державі або територіальній громаді право вирішального впливу на господарську діяльність [43]. Тим самим кримінальний закон демонструє відхід від суто цивілістичного критерію форми власності та переходить до критерію реального контролю. У доктринальному плані це має принципове значення: суб'єкт службового чи корупційного кримінального правопорушення дедалі частіше визначається не за формальною

організаційною оболонкою, а за місцем у структурі ухвалення рішень і розпорядження ресурсами. Отже, ще до переходу до корпоративного блоку українське кримінальне право вже засвоїло одну з центральних ідей європейської моделі – пріоритет функції над формою.

Дуже важливим є практика у сфері господарських кримінальних правопорушень, насамперед за ч. 3 ст. 229 КК України. Верховний Суд у спеціальному огляді у справах про кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності наголосив, що фізична особа-підприємець, яка керувала колективом найманих працівників, виконує організаційно-розпорядчі функції у розумінні ч. 3 ст. 18 та ст. 364 КК України і тому може бути визнана службовою особою – суб'єктом складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 229 КК України [257, с. 60-61]. Суд окремо підкреслив, що той факт, що така особа не створювала юридичної особи, а здійснювала діяльність як ФОП, не змінює сутності її ролі, якщо вона фактично керувала колективом і використовувала своє становище для вчинення діяння.

Найбільш дискусійним, але й найбільш виразним проявом євроінтеграційної видозміни суб'єкта є корпоративний квазісуб'єктний рівень. Хоча ст. 18 КК України формально не визнає юридичну особу суб'єктом кримінального правопорушення, міжнародні стандарти вже тривалий час виходять із необхідності охоплення юридичних осіб режимом карального реагування. Статті 18-19 Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією зобов'язують держави забезпечити відповідальність юридичних осіб за корупційні діяння, вчинені на їхню користь особами, які займають керівне становище, або через брак нагляду і контролю [219, p. 4-5]. Аналогічний імператив міститься у ст. 26 Конвенції ООН проти корупції, яка вимагає встановити відповідальність юридичних осіб і допускає кримінальні, цивільні або адміністративні форми такої відповідальності, за умови ефективності, пропорційності та стримувального характеру санкцій [218]. Директива ЄС 2017/1371 так само вимагає відповідальності юридичних осіб та передбачає як грошові, так і нефінансові санкції, включно з виключенням із доступу до

публічних благ і процедур [217]. На цьому тлі український інститут заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб слід розуміти як форму часткової квазісуб'єктивації організаційного утворення. Юридична особа не стає «класичним» суб'єктом кримінального правопорушення, але набуває статусу носія автономізованих кримінально-правових наслідків.

Порівняльно-правовий аналіз підтверджує, що такий шлях не є винятком для України, а відображає загальноєвропейську тенденцію. OECD у спеціальному дослідженні 2015 року виокремила чотири моделі реагування на поведінку юридичних осіб – кримінальну, квазікримінальну, адміністративно-каральну за кримінальні правопорушення та адміністративно-каральну за адміністративні правопорушення – і прямо віднесла Україну до квазікримінальної моделі [243, p. 13-15, 84-86]. В. К. Грищук і О. Ф. Пасєка, узагальнюючи зарубіжний досвід, дійшли висновку, що кримінальна відповідальність юридичних осіб у багатьох державах характеризується спільністю норм щодо підстав, умов, видів кримінальних правопорушень та санкцій, а в окремих країнах юридичні особи підлягають відповідальності самостійно, незалежно від установлення чи покарання фізичних осіб [184, с. 133, 216-217]. При цьому автори підкреслювали і відмінності: різний перелік юридичних осіб, різні законодавчі моделі та різний ступінь автономності корпоративної відповідальності [184, с. 133]. Саме тому корпоративний блок у кримінальному праві України не можна розглядати як випадковий нормативний експеримент, він є проявом тієї самої європейської тенденції, за якої класична індивідуальна суб'єктність доповнюється організаційно-структурним рівнем кримінально-правового реагування.

Особливо показовими для оцінки української моделі є висновки OECD 2024 року. У моніторинговому звіті прямо зазначено, що Україна має «quasi-criminal» liability of legal persons for corruption offences, однак її корпоративна відповідальність не є автономною. Застосування заходів кримінально-правового характеру залежало від засудження фізичної особи, а санкції не завжди відповідали критерію «dissuasive sanctions» [244, p. 96-98]. OECD також

вказувала на брак належного «due diligence defence» і реальної практики застосування корпоративної відповідальності [244, p. 95-98]. Це надзвичайно важлива зовнішня діагностика, яка показує, що проблема української моделі полягала не у відсутності інституту як такого, а в його неповній автономності, вузькій санкційній архітектурі та слабкій правозастосовній ефективності. У контексті теми підрозділу це означає, що євроінтеграційне запозичення стосувалося не тільки появи нових норм, а й зовнішньої оцінки якості їх побудови крізь призму міжнародних стандартів.

Саме на ці вади була зорієнтована реформа, запроваджена Законом України від 04.12.2024 № 4111-IX. Нова редакція ст. 96-3 КК України істотно розширила коло осіб, дії яких можуть стати підставою для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру: окрім уповноваженої особи, закон охопив засновника (учасника), кінцевого бенефіціарного власника, члена наглядової ради, а в окремих випадках прямо допустив застосування заходів без необхідності встановлення конкретної фізичної особи [43; 247-248]. Оновлена редакція також закріпила додаткові (нефінансові) заходи кримінально-правового характеру та пов’язані з ними наслідки в інших нормативних актах [43; 248]. Гасанов у зв’язку з цим доходить достатньо радикального висновку, що встановлення підстав для застосування заходів до юридичної особи незалежно від притягнення до кримінальної відповідальності фізичної особи та без необхідності її встановлення фактично наближає українське право до моделі юридичної особи як самостійного суб’єкта кримінального правопорушення [247, с. 314-318]. Хоча така теза є дискусійною, сама тенденція до автономізації корпоративного блоку є безсумнівною.

У сучасній доктрині правова природа цього корпоративного рівня трактується по-різному. З. А. Загиней-Заболотенко переконливо обґрунтовує, що застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб слід розглядати як самостійний нормативно-правовий інститут, що має міжгалузевий характер і складається з кримінально-правового та кримінально-

процесуального субінститутів [246, с. 49-54]. Цей підхід є цінним тим, що він знімає хибну альтернативу між «юридична особа – повний суб'єкт кримінального правопорушення» і «юридична особа – лише зовнішнє тло кримінального правопорушення фізичної особи». Натомість авторка пропонує бачити у відповідному масиві норм самостійний комплексний інститут, спрямований на впорядкування суспільних відносин, що виникли внаслідок упровадження в Україні квазікримінальної відповідальності юридичних осіб на виконання міжнародних зобов'язань [246, с. 50]. На практичному рівні це означає, що проблема більше не зводиться до абстрактного спору про «вину юридичної особи», а переноситься в площину належної побудови підстав, санкцій, процесуального режиму та критеріїв індивідуалізації корпоративного реагування.

Ще одним важливим проявом євроінтеграційного впливу є комплаєнс-орієнтована перебудова корпоративного виміру суб'єкта. OECD 2025 року підкреслює, що в Україні всі юридичні особи зобов'язані впроваджувати заходи, необхідні для запобігання корупції, а великі державні та комунальні підприємства, а також компанії, що беруть участь у значних публічних закупівлях, мають упроваджувати антикорупційні програми та призначати відповідальних уповноважених [245, p. 265]. У тому ж звіті OECD рекомендує Україні розглянути можливість запровадження «due diligence defence» у справах про корупцію та врахування як пом'якшуючих чинників добровільного розкриття, співпраці з правоохоронними органами та реальних заходів ремедіації [245, p. 282, 290]. Паралельно OECD звертає увагу на потребу посилити систему перевірки антикорупційних програм і розширити «debarment beyond public procurement», тобто вихід за межі лише закупівельних обмежень до ширшого кола публічних переваг [245, p. 285, 287-288]. Для вчення про суб'єкта це має особливе значення: корпоративний блок починає оцінювати юридичну особу не лише через сам факт вигоди від кримінально протиправної поведінки, а й через якість її внутрішнього контролю, комплаєнсу та

посткримінальної поведінки. Тим самим суб'єктність набуває виразно організаційно-етичного виміру.

Правозастосовна практика підтверджує, що корпоративний вимір уже не є суто теоретичним конструктом. В ухвалі ВАКС від 26.05.2021 у справі № 991/3004/21 суд наголосив, що арешт майна юридичної особи з метою подальшого застосування до неї заходів кримінально-правового характеру можливий лише за наявності належного процесуального статусу цієї юридичної особи у кримінальному провадженні [250]. Інакше кажучи, корпоративний квазісуб'єкт не може існувати латентно або презумптивно, він повинен бути формалізований у межах кримінального процесу. Паралельно OECD 2025 року зафіксувала, що з 2019 року до червня 2024 року ВАКС виніс лише один вирок, який набрав законної сили та передбачав застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, а саме штрафу в розмірі 340 000 грн. Під час консультацій органи влади також повідомили про дві сукупні «conviction cases» щодо юридичних осіб за корупцію [245, p. 278]. Ідеться про справу № 991/846/24, яка у відкритих судових даних пов'язується з ТОВ «ВМС-10» [251; 283]. Таким чином, практика вже підтверджує реальне існування корпоративного квазісуб'єкта, але одночасно демонструє, що інтенсивність його застосування поки що залишається вкрай обмеженою.

Окремої уваги потребує ще один напрям видозміни суб'єкта – зміщення від безпосереднього виконання до відповідальності за контроль і підпорядкування. Після прийняття Закону України від 09.10.2024 № 4012-IX у КК України було введено ст. 31-1, яка встановлює відповідальність військового командира, іншого начальника та керівника окупаційної адміністрації [249]. За своєю логікою ця конструкція подібна до ст. 28 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, яка передбачає відповідальність командирів та інших начальників за злочини підлеглих у разі невжиття всіх необхідних і розумних заходів для їх запобігання, припинення або повідомлення компетентним органам [42, art. 28]. Хоча цей блок має джерелом передусім міжнародне кримінальне право, а не вузьке «acquis ЄС», він

органічно вписується у загальну європеїзовану модернізацію українського кримінального права, бо радикально посилює функціонально-контрольний вимір суб'єкта. У результаті кримінально значущою стає не лише особа, яка безпосередньо виконує діяння, а й особа, котра має ефективну владу, командування або контроль і не реалізує їх належним чином. Це вже якісно інша модель суб'єкта – суб'єкта організаційної відповідальності за невтручання.

У підсумку є всі підстави стверджувати, що запозичення євроінтеграційного досвіду видозміни суб'єкта кримінального правопорушення в Україні реалізується не в одному, а в кількох взаємопов'язаних вимірах. По-перше, це транснаціоналізація спеціального суб'єкта через включення іноземних та міжнародних публічних агентів, арбітрів і квазісудових учасників. По-друге, це приватизація суб'єктного складу через службових осіб юридичних осіб приватного права, працівників організацій і осіб, які працюють на користь підприємств. По-третє, це квазіпублічне розширення через осіб, які надають публічні послуги. По-четверте, це інституціоналізація посередника впливу як окремого носія кримінально значущої функції. По-п'яте, це функціоналізація критеріїв суб'єктності, коли вирішального значення набуває реальний обсяг повноважень і контролю, а не найменування посади. По-шосте, це квазісуб'єктивація юридичної особи через автономізований корпоративний рівень кримінально-правового реагування. По-сьоме, це контрольна модифікація суб'єкта через моделі командної відповідальності. Наукова новизна такого підходу полягає в пропозиції розглядати сучасний інститут суб'єкта кримінального правопорушення як поліцентричну модель кримінально-правової суб'єктності, в якій загальний суб'єкт – фізична осудна особа – зберігає нормативне ядро, однак навколо нього формується система похідних функціональних, транснаціональних, корпоративних і контрольних рівнів. Саме така модель найбільш адекватно описує сучасний стан еволюції ст. 18 КК України в умовах євроінтеграції України.

3.2. Судова практика України, Європи та ЄСПЛ щодо суб'єкта кримінального правопорушення.

Проблема суб'єкта кримінального правопорушення в сучасному кримінальному праві вже не може бути пояснена лише шляхом буквального відтворення статті 18 КК України. Формально український закон і надалі виходить із класичної конструкції, відповідно до якої суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила діяння у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, а спеціальним суб'єктом визнається фізична осудна особа, котра може бути суб'єктом лише певного кримінального правопорушення завдяки наявності додаткових ознак [43, ст. 18, 19, 20, 22]. Проте той самий Кодекс у статтях 96-3–96-10 закріплює окремий режим заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, тобто фактично вводить у кримінально-правовий простір інституційну модель реагування, що вже не вкладається в традиційну антропоцентричну формулу суб'єкта [43, ст. 96-3–96-10]. Це означає, що сучасний аналіз суб'єкта кримінального правопорушення не може обмежуватися матеріально-правовою тріадою «фізична особа – осудність – вік», а повинен охоплювати також функціональні, інституційні та конвенційні виміри.

У методологічному аспекті судова практика має тут не допоміжне, а системоутворююче значення. Саме суд, а не абстрактна законодавча дефініція, у конкретному провадженні відповідає на питання:

- хто саме може бути носієм кримінальної відповідальності за певний склад;
- коли виникає спеціальна суб'єктність;
- чи є достатньою сама посада, чи потрібен аналіз реального змісту повноважень;
- чи допускається кримінально-правова атрибуція діяння юридичній особі;
- якими є межі допустимого розширення суб'єктності без порушення вимог особистої відповідальності та справедливого процесу.

Саме тому аналіз практики Верховного Суду України, європейських національних судів і ЄСПЛ дозволяє побачити інститут суб'єкта кримінального правопорушення як динамічну конструкцію, що змінюється під впливом практики не меншою мірою, ніж під впливом законодавства [175, с. 4-7; 267, p. 5, 13].

У практиці Верховного Суду базовим залишається підхід, за яким загальний суб'єкт кримінального правопорушення не зводиться до самого біологічного факту існування фізичної особи. Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду прямо наголошував, що неосудність і обмежена осудність є правовими поняттями, а висновок про застосування статті 19 або статті 20 КК України у конкретній справі належить виключно суду, хоча робиться з урахуванням висновку судово-психіатричної експертизи [177, с. 7-8]. Верховний Суд також підкреслив, що знижена здатність особи усвідомлювати свої дії та керувати ними не завжди означає неосудність як повне виключення вини, але може свідчити про обмежену осудність і впливати на призначення покарання [177, с. 7]. У результаті загальний суб'єкт у національній практиці розуміється як нормативно оцінювана особа, спроможність якої бути носієм вини встановлюється в межах конкретного провадження.

Цей підхід має принципове значення для осмислення категорії суб'єкта, оскільки він відмежовує кримінально-правовий аналіз від суто медичної характеристики стану особи. Інакше кажучи, питання суб'єкта в практиці Верховного Суду вже на рівні загального суб'єкта має оціночно-правову природу. Суд не просто констатує психічний стан, а співвідносить його з можливістю інкримінувати конкретне діяння конкретній особі. Це означає, що навіть загальна суб'єктність у сучасному кримінальному праві є не статичною, а правово конструйованою категорією [43, ст. 19, 20; 177, с. 7-8].

Не менш показовою є практика, в якій Верховний Суд розширює традиційне розуміння загального суб'єкта в окремих категоріях кримінальних правопорушень. У рішенні щодо статті 291 КК України ККС ВС виходив із

того, що пішохід, будучи повноправним учасником дорожнього руху, який зобов'язаний знати й неухильно виконувати вимоги Правил дорожнього руху, також може бути суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого цією статтею, якщо його поведінка спричинила передбачені законом наслідки [264, с. 67-68]. Ця позиція спростовує спрощений підхід, за яким транспортна кримінально-правова суб'єктність нібито належить лише водіям або особам, що керують транспортом. Насправді Суд виходить із поширення на особу відповідного нормативного обов'язку, а не з побутового уявлення про її роль у дорожньому русі.

Таким чином, навіть у межах загального суб'єкта Верховний Суд демонструє, що головним є не формальний соціальний опис особи, а її включеність до конкретної регулятивної системи, яку охороняє кримінальний закон. У цьому сенсі загальний суб'єкт у сучасній практиці вже не є суто нейтральною «будь-якою фізичною особою», а постає як особа, на яку реально поширюється певний кримінально значущий нормативний обов'язок.

Найбільш динамічно в українській практиці розвивається категорія спеціального суб'єкта. В огляді судової практики Верховного Суду щодо корупційних та пов'язаних із корупцією кримінальних правопорушень прямо зазначено, що суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого частиною першою статті 364 КК України, є службова особа, яка може бути або представником влади, або іншою службовою особою. При цьому представники влади відрізняються тим, що мають право висувати вимоги та приймати рішення, обов'язкові для виконання незалежно від відомчої підпорядкованості [175, с. 4-5]. У тому ж огляді окремо підкреслено, що народний депутат України є представником влади, а отже може бути спеціальним суб'єктом відповідного службового кримінального правопорушення [175, с. 5-7]. Тут чітко видно зміну парадигми – вирішальним є не формальна назва статусу, а характер тих гарантій, благ і владних можливостей, які походять від нього і можуть бути використані всупереч інтересам служби.

Саме цей функціональний підхід особливо виразний у практиці щодо статті 191 КК України. В огляді ККС ВС за І півріччя 2024 року Суд прямо наголосив, що службова особа приватного підприємства не може нести відповідальність за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого статтею 191 КК України, якщо не доведено, що вона мала право управління або розпорядження майном контрагента й використала це право для обернення майна на свою користь [78, с. 24-25]. Це означає, що спеціальна суб'єктність не може встановлюватися лише через включеність до адміністрації підприємства. Суд відмежовує службову приналежність від кримінально значущого контролю над охоронюваним ресурсом.

Ця лінія має ширше теоретичне значення. Вона свідчить, що Верховний Суд фактично відмовився від спрощеної моделі, за якою спеціальний суб'єкт визначається шляхом простого зіставлення посади з диспозицією статті. Натомість сьогодні спеціальна суб'єктність у національній практиці конструюється через аналіз реального змісту повноважень, характеру контролю над предметом посягання та функціонального зв'язку особи з охоронюваним об'єктом.

Показовою у цьому контексті є постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 30.01.2024 у справі № 753/10540/22, у якій Суд наголосив, що службова особа приватного підприємства не може визнаватися суб'єктом злочину, передбаченого ст. 191 КК України, якщо не доведено наявності у неї права управління або розпорядження майном контрагента та використання саме цього права для обернення майна на власну користь [78, с. 24; 281].

Не менш важливим є часовий аспект спеціальної суб'єктності. Верховний Суд у практиці щодо виборчих правопорушень прямо вказав, що особа, яка не набула повноважень члена виборчої комісії, не є суб'єктом кримінального правопорушення, пов'язаного з фальсифікацією виборчих документів. Такий статус виникає лише після складення присяги [263]. Отже, спеціальний суб'єкт не існує потенційно чи умовно. Він виникає лише після завершення

юридичного оформлення відповідного статусу, а отже момент його набуття є самостійною умовою правильної кваліфікації.

В окремих кейсах Верховний Суд показує, що спеціальна суб'єктність є багаторівневою навіть усередині групи службових осіб. Так, начальник управління інфраструктури та туризму ОДА був визнаний належним суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого частиною третьою статті 368 КК України, оскільки його посадова інструкція реально охоплювала владні дії у сфері контролю за перевізниками та видачі дозволів [263, с. 15-16]. Так, у постанові від 13.09.2022 року у справі № 461/4839/19 Верховний Суд дійшов висновку, що начальник управління інфраструктури та туризму обласної державної адміністрації є належним суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 368 КК України, оскільки за змістом його посадових повноважень він реально міг впливати на прийняття рішень щодо відповідних дозвільних процедур [263, с. 15-16; 282]. Водночас у справі щодо головного бухгалтера комунальної установи Верховний Суд погодився з висновком про відсутність складу статті 368 КК України, підкресливши, що сама службова посада ще не означає використання можливостей, пов'язаних із посадою. Ще один кейс стосувався завідувача державної лікарні ветеринарної медицини, якого визнано службовою особою, але не особою, що займає відповідальне становище, а отже не суб'єктом кваліфікованого складу за частиною третьою статті 368 КК України. Усе це свідчить про внутрішню градацію спеціальної суб'єктності в межах службового статусу.

Окремо слід звернути увагу на практику щодо колегіальних органів. У 2024 році Верховний Суд зазначив, що дії члена колегіального органу можуть кваліфікуватися за статтею 368 КК України і тоді, коли питання, за яке передавалася неправомірна вигода, вирішується цим органом спільним рішенням за результатами голосування [178, с. 34]. Суд прямо вказав, що кримінальна відповідальність у статті 368 КК встановлена за одержання неправомірної вигоди без конкретизації того, чи було досягнуто бажаного результату для надавача, а тому саме членство у колегіальному механізмі може

бути достатньою функціональною основою спеціальної суб'єктності [178, с. 34]. Це рішення має принципове значення, бо показує: одноосібність владної компетенції не є обов'язковою передумовою спеціального суб'єкта, достатньою може бути реальна участь у механізмі ухвалення рішення.

Важливим напрямом розвитку поняття суб'єкта кримінального правопорушення є практика щодо статті 369-2 КК України. Верховний Суд сформулював, що суб'єктом цього правопорушення може бути будь-яка фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності та яка, на думку того, хто надає неправомірну вигоду, здатна реально вплинути на особу, уповноважену на виконання функцій держави або місцевого самоврядування [177, с. 36; 266, с. 19-20]. Суд окремо наголосив, що особа, яка надає неправомірну вигоду, повинна усвідомлювати належність адресата впливу до кола осіб, уповноважених на виконання функцій держави, з огляду на його правовий статус і повноваження [266, с. 19-20]. Отже, спеціальна суб'єктність у сфері зловживання впливом вибудовується не через формальне перебування особи на посаді в державному апараті, а через реальний або сприйманий потенціал впливу на носія публічної влади.

Цю функціональну лінію Верховний Суд продовжив у практиці щодо МСЕК. В огляді за І півріччя 2024 року Суд зазначив, що голова та члени медико-соціальної експертної комісії, приймаючи рішення від імені цієї комісії, є особами, уповноваженими на виконання функцій держави у розумінні примітки до статті 369-2 КК України [178, с. 35]. Тут особливо показово, що спеціальна суб'єктність виводиться не з класичного статусу державного службовця, а з функціонального включення особи до механізму реалізації державного владного рішення.

Такий підхід прямо підтверджено Верховним Судом у правовій позиції, відповідно до якої суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 369-2 КК України, може бути будь-яка особа, яка, на думку того, хто надає неправомірну вигоду, здатна реально вплинути на особу, уповноважену на виконання функцій держави або місцевого самоврядування [266, с. 19-20; 285].

Практика щодо статті 382 КК України також важлива саме для теорії суб'єкта. Верховний Суд прямо вказав, що суб'єкт невиконання судового рішення може бути як спеціальним, так і загальним [265, с. 57-59]. Водночас у практиці 2021 року Суд встановив, що сільський голова є суб'єктом цього кримінального правопорушення щодо поновлення працівника на виборну посаду, оскільки за законом така процедура здійснюється ним одноособово [177, с. 37]. Ці рішення особливо цінні тим, що показують – у низці складів питання суб'єктності не можна вирішити абстрактно один раз і назавжди. Воно виводиться з конкретної конфігурації прав і обов'язків особи в межах правовідносин, що порушуються.

Після 2022 року проблема суб'єкта кримінального правопорушення набула якісно нового змісту у справах про державну зраду, колаборацій ну діяльність та суміжні правопорушення проти основ національної безпеки. Верховний Суд у спеціальному огляді практики щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з війною, наголосив, що суб'єктом, передбаченого статтею 111-1 КК України, є громадянин України, який добровільно та усвідомлено співпрацює з окупаційною цивільною чи військовою владою на шкоду власній державі [208, с. 27]. Це означає, що в цій категорії справ спеціальна суб'єктність поєднує щонайменше дві ознаки: збереження державно-правового зв'язку з Україною та добровільність включення в окупаційний механізм.

Найбільш показовим тут є кейс про особу, яка добровільно обійняла посаду водія чергової частини в незаконно створеному на окупованій території правоохоронному органі. Верховний Суд визнав правильною кваліфікацію за частиною сьомою статті 111-1 КК України, наголосивши, що в цій нормі не використовується термін «працівник правоохоронного органу», а вирішальним є фактичне забезпечення функціонування незаконного органу [208, с. 11-12]. Саме в цьому рішенні особливо виразно проявляється інституційно-функціональна модель спеціального суб'єкта. Значення має не назва посади, а реальна роль особи в роботі окупаційної інституції.

Найбільш показовим у цьому аспекті є кейс, у якому Верховний Суд визнав правильною кваліфікацію дій особи, що добровільно обійняла посаду водія чергової частини у незаконно створеному на окупованій території правоохоронному органі, за ч. 7 ст. 111-1 КК України. Суд наголосив, що вирішальним є не формальна назва посади, а фактичне забезпечення функціонування такого органу.

Додатково цю логіку підтверджує постанова ККС ВС від 07.02.2024 року у справі № 202/4850/23, у якій Суд підкреслив, що для визнання особи суб'єктом відповідних форм колабораційної діяльності вирішальне значення має не лише сам факт взаємодії з окупаційною адміністрацією, а її добровільний та усвідомлений характер [284].

Не менш важливою є позиція Верховного Суду щодо автоматичного набуття громадянства держави-окупанта. У тому самому огляді наголошено, що примусове автоматичне набуття громадянства рф на тимчасово окупованій території не визнається Україною та саме по собі не припиняє громадянства України [208, с. 8-9]. Звідси випливає, що спеціальна суб'єктність для статті 111 КК України може ґрунтуватися на триваючому конституційно-правовому зв'язку особи з Україною, незалежно від окупаційних адміністративних практик.

У ширшому теоретичному вимірі воєнна практика Верховного Суду демонструє, що в умовах окупації спеціальна суб'єктність дедалі меншою мірою є кадрово-номенклатурною і дедалі більше – інституційно-функціональною. Суд оцінює не стільки штатне місце особи, скільки її внесок у функціонування протиправного механізму, ступінь добровільності такої участі та збереження державно-правового зв'язку з Україною.

Порівняльно-правовий аналіз показує, що європейські правопорядки значно ширше інституціоналізували кримінальну відповідальність юридичних осіб, ніж це зроблено в Україні. Французький Code pénal у статті 121-2 прямо передбачає, що юридичні особи, за винятком держави, є кримінально відповідальними за правопорушення, вчинені для них їхніми органами або

представниками. Та ж стаття окремо підкреслює, що відповідальність юридичних осіб не виключає відповідальності фізичних осіб – виконавців або співучасників тих самих діянь [95, art. 121-2]. Це означає, що французьке право не замінює індивідуальну відповідальність корпоративною, а поєднує їх.

Французька судова практика не сприймає повністю безособову модель корпоративної вини. У рішенні від 6 лютого 2024 року «Cour de cassation» знову підтвердив, що для покладення кримінальної відповідальності на «personne morale» необхідно встановити, що правопорушення було вчинене «pour son compte» її органом або представником [272]. Отже, французька модель поєднує інституційну кримінальну суб'єктність із достатньою персоніфікацією джерела корпоративної волі.

Іспанське кримінальне право закріплює ще більш розгорнуту модель суб'єкта. Стаття 31 «bis Código Penal» передбачає кримінальну відповідальність юридичних осіб за злочини, вчинені від їхнього імені, за їхній рахунок і на їхню користь законними представниками або особами, які фактично здійснюють управління [273, art. 31 bis]. Особливого значення набуло рішення Верховного суду Іспанії 2016 року, яке Генеральна рада судової влади офіційно охарактеризувала як перше пряме визнання кримінальної відповідальності юридичних осіб. У відповідному повідомленні зазначено, що для цього потрібно встановити злочин фізичної особи, інтегрованої до юридичної особи, та дефект системи нагляду й контролю в самій компанії [274]. Це означає, що іспанська модель є змішаною – корпоративна суб'єктність формується через поєднання особистісного й організаційного елементів.

Британська еволюція особливо показова як приклад переходу від вузької персоніфікованої до ширшої функціонально-організаційної моделі корпоративної суб'єктності. Класична доктрина ідентифікації, пов'язана зі справою «Tesco Supermarkets Ltd v Nattrass», а пізніше підтверджена у справі «Serious Fraud Office v Barclays Plc», вимагала доведення того, що особа, чиї дії приписуються компанії, була її «directing mind and will» щодо релевантної

функції [276]. CPS прямо роз'яснює, що цей підхід усе ще зберігає значення в межах загального права [278].

Проте «Economic Crime and Corporate Transparency Act» 2023 істотно змінив ситуацію. У пояснювальних записках до акта прямо зазначено, що нові положення створюють встановлений законом шлях до відповідальності юридичної особи за економічні злочини, якщо відповідне діяння вчинив керівник, який діяв у межах фактичних або уявних повноважень [277, p. 115-116]. CPS додатково пояснює, що після розділу 196 ECCTA для додатку 12 правопорушення більше не потрібно доводити старий вузький тест «спрямування розуму і волі» [277]. Це свідчить про чіткий рух британського права до функціонально-організаційної моделі корпоративної кримінальної суб'єктності.

Нідерландський підхід є ще більш функціоналізованим. У справі Drijfmest-arrest Верховний суд Нідерландів сформулював критерій, за яким юридична особа може бути визнана виконавцем кримінального правопорушення, якщо відповідне діяння може бути їй «розумно приписане» з огляду на характер організації, її звичайну діяльність, внутрішній контроль і фактичне прийняття або толерування відповідної поведінки [279]. Це один із найбільш розвинених функціональних підходів до корпоративної кримінальної суб'єктності в Європі, оскільки він виходить не з формального органу, а з поведінки організації як системи.

На рівні права Європейського Союзу тенденція до розширення корпоративної кримінальної відповідальності посилюється. Директива ЄС 2024/1226 щодо визначення кримінальних правопорушень і санкцій за порушення обмежувальних заходів Союзу виходить із необхідності забезпечити відповідальність юридичних осіб у випадках, коли кримінальне правопорушення вчинено на їхню користь особою, яка займає керівну посаду, або коли відсутність належного нагляду чи контролю уможливила вчинення такого правопорушення [275]. Це підтверджує, що наднаціональний європейський стандарт дедалі менше сприймає юридичну особу лише як

другорядний об’єкт санкцій і дедалі більше – як самостійний носій кримінально-правового впливу.

Для української теорії суб’єкта це особливо важливо. Хоча КК України формально не визнає юридичну особу суб’єктом кримінального правопорушення в значенні статті 18, правовий розвиток ЄС засвідчує, що європейський простір рухається до ширшого розуміння караності організаційних утворень. Це створює для української доктрини не лише порівняльний, а й адаптаційний виклик.

Практика ЄСПЛ не пропонує автономної континентально-догматичної дефініції суб’єкта кримінального правопорушення, але встановлює рамки, в яких будь-яка національна модель має залишатися конвенційно допустимою. Керівництво до статті 7 Конвенції, оновлене 28 лютого 2026 року, прямо наголошує, що стаття 7 втілює загальний принцип, за яким лише закон може визначати правопорушення і покарання, а кримінальний закон не може тлумачитися розширено на шкоду обвинуваченому [267, p. 5]. Суд зазначає, що стаття 7 виключає накладення кримінальної санкції без попереднього встановлення особистої кримінальної відповідальності. Більше того, існує чіткий зв'язок між передбачуваністю та особистою відповідальністю, а статтею 7 вимагається психічний зв'язок, що розкриває елемент відповідальності в поведінці фактичного правопорушника.

Ці положення Суд прямо пов’язує, зокрема, зі справою «G.I.E.M. S.R.L. and Others v. Italy», яка стала одним із ключових рішень щодо меж карального впливу без попереднього встановлення особистої відповідальності [268]. Близька за логікою справа «Varvara v. Italy» підтвердила, що накладення карального наслідку без обвинувального вироку щодо конкретної особи несумісне з гарантіями статті 7 [269]. У теоретичному вимірі це означає, що ЄСПЛ не виключає розширених моделей кримінально-правового впливу, але не допускає, щоб вони перетворювалися на повністю безособову або суто об’єктивну відповідальність.

Не менш важливою є справа «A. Menarini Diagnostics S.r.l. v. Italy». ЄСПЛ визнав, що значна санкція, накладена на компанію адміністративним органом, може мати кримінальний характер у розумінні статті 6 Конвенції, але конвенційна допустимість такої моделі залежить від того, чи має подальший суд достатній обсяг юрисдикції для перевірки фактичних і правових аспектів справи та пропорційності санкції [271]. Звідси випливає, що інституційна суб'єктність юридичної особи в каральному сенсі є сумісною з Конвенцією лише за умови повної юрисдикції суду, який здатен перевірити не лише формальну законність, а й саму обґрунтованість атрибуції діяння юридичній особі.

Не менш важливою для теми суб'єкта є справа A. Menarini Diagnostics S.r.l. v. Italy, у якій ЄСПЛ визнав, що значна санкція, накладена на юридичну особу адміністративним органом, може мати «кримінальний» характер у розумінні Конвенції, а отже повинна супроводжуватися належними гарантіями судового контролю [271]. Хоча Суд не ототожнив юридичну особу з класичним суб'єктом у континентальному значенні, ця справа принципово важлива тим, що демонструє каральний вплив на компанію можливий лише за умови, що суд має достатній обсяг юрисдикції для перевірки фактичних і правових аспектів справи, а також пропорційності санкції [271]. Це має подвійне значення, по-перше, справа Menarini підтверджує, що юридична особа може бути адресатом карального впливу в конвенційному сенсі, а по-друге, вона показує, що така інституційна караність є допустимою лише за умови повної юрисдикції суду, а отже не може існувати як чисто адміністративна або безконтрольна модель репресії.

Окремий пласт практики ЄСПЛ стосується неповнолітніх як суб'єктів кримінального переслідування. Посібник з прецендентної практики Конвенції – Rights of the child, оновлений 28 лютого 2026 року, узагальнює позиції Суду у справах «V. v. the United Kingdom», «T. v. the United Kingdom», «Blokhin v. Russia» та інших. Дитина, обвинувачена у вчиненні правопорушення, повинна розглядатися у спосіб, який повною мірою враховує її вік, рівень зрілості,

інтелектуальні та емоційні можливості. Крім того, право неповнолітнього обвинуваченого на ефективну участь вимагає, щоб правоохоронні органи поводилися з ним належно, з увагою до його вразливості та здібностей з перших етапів провадження [270, p. 64–65]. Отже, у конвенційному вимірі недостатньо формального досягнення віку кримінальної відповідальності, суб'єкт кримінального переслідування має бути також процесуально спроможним бути реальним носієм обвинувачення.

У справах V. v. the United Kingdom, T. v. the United Kingdom та Blokhin v. Russia, і прямо наголошує, що дитина, обвинувачена у вчиненні правопорушення, повинна розглядатися у спосіб, який повною мірою враховує її вік, рівень зрілості, інтелектуальні та емоційні можливості; при цьому право неповнолітнього на ефективну участь вимагає, щоб органи влади з ранніх стадій провадження забезпечили йому реальну можливість розуміти зміст процесу та брати в ньому участь [270, p. 64-65]. У справах V. та T. Суд пов'язав справедливість кримінального провадження щодо дітей з їхньою реальною здатністю сприймати характер процесу, а у справі Blokhin підкреслив неприпустимість позбавлення дитини процесуальних гарантій лише тому, що національне право формально визначає провадження як «захисне» або «виховне», а не кримінальне. Отже, у конвенційному вимірі суб'єкт кримінального переслідування – це не лише особа, яка формально досягла віку кримінальної відповідальності, а й особа, якій реально забезпечено процесуальну спроможність бути носієм обвинувачення.

Практика ЄСПЛ дозволяє сформулювати важливий висновок. У конвенційному праворозумінні суб'єкт кримінального правопорушення не може зводитися до формально-юридичної фігури, окресленої виключно національним законом. ЄСПЛ вимагає, щоб кримінально-правова суб'єктність була поєднана з особистою відповідальністю, наявністю mental link, передбачуваністю норми, а в певних категоріях справ – також із реальною процесуальною спроможністю особи бути носієм обвинувачення. Саме тому конвенційний стандарт не заперечує розвитку складніших моделей

кримінально-правового реагування, зокрема щодо юридичних осіб, але водночас жорстко забороняє безособову, суто об’єктивну або процесуально формальну модель покарання

Українська доктрина значною мірою віддзеркалює та пояснює тенденції, вироблені судовою практикою. А. В. Ландіна звертає увагу, що зарубіжні кримінальні кодекси переважно не містять загального дефінітивного визначення спеціального суб’єкта, тоді як чинна редакція частини другої статті 18 КК України не дає вичерпного нормативного переліку його додаткових ознак [67, с. 54-58]. Н. Г. Таран підкреслює, що додаткові ознаки спеціального суб’єкта є самостійним інструментом правильної кваліфікації й можуть бути класифіковані за особистісними, соціально-статусними та професійно-функціональними критеріями [237, с. 150-154]. С. С. Колос наголошує, що проблема корпоративної вини не зникає навіть за формального невизнання юридичної особи суб’єктом злочину, оскільки юридичні особи можуть бути носіями протиправної поведінки через дії своїх уповноважених фізичних осіб [280, с. 80-83]. Праця Ю. В. Гродецького та О. В. Зайцева знову фіксує базову тріаду ознак суб’єкта та одночасно порушує питання про можливість переосмислення ролі юридичних осіб у кримінальному праві [58, с. 255-281].

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що сучасна судова практика фактично змінила саму методологію осмислення суб’єкта кримінального правопорушення. Якщо традиційний підхід виходив переважно з формально-нормативної моделі, у якій вирішальне значення мали вік, осудність та наявність або відсутність спеціального статусу, то сьогодні суди дедалі частіше працюють із функціональним, контекстуальним, інституційним і процесуальним розумінням суб’єкта. Для українського права це означає, що реальний зміст повноважень, момент набуття статусу, характер владно-майнового чи владно-організаційного зв’язку з предметом посягання, добровільність участі в окупаційних структурах та триваючий державно-правовий зв’язок з Україною можуть визначати кримінально-правову суб’єктність не меншою мірою, ніж буквальна конструкція норми. Для

європейських правопорядків характерним є ще глибший крок — визнання юридичних осіб самостійними адресатами кримінально-правового впливу. ЄСПЛ, однак, жорстко обмежує будь-які такі моделі вимогами особистої відповідальності, mental link, передбачуваності, повного судового контролю та процесуальної спроможності обвинуваченого. Отже, суб'єкт кримінального правопорушення має розглядатися як комплексна матеріально-правова й процесуально-правова категорія, що поєднує нормативні, функціональні, інституційні та конвенційні елементи.

3.3. Шляхи подолання прогалин в українському законодавстві за курсом євроінтеграції та глобалізації щодо суб'єкта кримінального правопорушення.

Проблема суб'єкта кримінального правопорушення в сучасному кримінальному праві України вже давно вийшла за межі класичного вчення про фізичну осудну особу, яка досягла віку кримінальної відповідальності [43, ст. 18]. На сучасному етапі вона набуває системоутворювального значення, оскільки саме через категорію суб'єкта проходять межі між Загальною та Особливою частинами кримінального закону, між індивідуальною та корпоративною деліктністю, між внутрішньодержавним і міжнародно-кримінальним вимірами відповідальності, а також між традиційною національною моделлю кримінального права та наднаціональними стандартами, що випливають із права Європейського Союзу, актів Ради Європи, універсальних конвенцій ООН та Римського статуту Міжнародного кримінального суду. За цих умов інститут суб'єкта кримінального правопорушення не може більш розглядатися як статична категорія, завершена лише в межах статті 18 КК України [245, p. 277-290; 286]. Навпаки, він повинен осмислюватися як динамічна правова конструкція, яка зазнає впливу євроінтеграційних процесів, глобалізації кримінальних ризиків, розвитку

корпоративної злочинності та імплементації міжнародного кримінального права.

Чинна редакція Кримінального кодексу України формально зберігає класичний підхід, відповідно до якого суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, а спеціальним суб'єктом є фізична особа, яка може вчинити певне кримінальне правопорушення лише за наявності додаткових ознак [43, ст. 18]. Саме таке розуміння було покладене і в основу правової позиції Конституційного Суду України, який у Рішенні від 18.04.2012 № 10-рп/2012 виходив із того, що КК України встановлює вичерпні ознаки суб'єкта злочину як фізичної осудної особи [286]. Однак подальший розвиток самого кримінального законодавства фактично підірвав замкненість цієї дефініції. Сьогодні КК містить розділ XIV-1, що передбачає заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, а також статтю 31-1, яка закріплює відповідальність військових командирів, осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників за нездійснення належного контролю над підлеглими [43, ст. 31-1, 96-3-96-10-1]. Отже, у чинному законі співіснують принаймні три моделі кримінально-правової суб'єктності: загальна фізична, спеціальна корпоративна та спеціальна функціонально-рольова міжнародно-кримінальна [195; 249]. Саме ця внутрішня неоднорідність і є вихідною точкою для аналізу прогалин українського законодавства у досліджуваній сфері.

Перша фундаментальна прогалина полягає у тому, що загальна дефініція суб'єкта кримінального правопорушення не відображає реальної багаторівневої архітектури чинного кримінального закону. Формально закон і надалі виходить з моносуб'єктної парадигми, але фактично використовує диференційовані механізми кримінально-правового реагування, орієнтовані на різні правові явища. Унаслідок цього виникає системна напруга між Загальною частиною КК та його спеціальними інститутами [280, с. 80-83]. Ця напруга виявляється щонайменше у трьох площинах. По-перше, вона підриває внутрішню логіку

Кодексу, бо класична конструкція статті 18 КК більше не виконує функції універсальної матриці для всіх випадків кримінально-правового реагування. По-друге, вона породжує труднощі тлумачення, оскільки правозастосувач змушений поєднувати антропоцентричну дефініцію суб'єкта з нормами, які вже не вкладаються у суто персоналістичну модель. По-третє, вона гальмує розвиток доктрини, адже наукова дискусія часто залишається прив'язаною до старої схеми «юридична особа не може бути суб'єктом злочину», хоча саме закон уже давно містить більш складні форми кримінально-правової суб'єктності [184, с. 182-184].

Друга суттєва прогалина проявляється у сфері корпоративного виміру суб'єкта кримінального правопорушення. Закон України від 04.12.2024 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності за підкуп посадових осіб іноземних держав» істотно модифікував механізм притягнення юридичних осіб до відповідальності за підкуп посадових осіб іноземних держав та пов'язані діяння, одночасно розширивши й кримінально-правові, і кримінально-процесуальні інструменти такого реагування [248]. У чинній редакції статті 96-3 КК України вже прямо передбачено, що в окремих випадках застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру не потребує встановлення фізичної особи, дії чи бездіяльність якої формально підпадають під ознаки відповідного кримінального правопорушення [43, ст. 96-3]. Одночасно новели КПК України сформували спеціальний порядок кримінального провадження щодо юридичних осіб, а стаття 96-6 КК розширила коло обмежувальних заходів, зокрема через тимчасове обмеження в отриманні прав та/або переваг, участі у публічних та оборонних закупівлях, користуванні ліцензіями, участі у приватизації, оренді державного і комунального майна, державно-приватному партнерстві та отриманні різних форм публічної підтримки [43, ст. 96-6; 248]. Однак попри очевидну прогресивність цих змін вони не усувають головної проблеми. Нова модель

побудована фрагментарно, тобто для окремих категорій корупційно-транснаціональних правопорушень, а не як загальна концепція корпоративної кримінально-правової суб'єктності. Саме тому після реформи 2024 року українське законодавство все ще поєднує старі та нові підходи, не зводячи їх у внутрішньо узгоджену систему.

На цю саму проблему звернула увагу організація економічного співробітництва та розвитку у «OECD Integrity and Anti-Corruption Review of Ukraine» 2025 року. У розділі 10.2 видання прямо зазначено, що Україна ще у 2014 році запровадила квазікримінальну модель корпоративної відповідальності, але практика її застосування залишається обмеженою, а режим не є достатньо автономним [245, p. 277-279]. OECD констатувала, що з 2019 року до червня 2024 року Вищий антикорупційний суд ухвалив лише один вирок, що набрав законної сили, із застосуванням заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи, а під час консультацій державні органи повідомили лише про два засудження юридичних осіб за корупційні правопорушення [245, p. 277]. При цьому в огляді підкреслено, що українське законодавство тривалий час виходило з моделі, за якої застосування заходів до юридичної особи «не є автономним і обмежується випадками, коли фізичну особу, правопорушника, ідентифіковано, притягнуто до відповідальності та засуджено», а провадження щодо юридичної особи відкривалося і здійснювалося одночасно з провадженням щодо фізичної особи [245, p. 278-279]. Хоча OECD визнає позитивний характер змін 2024 року, вона прямо наголошує, що ці зміни охопили лише окремі корупційні правопорушення і тому можуть мати обмежений вплив на правозастосування [245, p. 279]. Звідси випливає, що українська модель сьогодні страждає не лише від нормативної неповноти, а й від дефіциту фактичної автономії корпоративного провадження.

Третя прогалина зумовлена невідповідністю чинної української конструкції тим міжнародним та європейським стандартам, які вже стали обов'язковим орієнтиром для подальшої гармонізації кримінального законодавства. Стаття 26 Конвенції ООН проти корупції прямо вимагає від

держав-учасниць встановити відповідальність юридичних осіб за участь у правопорушеннях, встановлених відповідно до Конвенції [218, art. 26]. Аналогічний підхід закріплено і в статті 10 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності [190, art. 10]. У праві Європейського Союзу ця лінія отримала ще виразніше оформлення, стаття 6 Директиви ЄС 2017/1371 передбачає, що держави-члени мають ужити необхідних заходів для забезпечення того, щоб юридичні особи могли нести відповідальність за кримінальні правопорушення проти фінансових інтересів Союзу [217]. Аналогічно побудовано механізм Директиви 2011/36 щодо торгівлі людьми [287], а Директива ЄС 2024/1226 прямо виходить із того, що юридичні особи повинні нести відповідальність за правопорушення, пов'язані з порушенням обмежувальних заходів Європейського Союзу [275]. Для України як держави-кандидата це означає, що корпоративний вимір суб’єкта кримінального правопорушення вже не є факультативною теоретичною опцією [288]. Це сфера нормативної адаптації, яка об’єктивно вимагає послідовного зближення з законодавством ЄС і не може бути задоволена точковими змінами лише до кількох статей КК і КПК.

Глобалізаційний контекст додатково ускладнює зазначену проблему. Сучасна корпоративна злочинність у дедалі меншому ступені зводиться до одноособового умисного рішення окремого керівника або формально уповноваженої особи. Значна частина кримінально релевантної поведінки юридичних осіб формується у складних управлінських системах, де ризик правопорушення є наслідком не лише індивідуального рішення, а й корпоративної культури, організаційної дефектності, толерування неправомірної практики, відсутності належних процедур контролю чи фактичного домінування бенефіціарних власників, які формально можуть не входити до органів управління [184, с. 178-184]. Тому класична для української доктрини постановка питання «чи може юридична особа бути суб’єктом злочину?» втрачає методологічну продуктивність. Більш релевантним стає інше питання: яким саме чином правова система повинна нормативно атрибутувати

організаційно опосередковану злочинну поведінку юридичній особі, не знищуючи при цьому фундаментальних засад персональної вини та індивідуальної кримінальної відповідальності фізичних осіб. Саме в цій площині і повинні бути шукані шляхи подолання прогалин українського законодавства.

Українська наука кримінального права вже виробила низку важливих орієнтирів для такого переосмислення. С. С. Колос, аналізуючи юридичну особу як суб'єкта злочину в науці кримінального права, наголошує, що інститут заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб в Україні не є достатньо ефективним, а вітчизняна кримінально-правова доктрина ще не сформувала цілісної концепції впровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб [280, с. 80-83]. Водночас автор прямо доходить висновку, що введення такого інституту є необхідним кроком у реформуванні кримінального законодавства, а вину юридичної особи пропонує пов'язувати з психічним ставленням фізичних осіб, які мають право діяти від її імені, до зв'язку між їхньою поведінкою та протиправним результатом [280, с. 80]. У свою чергу, В. К. Грищук і О. Ф. Пасєка у монографії «Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження» системно обґрунтували потребу внесення змін до статті 18 КК України та запропонували визнати суб'єктом кримінального правопорушення юридичну особу приватного права, створену та зареєстровану у встановленому законом порядку, одночасно виключивши з цього кола юридичних осіб публічного права [184, с. 182-183]. Для досліджуваної теми надзвичайно важливими є також їхні міркування щодо кримінально-правового правонаступництва, небезпеки реорганізації юридичної особи як способу уникнення відповідальності, а також щодо широкого кола складів, у яких корпоративна відповідальність є кримінально-політично виправданою [184, с. 178, 219-220; 289, с. 276-284]. У сукупності ці позиції дозволяють стверджувати, що національна доктрина вже давно переросла межі спрощеної антитези «фізична особа – єдиний суб'єкт, а юридична особа – неможливий суб'єкт».

Однак, на мою думку, перспективним для України є не механічне перенесення західних моделей корпоративної кримінальної відповідальності та не проста формула про те, що юридична особа повинна бути визнана «суб'єктом кримінального правопорушення» в тому самому розумінні, що й фізична особа. Значно більш продуктивною видається модель диференційованої кримінально-правової суб'єктності, у межах якої фізична особа зберігається як загальний суб'єкт кримінального правопорушення, юридична особа приватного права визнається спеціальним суб'єктом кримінально-правового реагування, а міжнародно-кримінальний рольовий суб'єкт формується через категорії фактичного командування, влади й контролю [290, с. 62-63]. Наукова новизна такого підходу полягає в тому, що він дозволяє не руйнувати класичну догматику статті 18 КК, але одночасно вивести її за межі монополії на всю сферу кримінально-правової суб'єктності. У такій моделі:

- фізична особа є базовим носієм особистої вини, осудності й віку відповідальності;
- юридична особа – носієм організаційно-нормативно атрибутованих кримінально-правових наслідків;
- командир чи інший начальник у міжнародно-кримінальному сенсі виступає носієм функціонально-рольової відповідальності за нездійснення належного контролю.

Саме така конструкція, а не просте «включення» юридичної особи до класичної статті 18 КК, найбільшою мірою відповідає сучасній структурі кримінального закону та логіці його подальшої гармонізації.

Показово, що рекодифікаційна думка в Україні вже рухається саме у цьому напрямі. Контрольний текст проєкту нового Кримінального кодексу України станом на 17.02.2025 містить значно більш розвинену систему кримінально-правових засобів щодо юридичної особи, ніж чинний КК. На сторінці 62 проєкту прямо передбачено, що при визначенні виду і розміру кримінально-правового засобу враховується наявність у юридичної особи

належних комплайнс-правил та ефективного внутрішнього контролю [290, с. 62]. Там само зафіксовано, що у разі реорганізації юридичної особи до винесення судом рішення про застосування кримінально-правового засобу цей засіб застосовується до правонаступника [290, с. 62]. Крім того, проєкт містить розгорнуті обмеження щодо здійснення юридичною особою певної діяльності, включаючи участь у публічних чи оборонних закупівлях, приватизації, оренді державного й комунального майна, державно-приватному партнерстві, випуску акцій, утворенні нових юридичних осіб тощо [290, с. 61-62]. Сам по собі цей проєкт ще не є чинним правом, однак він має велике методологічне значення, він показує, що сучасне реформаторське бачення кримінального закону в Україні вже відходить від спрощеної теорії юридичної особи як «аналогічного» фізичній особі суб'єкта кримінального правопорушення й переходить до техніки нормативної атрибуції організаційної злочинної поведінки.

З урахуванням викладеного першим напрямом подолання прогалин має стати системна рекодифікація Загальної частини КК України. Йдеться або про запровадження окремої статті 18-1, яка б закріплювала особливий статус юридичної особи як спеціального суб'єкта кримінально-правового реагування, або про концептуальне оновлення всього розділу XIV-1 КК з одночасним винесенням туди системних дефініцій. На законодавчому рівні доцільно закріпити щонайменше такі категорії:

– уповноважена особа юридичної особи;
– асоційована особа;
– вчинення протиправного діяння від імені та в інтересах юридичної особи;
– вчинення протиправного діяння в інтересах асоційованої особи;
– неналежний контроль;
– кримінально-правове правонаступництво.

Наразі частина цих понять або взагалі відсутня у чинному законі, або вживається фрагментарно й без достатньої загальнотеоретичної опори. У результаті корпоративна суб'єктність лишається скоріше емпіричним явищем

правозастосування, ніж кодифікованою категорією Загальної частини. Саме цю нормативну незавершеність і має усунути подальша реформа.

Другим напрямом є автономізація кримінального провадження щодо юридичної особи. Закон 2024 року вже зробив важливий крок, визнавши, що в окремих категоріях справ застосування заходів до юридичної особи не вимагає встановлення конкретної фізичної особи [43, ст. 96-3; 248]. Але якщо така ідея нормативно виправдана для підкупу іноземних посадових осіб, відмивання доходів і торгівлі впливом, то вона є не менш виправданою і для інших видів корпоративно опосередкованої злочинності – насамперед у сфері економічних, екологічних, санкційних та транснаціональних правопорушень. Інакше правова система буде зберігати внутрішню суперечність. У частині справ визнаватиме організаційно автономну кримінально-правову роль юридичної особи, а в іншій частині продовжуватиме жорстко прив’язувати її до процесуальної долі фізичної особи [245, p. 277-280, 290]. З огляду на позицію OECD про те, що обмежене правозастосування саме по собі демонструє необхідність подальшого реформування режиму корпоративної відповідальності, саме розширення автономного провадження становить один із найважливіших практичних шляхів подолання досліджуваної прогалини.

Третім напрямом має стати розширення предметного кола деліктів, за які юридична особа може бути адресатом кримінально-правових заходів. Чинний КК уже містить суттєвий, але все ще фрагментарний перелік таких діянь. У контексті адаптації до права ЄС та міжнародних стандартів доцільним видається запровадження загального критерію віднесення діяння до кола корпоративно-релевантних. Якщо кримінальне правопорушення є організаційно придатним до вчинення від імені юридичної особи, у її інтересах, в інтересах пов’язаних осіб або через дефекти її внутрішнього контролю, воно має підпадати під режим спеціальних кримінально-правових наслідків. У межах такого підходу до відповідного кола мають бути включені не лише корупційні правопорушення, а й кримінальні правопорушення проти фінансових інтересів, торгівля людьми, тяжкі екологічні правопорушення, порушення санкційних

режимів, релевантні форми кіберзлочинності, масштабне відмивання доходів і, за певних умов, окремі правопорушення у сфері обігу критичної інфраструктури та публічних ресурсів [217; 275; 287-288]. Такий підхід дозволить уникнути казуїстичного нескінченного розширення переліку статей і водночас забезпечить його відповідність європейській та міжнародній кримінально-правовій логіці.

Четвертий напрям реформування стосується переходу від психологічного до організаційно-нормативного розуміння корпоративної вини. Традиційний для української науки підхід пов’язував вину юридичної особи з психічним ставленням уповноважених фізичних осіб, які діяли від її імені [280, с. 80]. Такий підхід зберігає певне пояснювальне значення, однак він недостатній для сучасних випадків складної корпоративної злочинності, де правопорушення є наслідком поєднання розпорошених управлінських рішень, відсутності належного нагляду, корпоративної терпимості до ризикованих практик, фактичного контролю з боку бенефіціарів або системних дефектів комплаєнсу. Саме тому в перспективі кримінальний закон України повинен визнавати кримінально-правове значення не лише індивідуального умислу чи недбалості окремих фізичних осіб, а й організаційної дефектності юридичної особи як самостійної підстави атрибуції. [245, p. 279–280; 280, с. 80–83; 290, с. 62] Наукова новизна цієї тези полягає в тому, що корпоративна суб’єктність пропонується розуміти не як «колективну психіку», а як юридично значущу організаційну архітектуру прийняття рішень, контролю та запобігання правопорушенням.

П’ятий напрям пов’язаний із комплаєнс-орієнтованою трансформацією корпоративного блоку кримінального права. OECD прямо вказує, що український режим корпоративної відповідальності не містить повноцінного захисту від неналежної перевірки, хоча така конструкція могла б стати важливим механізмом стимулювання внутрішніх контролів і добросовісної поведінки компаній [245, p. 279]. Оглядом було рекомендовано Україні розглянути питання про запровадження захисту належної перевірки, яку можна

сформулювати через наявність у компанії достатніх правил та механізмів дотримання вимог та вжиття нею всіх можливих заходів для запобігання кримінального правопорушення [245, p. 279]. У підсумку рекомендацій OECD також прямо пропонує вводити захист належної перевірки, а також враховувати внутрішній контроль, програми етики та комплаєнсу, добровільне саморозкриття інформації, виправлення недоліків, повна співпраця з правоохоронними органами та прийняття відповідальності [245, p. 290]. Чинний український закон вже частково наближається до цієї логіки, оскільки стаття 96-10 КК дозволяє враховувати заходи, вжиті юридичною особою для запобігання правопорушенням [43, ст. 96-10], а проєкт нового КК прямо фіксує юридичне значення належних комплайнс-правил та ефективного внутрішнього контролю [290, с. 62]. Проте для справжнього подолання прогалини цього недостатньо, потрібна законодавча деталізація критеріїв ефективного комплаєнсу, процедур його доведення та процесуальних наслідків його наявності або відсутності.

Шостий напрям стосується позбавлення прав та нефінансових корпоративних санкцій. Закон 2024 року суттєво розширив перелік обмежень, які можуть застосовуватися до юридичних осіб, включивши обмеження у здійсненні певної діяльності, участі у закупівлях, приватизації, оренді, державно-приватному партнерстві, одержанні державної допомоги та інших публічних переваг [43, ст. 96-6; 2]. Водночас OECD наголошує, що чинна система обмеження права в Україні є надмірно жорсткою в одному аспекті і водночас недостатньо розвиненою в іншому. Чинне адміністративне позбавлення права участі в державних закупівлях не обмежене в часі, і закон не встановлює процедуру його скасування шляхом вжиття заходів щодо виправлення обставин [245, p. 288]. Огляд рекомендує зробити відсторонення обмежене за часом, допустити його скасування або скорочення за допомогою корекційних заходів та розширити існуюче адміністративне усунення від державних закупівель до інших державних переваг [245, p. 289-290]. Це має важливе теоретичне значення для проблеми суб’єкта кримінального

правопорушення, юридична особа як спеціальний суб’єкт кримінально-правового реагування повинна бути пов’язана не лише з каральними, а й із превентивно-структурними санкціями, які стимулюють зміну її внутрішньої організації й управлінської поведінки.

Сьомий напрям – врегулювання кримінально-правового правонаступництва юридичної особи. У чинному законодавстві ця проблема вирішена неповно, а в умовах складних корпоративних структур вона є однією з найбільш небезпечних з точки зору практичної ефективності всього інституту. Ще В. К. Грищук і О. Ф. Пасєка обґрунтовано зауважували, що ліквідація або реорганізація юридичної особи в проміжку між вчиненням злочину і притягненням до відповідальності може стати механізмом уникнення кримінально-правових наслідків [184, с. 183; 289, с. 282–284]. Саме тому особливого значення набувають положення контрольного тексту проєкту нового КК України, де прямо передбачено, що в разі реорганізації юридичної особи до винесення судом рішення кримінально-правовий засіб застосовується до її правонаступника [290, с. 62]. Такий підхід є кримінально-політично виправданим, оскільки він перешкоджає зловживанню корпоративною формою для уникнення відповідальності та відображає реальну економічну безперервність діяльності. Отже, для подолання досліджуваної прогалини доцільно прямо закріпити правило, за яким реорганізація не припиняє кримінально-правове провадження щодо юридичної особи і не перешкоджає застосуванню заходів до правонаступника, якщо останній успадкував активи, функції, структуру управління або економічний інтерес, пов’язані з кримінально релевантною поведінкою.

Восьма прогалина пов’язана вже не з юридичними особами, а з надмірною формалізацією спеціального суб’єкта серед фізичних осіб. Судова практика Верховного Суду демонструє, що у справах про корупційні правопорушення визначальним є не формальне перебування особи на певній посаді саме по собі, а безпосередній зв’язок між її діями та службовими повноваженнями, фактичними можливостями, що походять від службового

становища, виконуваних функцій і наданих повноважень. У відповідному огляді прямо зазначено, що необхідним є встановлення неподільного зв'язку між службовим становищем, компетенцією службової особи, змістом і обсягом наданих повноважень та їх використанням для вчинення кримінального правопорушення [175, с. 5]. Цей висновок має загальнотеоретичне значення для всього вчення про суб'єкта, спеціальний суб'єкт повинен визначатися переважно функціонально, а не лише формально-статусно. У площині «de lege ferenda» це означає потребу в подальшому уточненні понять службової особи, особи, яка виконує організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські функції, а також осіб, наділених фактичними можливостями впливу на прийняття рішень у публічній чи корпоративній сфері.

Особливої гостроти функціонально-рольовий підхід набуває у зв'язку з імплементацією міжнародного кримінального права. Закон України від 21.08.2024 «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» ратифікував Римський статут МКС та поправки до нього [195], а Закон України від 09.10.2024 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» вніс відповідні зміни до КК та КПК України [249]. У результаті в національне кримінальне законодавство було включено статтю 31-1 КК України, яка закріпила відповідальність військових командирів, осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників [43, ст. 31-1]. Це має принципове значення для досліджуваної теми, оскільки законодавець прямо визнав, що у сфері міжнародних злочинів суб'єкт не зводиться до формального статусу, а визначається через фактичне командування, владу і контроль. Саме така конструкція відображає логіку статті 28 Римського статуту, де командна відповідальність будується на реальній здатності особи запобігти злочину або покарати підлеглих. Отже, українське кримінальне право вже сьогодні містить одну з найсучасніших моделей спеціального суб'єкта, що базується на ролі, а не лише на статусі.

Офіційна практика лише підтверджує продуктивність цього підходу. Офіс Генерального прокурора 16.07.2025 повідомив про засудження російського командира, за наказами якого цивільних осіб у підвалі школи в Ягідному утримували як «живий щит» [291]. Міжнародний кримінальний суд 24.06.2024 видав ордери на арешт Сергія Шойгу та Валерія Герасимова у “Situation in Ukraine” [292]. В обох випадках центральним є не лише формальний статус військового чи посадового рангу, а його фактичне місце в системі командування та реальна спроможність впливати на поведінку підлеглих. Звідси випливає важливий для всієї теорії суб’єкта висновок. Модернізація українського законодавства повинна відбуватися не лише в площині юридичної особи, а й у напрямі загального посилення функціонально-рольового виміру спеціального суб’єкта у військових, службових, антикорупційних та міжнародно-кримінальних складах.

Не менш показовими є і національні антикорупційні кейси. НАБУ у справі щодо 716 млн грн збитків ПрАТ «НЕК «Укренерго»» прямо вказало, що провадження відносно ТОВ «Юнайтед Енерджі» здійснювалося як щодо юридичної особи, до якої можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру, а на кошти залучених до схеми компаній на суму понад 700 млн грн було накладено арешт [293]. Однак загальна статистика Вищого антикорупційного суду свідчить про дуже обмежене використання цього механізму. В офіційному аналізі здійснення судочинства ВАКС у 2025 році зазначено, що у 2025 році судом застосовано заходи кримінально-правового характеру до лише однієї юридичної особи [294]. У теоретичному аспекті це дає підстави для ще одного важливого висновку, сама по собі наявність спеціальних норм щодо юридичних осіб не означає автоматичного становлення завершеної моделі корпоративної кримінально-правової суб’єктності. Без практичної автономії провадження, стабільної судової практики, методик доказування корпоративного інтересу, неналежного контролю та комплаєнс-дефектів відповідний інститут залишатиметься декларативно сучасним, але фактично периферійним.

Узагальнюючи викладене, слід дійти висновку, що подолання прогалин українського законодавства щодо суб'єкта кримінального правопорушення повинно здійснюватися не через ізольовані точкові зміни, а через багаторівневу реконструкцію інституту кримінально-правової суб'єктності. Її базовими елементами мають стати:

- збереження фізичної особи як загального суб'єкта кримінального правопорушення;
- нормативне оформлення юридичної особи як спеціального суб'єкта кримінально-правового реагування;
- розширення кола корпоративно-релевантних деліктів відповідно до стандартів ООН, Ради Європи та ЄС;
- законодавче визначення категорій уповноваженої особи, асоційованої особи, неналежного контролю, комплаєнсу та правонаступництва;
- розбудова автономного процесуального режиму щодо юридичних осіб;
- подальша функціоналізація спеціального суб'єкта серед фізичних осіб;
- завершення інтеграції міжнародно-кримінальної логіки фактичного командування і контролю.

Наукова новизна пропонованого підходу полягає в тому, що він відмовляється від хибної дихотомії між «суто фізичною особою як єдиним суб'єктом» і «повним ототожненням юридичної особи з класичним суб'єктом кримінального правопорушення». Натомість пропонується модель диференційованої кримінально-правової суб'єктності, у межах якої суб'єктність у кримінальному праві є багаторівневою, а правова природа кожного її різновиду визначається не однаковими, а спеціально пристосованими нормативними критеріями. Саме така модель, на мою думку, найбільш повно відповідає сучасному стану українського кримінального законодавства і водночас відкриває реальний шлях до його гармонізації з європейським та глобальним кримінально-правовим простором.

3.4. Сталі вектори розвитку та запозичень з європейського та світового досвіду суб'єкта кримінального правопорушення.

Сучасний розвиток інституту суб'єкта кримінального правопорушення в Україні, європейських правопорядках і міжнародному кримінальному праві не є випадковим результатом нагромадження ізольованих норм [58, с. 255-281; 286]. Його еволюція має внутрішню логіку і відбувається за кількома відносно сталими напрямами, які простежуються одночасно у законодавстві, судовій практиці та доктрині. До таких напрямів належать:

- збереження класичного людиноцентричного ядра суб'єкта;
- функціоналізація спеціального суб'єкта;
- гуманізація ювенальної суб'єктності;
- інтернаціоналізація індивідуальної відповідальності через рольові моделі атрибуції;
- корпоративізація кримінально-правового реагування;
- посилення значення належного контролю, організаційної вини та комплаєнсу;
- формування багаторівневої моделі кримінально-правової суб'єктності.

Саме тому європейський і світовий досвід у цій сфері має розглядатися не як сукупність готових рішень для механічного перенесення в український КК, а як система орієнтирів для структурного оновлення національної моделі суб'єкта кримінального правопорушення [215, с. 90-91].

Першим і найбільш стабільним вектором розвитку є збереження антропоцентричного ядра суб'єкта кримінального правопорушення. Чинний Кримінальний кодекс України в ст. 18 визначає суб'єкта як фізичну осудну особу, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність [43, ст. 18]. У цьому положенні зафіксовано не лише формальне законодавче визначення, а й фундаментальний концепт кримінально-правової суб'єктності. Вихідним носієм кримінальної відповідальності є людина, здатна усвідомлювати свої дії та керувати ними. Конституційний Суд України у Рішенні від 18 квітня 2012 р. № 10-рп/2012

підтвердив, що ознаки спеціального суб'єкта мають виводитися саме із закону про кримінальну відповідальність, а не конструюватися довільно на основі міжгалузевих дефініцій [286]. Показово, що й автори проєкту нового КК України не відмовилися від цієї моделі. У монографії до проєкту КК прямо зазначено, що щодо суб'єкта кримінального правопорушення радикальних змін не відбулося, а надалі суб'єктом визнається фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності [215, с. 91].

Такий підхід послідовно підтримується й сучасною українською доктриною. Ю. В. Гродецький та О. В. Зайцев переконливо показують, що обов'язковими ознаками суб'єкта кримінального правопорушення залишаються фізична особа, осудність і вік, а проблема юридичних осіб не повинна руйнувати класичну конструкцію загального суб'єкта [58, с. 263-270, 275]. Отже, сучасне оновлення вчення про суб'єкта відбувається не через заперечення його класичної моделі, а через нашарування на неї спеціальних і функціонально обумовлених режимів кримінально-правової суб'єктності. У цьому й полягає перший важливий висновок:, стабільність базового поняття суб'єкта не перешкоджає модернізації інституту, а, навпаки, є умовою його системного оновлення.

Другим сталим вектором є перехід від буквального нормативного запозичення до функціональної еквівалентності. У міжнародному антикорупційному праві це сформульовано особливо чітко [218, art. 26]. Коментарі до Конвенції ОЕСР про боротьбу з підкупом іноземних посадових осіб виходять із того, що метою Конвенції є забезпечення функціональної еквівалентності між заходами держав, а не повна уніфікація законодавчих формул [295, с. 2]. Інакше кажучи, міжнародний стандарт задає не єдину допустиму редакцію норми, а необхідний функціональний результат. Для України це означає, що рецепція європейського та світового досвіду у сфері суб'єкта кримінального правопорушення не повинна зводитися до механічного перенесення іноземних дефініцій у текст КК. Натомість вона має забезпечувати співмірний рівень кримінально-правового охоплення службових, міжнародних,

корпоративних та інших кримінально релевантних ролей за збереження логіки Загальної частини [219, art. 18-19].

Третім сталим вектором є функціоналізація спеціального суб'єкта. У сучасному кримінальному праві визначальним дедалі частіше стає не формальна назва посади, а фактично здійснювані владні, організаційно-розпорядчі, адміністративно-господарські або контрольні функції. Саме цю тенденцію вже відображає чинний КК України, який у ч. 3-4 ст. 18 включає до кола службових осіб не лише представників української публічної влади, а й посадових осіб іноземних держав, міжнародних організацій, міжнародних парламентських асамблей, міжнародних судів та інших осіб, наділених публічно значущими владними повноваженнями [43, ст. 18]. Отже, спеціальна суб'єктність у сучасному праві дедалі більше прив'язується не до статусу, а до функції. У цьому виявляється одна з головних тенденцій європеїзації кримінального права, кримінально-правового значення набуває не лише внутрішньодержавна посадова роль, а й іноземний або міжнародний публічний.

Національна судова практика вже пішла цим шляхом. Верховний Суд у своїх оглядах послідовно виходить із того, що вирішальною для визнання особи службовою є не лише її формальна посада, а зміст повноважень. В огляді практики щодо корупційних кримінальних правопорушень Суд наголошує, що суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 364 КК, є службова особа, яка може бути або представником влади, або іншою службовою особою. При цьому службова особа може поєднувати функції представника влади з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій [175, с. 4]. У практиці за вересень 2021 р. Суд визнав релевантним підхід, за яким інженер технічного нагляду, наділений відповідними повноваженнями за договором і сертифікатом, може розглядатися як службова особа саме через характер здійснюваних повноважень [242]. У дайджесті воєнної практики Верховний Суд окремо підкреслив, що добровільне виконання організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій у незаконних органах влади на

тимчасово окупованій території має вирішальне значення для встановлення спеціального суб'єкта у справах про колабораційну діяльність [179]. Отже, українська судова практика вже фактично перейшла до матеріального тесту спеціальної суб'єктності, що повністю узгоджується з європейським вектором функціонального розуміння суб'єкта.

Четвертим сталим вектором є гуманізація ювенальної суб'єктності. Сучасне міжнародне право більше не виходить із уявлення про дитину як про «неповністю дорослого» суб'єкта кримінальної відповідальності. Загальний коментар № 24 Комітету ООН з прав дитини наголошує, що держави мають установлювати мінімальний вік кримінальної відповідальності на достатньо високому рівні і заохочуються підвищувати його щонайменше до 14 років. Водночас ювенальна система правосуддя має застосовуватися до всіх осіб, які на момент учинення діяння не досягли 18 років [296, p. 33-39]. Це означає, що міжнародний стандарт у цій сфері стосується не лише «вікової цифри», а загального бачення неповнолітнього як особи, для якої кримінально-правова суб'єктність має бути поєднана з посиленими гарантіями та реабілітаційною орієнтацією.

Практика ЄСПЛ розвиває цей підхід у вимірі права на справедливий суд. У справі T. v. the United Kingdom Суд виходив із того, що неповнолітній повинен бути здатний ефективно брати участь у процесі, а отже, сама процедура має бути адаптована до його віку й зрілості [297]. У справі Blokhin v. Russia Велика палата констатувала, що навіть формально некримінальні за національним правом заходи щодо дитини можуть вимагати застосування гарантій статей 5 і 6 Конвенції, якщо вони за своїм характером і наслідками є фактично каральними; Суд дійшов цього висновку, аналізуючи 30-денне поміщення 12-річного хлопця до центру тимчасового утримання [298, с. 179-182]. У теоретичному сенсі це означає, що неповнолітній суб'єкт кримінального правопорушення має розглядатися не як «неповна» версія загального суб'єкта, а як спеціально сконструйована гарантійна форма

кримінально-правового статусу, в якій матеріальні та процесуальні елементи суб'єктності взаємопов'язані.

П'ятим сталим вектором є інтернаціоналізація індивідуальної кримінальної відповідальності через рольові моделі атрибуції, насамперед у праві міжнародних злочинів. Римський статут МКС зберігає персоналістичну основу, встановлюючи, що Суд має юрисдикцію лише щодо фізичних осіб, тобто «natural persons» [42, art. 25-26]. Проте водночас саме міжнародне кримінальне право значно ускладнює моделі індивідуальної відповідальності. Воно охоплює не лише безпосереднього виконавця, а й особу, яка наказує, підбурює, пособляє, здійснює свідомий внесок у групову злочинну діяльність або несе відповідальність як начальник за злочини підлеглих. Таким чином, міжнародне кримінальне право не скасовує класичну модель суб'єкта, але радикально розширює її рольовий зміст. Це має безпосереднє значення для України, зокрема у контексті воєнних злочинів та інших міжнародних правопорушень, пов'язаних зі збройною агресією РФ.

Особливо важливим елементом цього вектора є командна відповідальність. Стаття 28 Римського статуту пов'язує відповідальність військового командира або іншого начальника з наявністю ефективного командування та управління, а також ефективної влади та контролю та невжиттям усіх необхідних і розумних заходів для запобігання правопорушенню або реагування на нього [42, art. 28]. Апеляційна палата МТКЮ у справі «Čelebići» закріпила, що центральним критерієм такої відповідальності є саме ефективний контроль, тобто матеріальна здатність запобігти кримінальному правопорушенню або покарати за нього [299]. У справі «Halilović» Трибунал підтвердив, що вирішальним може бути не лише юридичний статус, а й фактичний контроль, якщо він досягає порогу реальної влади над підлеглими [300]. У доктрині Кай Амбос обґрунтував, що командна відповідальність не повинна розчинятися у звичайних формах співучасті, оскільки її сутність полягає у дефекті контролю та невиконанні спеціального обов'язку нагляду [301, p. 159-183]. Отже, міжнародний досвід переконливо

демонструє, що спеціальна суб'єктність у сфері найтяжчих злочинів дедалі більше визначається через фактичний контроль, а не лише через офіційний статус .

Шостим сталим вектором є корпоративізація кримінально-правового реагування. Універсальні й регіональні міжнародні акти давно відійшли від абсолютності формули «суспільство не може грішити». Конвенція ООН проти корупції в ст. 26 вимагає встановити відповідальність юридичних осіб за участь у корупційних правопорушеннях [218, art. 26]. Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією закріплює корпоративну відповідальність у ст. 18 та вимогу ефективних санкцій у ст. 19 [219, art. 18-19]. Пояснювальна доповідь до Будапештської конвенції прямо зазначає, що визнання відповідальності юридичних осіб відповідає сучасному правовому тренду і може охоплювати як дії осіб у керівному становищі, так і випадки, коли неналежний нагляд або контроль сприяли вчиненню правопорушення [200, p. 123-130]. Отже, у сучасному міжнародному праві організація дедалі виразніше розглядається як носій самостійно релевантного кримінально-правового ризику, пов'язаного з вигодою, дефектом управління та відсутністю належного контролю.

Право Європейського Союзу зробило цю тенденцію ще більш системною. Директива ЄС 2017/1371, Директива ЄС 2018/1673, Директива ЄС 2024/1226 та Директива ЄС 2024/1203 послідовно виходять із того, що юридичні особи мають підлягати відповідальності як за правопорушення, вчинені на їхню користь особами у керівному становищі, так і тоді, коли брак нагляду або контролю зробив таке правопорушення можливим [217, art. 6; 275, art. 6; 288, art. 6; 302, art. 7]. При цьому відповідальність юридичних осіб прямо не виключає кримінальних проваджень щодо фізичних осіб. Особливо показово, що санкції щодо юридичних осіб уже не зводяться лише до штрафів. Директива 2017/1371 серед можливих заходів прямо називає виключення з публічних вигод, відсторонення від тендерів, заборону комерційної діяльності, судовий нагляд і ліквідацію [217, art. 9], а Директива 2024/1203 додатково передбачає

обов’язок відновити довкілля та запроваджувати схеми належних перевірок [288, art. 7]. Саме тому в сучасній європейській моделі юридична особа постає не лише як майновий носій санкції, а як носій організаційної вини або, принаймні, організаційного дефекту контролю.

Цей висновок збігається і з новітньою доктриною права ЄС. Федеріка Дзаццаро підкреслює, що нові акти ЄС роблять більший наголос саме на організаційній вині корпорації та на післяделіктній перебудові самої організації [307, p. 197-212]. Інакше кажучи, право ЄС дедалі більше рухається від моделі «корпорація як пасивний адресат штрафу» до моделі «корпорація як самостійний носій організаційного дефекту, що потребує корекції». Це є одним із найважливіших світових векторів розвитку інституту суб’єкта кримінального правопорушення, адже він істотно розширює поле кримінально-правового аналізу, не руйнуючи водночас персоналістичну основу класичного поняття суб’єкта.

Сьомим сталим вектором є комплаєнсна трансформація кримінально-правового реагування щодо організаційних суб’єктів. У сучасному американському праві дедалі більшого значення набуває не тільки питання про те, чи вчинила корпорація правопорушення, а й питання про те, чи мала вона належну систему запобігання, виявлення та реагування. У документі DOJ Evaluation of Corporate Compliance Programs у редакції вересня 2024 р. сформульовано три фундаментальні питання: чи добре спроєктована програма комплаєнсу, чи застосовується вона добросовісно та чи працює на практиці; окремо наголошено, що прокурори оцінюють роботу програми як на момент правопорушення, так і на момент рішення про обвинувачення чи врегулювання [304-305; 306, p. 3, 18]. Отже, сучасне кримінальне право дедалі більше зміщує увагу від суто ретроспективного «що сталося?» до також перспективного «чи була організація структурно здатна це попередити й виправити?».

Практична площина цієї тенденції особливо виразно простежується у великих корпоративних справах. У 2008 р. Siemens AG і три її дочірні компанії визнали вину у порушеннях FCPA. DOJ зафіксував, що Siemens AG погодилася

на штраф 448,5 млн дол. США, а дочірні компанії – ще на 1,5 млн дол. США сумарно, тобто на загальний кримінальний штраф 450 млн $ [303]. У 2014 р. BNP Paribas погодився на визнання вини та сплату 8,9 млрд $ за систематичне проведення транзакцій для підсанкційних держав через фінансову систему США [304]. У Великій Британії у справі SFO v Rolls-Royce plc суд прямо вказав на багаторічний, багатоюрисдикційний характер корупційної поведінки компанії, а також на те, що внутрішнє розкриття фактів і співпраця з SFO відігравали істотну роль у формуванні результату [305; 308]. Усі ці справи демонструють одну й ту саму закономірність, складні транснаціональні правопорушення дедалі частіше розглядаються як системні організаційні порушення, а не просто як індивідуальні дії окремих менеджерів.

Восьмим сталим вектором у контексті України є формування гібридної моделі кримінально-правового реагування щодо юридичних осіб без визнання їх загальним суб’єктом кримінального правопорушення. Саме це особливо чітко простежується в матеріалах проєкту нового КК України. З одного боку, в монографії прямо підкреслено, що суб’єктом кримінального правопорушення й надалі визнається фізична осудна особа, яка досягла відповідного віку [215, с. 91]. З другого боку, автори наголошують, що до юридичної особи, яка не визнається суб’єктом кримінального правопорушення, можуть бути застосовані кримінально-правові засоби щодо юридичної особи, які не є засобами кримінальної відповідальності у класичному розумінні [215, с. 128]. Далі в монографії докладно врегульовано статус уповноваженої особи юридичної особи, визнання кримінального правопорушення вчиненим в її інтересах, види кримінально-правових засобів, наслідки правонаступництва і правило, за яким застосування кримінально-правового засобу до юридичної особи не виключає кримінальної відповідальності уповноваженої особи [215, с. 183-184]. Це означає, що українська реформа рухається не до прямого ототожнення юридичної особи із загальним суб’єктом, а до складнішої багаторівневої моделі.

Дев’ятим вектором розвитку є поєднання персональної та організаційної відповідальності без їх взаємного виключення. І міжнародні акти, і право Європейського Союзу, і концепція проєкту нового Кримінального кодексу України виходять із того, що відповідальність юридичної особи не підміняє собою відповідальність фізичної особи. Директиви ЄС прямо підкреслюють, що відповідальність юридичних осіб не повинна виключати кримінальних проваджень щодо фізичних осіб, які вчинили, підбурювали або сприяли вчиненню відповідного кримінального правопорушення [217, art. 6(3); 302, art. 7(3); 275, art. 6(3)]. У монографії до проєкту нового КК України ця ідея сформульована ще виразніше, застосування кримінально-правових засобів до юридичної особи не виключає кримінальної відповідальності уповноваженої особи, а звільнення такої особи від покарання саме по собі не означає відмови від застосування відповідних заходів до юридичної особи [215, с. 183-184]. Така конструкція має принципове значення для України, оскільки дозволяє уникнути хибної альтернативи між повною персоналізацією кримінального права та його повною деперсоналізацією. Стійкий світовий тренд полягає не в заміні одного суб’єкта іншим, а у формуванні подвійного контуру кримінально-правового реагування, в межах якого індивідуальна вина фізичної особи та організаційна відповідальність юридичної особи співіснують, але не поглинають одна одну.

Десятий вектор розвитку можна визначити як зміщення від суто каральних наслідків до змішаних, відновно-коригуючих і комплаєнсно-орієнтованих заходів. Якщо класичне кримінальне право переважно мислило наслідки через покарання, то сучасне право, особливо щодо юридичних осіб, дедалі активніше застосовує судовий нагляд, закриття установ, позбавлення права на публічні переваги, відновлення порушеного стану, упровадження схем належних перевірок, оприлюднення судових рішень та інші заходи структурного впливу [217, art. 9; 288, art. 7]. Для загальної теорії суб’єкта це означає, що сама природа суб’єкта дедалі більше впливає на природу кримінально-правової реакції. Фізична особа як носій вини, осудності та вольового вибору залишається класичним адресатом покарання; юридична

особа як носій організаційного ризику та дефекту контролю дедалі частіше постає адресатом структурно-коригуючих і комплаєнсних заходів. Ця тенденція має прямий методологічний наслідок, сучасне вчення про суб'єкта кримінального правопорушення повинно враховувати не лише питання про те, хто може бути суб'єктом, а й питання про те, який тип кримінально-правової реакції відповідає природі конкретного суб'єкта.

Одинадцятим сталим вектором у контексті України є поступове формування гібридної моделі кримінально-правового реагування щодо юридичних осіб без формального визнання їх загальним суб'єктом кримінального правопорушення. Проєкт нового КК України є в цьому сенсі надзвичайно показовим. У монографії зазначено, що до юридичної особи, яка не визнається суб'єктом кримінального правопорушення, можуть застосовуватися кримінально-правові засоби щодо юридичної особи, які не є засобами кримінальної відповідальності у класичному розумінні [215, с. 128]. Водночас детально регламентуються статус уповноваженої особи юридичної особи, підстави вчинення правопорушень в її інтересах, перелік можливих кримінально-правових засобів, наслідки правонаступництва та заборона реорганізації під час виконання відповідних заходів [215, с. 183-184]. Така модель демонструє, що українська реформа рухається не до прямого ототожнення юридичної особи із загальним суб'єктом, а до складнішої конструкції, в якій загальний суб'єкт залишається персоналістичним, а юридична особа виступає самостійним адресатом спеціальних кримінально-правових засобів. Саме такий підхід видається найбільш сумісним з європейськими й світовими тенденціями, оскільки дозволяє поєднати вірність класичній конструкції суб'єкта з належним реагуванням на сучасні організаційні форми кримінально значущої поведінки.

Дванадцятим сталим вектором є розширення значення фактичної ролі суб'єкта в умовах воєнного, санкційного, економічного й екологічного кримінального права. Це особливо виразно простежується на прикладі новітніх директив ЄС, які криміналізують не лише традиційні посягання, а й порушення

обмежувальних заходів, тяжкі екологічні правопорушення, фінансові правопорушення проти інтересів Союзу та відмивання коштів [217; 275; 288; 302]. У всіх цих випадках коло кримінально релевантних осіб визначається не просто формально, а через участь у відповідних організаційних, фінансових, управлінських чи контрольних процесах. Для України цей досвід має особливу цінність. В умовах війни, санкційного тиску, економічної трансформації та зростання значення міжнародних і квазіпублічних структур кримінально-правове значення дедалі частіше мають не лише традиційні індивідуальні діяння, а й дії осіб, які функціонують у складних мережевих, корпоративних, міжнародних або окупаційно-адміністративних системах [242; 279]. Це означає, що вчення про суб'єкта кримінального правопорушення має розвиватися в бік підвищеної функціональної чутливості до нових типів ролей, способів участі, режимів контролю та розподілу владних повноважень .

Саме тому найточнішим узагальненням сучасного стану інституту суб'єкта кримінального правопорушення є теза про багаторівневу кримінально-правову суб'єктність. На першому рівні зберігається загальний суб'єкт – фізична осудна особа відповідного віку. На другому – спеціальний суб'єкт, який визначається через додаткові функціональні ознаки. На третьому – неповнолітній суб'єкт із посиленим гарантійним режимом. На четвертому – міжнародно-правовий функціональний суб'єкт, відповідальність якого пов'язана з фактичним контролем і спеціальним обов'язком запобігання. На п'ятому – юридична особа як адресат спеціальних кримінально-правових або квазікримінальних засобів. Саме така модель дозволяє одночасно зберегти концептуальну цілісність класичного поняття суб'єкта і водночас охопити новітні форми кримінально-правового ризику.

Отже, європейський і світовий досвід не підтверджує ані доцільності повного демонтажу класичної української моделі суб'єкта кримінального правопорушення, ані можливості її консервації без розвитку. Реальний напрям еволюції полягає у диференційованому розширенні кримінально-правової суб'єктності при збереженні персоналістичного ядра загального суб'єкта. У

цьому й полягає наукова новизна такого підходу. Запозичення з європейського та світового досвіду пропонується розглядати не як аргумент на користь деперсоналізації кримінального права, а як підставу для багаторівневої реконструкції інституту суб'єкта кримінального правопорушення. В межах якої класичний загальний суб'єкт зберігає людиноцентричну природу, тоді як спеціальний, ювенальний, міжнародно-функціональний і корпоративно-опосередкований рівні набувають самостійного кримінально-правового значення. Саме така модель, на мою думку, найбільшою мірою відповідає потребам подальшої модернізації КК України в контексті євроінтеграції, війни та ускладнення транснаціональних форм злочинної діяльності

Висновок за 3 розділом.

У третьому розділі дисертаційного дослідження встановлено, що сучасний розвиток інституту суб'єкта кримінального правопорушення в Україні відбувається не шляхом повного заперечення класичної кримінально-правової моделі, закріпленої у статті 18 КК України, а через її поступове функціональне ускладнення. Базова конструкція, відповідно до якої суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності, зберігає значення нормативного ядра кримінально-правової суб'єктності. Водночас аналіз євроінтеграційних процесів, практики Верховного Суду, підходів ЄСПЛ, міжнародного кримінального права, права Європейського Союзу та новітніх тенденцій кримінально-правової політики засвідчує, що така формула вже не здатна самостійно охопити всі сучасні форми кримінально релевантної поведінки. Саме тому інститут суб'єкта кримінального правопорушення у сучасних умовах має розглядатися не як статична категорія, а як багаторівнева правова конструкція, що поєднує загальну фізичну суб'єктність, спеціальну функціональну суб'єктність, ювенальну гарантійну суб'єктність, міжнародно-правову рольову суб'єктність та корпоративний вимір кримінально-правового реагування.

У межах дослідження доведено, що євроінтеграційна модернізація українського кримінального права щодо суб’єкта кримінального правопорушення не може зводитися до механічного перенесення окремих положень права Європейського Союзу, актів Ради Європи чи міжнародних конвенцій. Її зміст полягає у досягненні функціональної еквівалентності між українською моделлю кримінально-правового реагування та європейськими стандартами. Це означає, що для України визначальним має бути не буквальне копіювання іноземних дефініцій, а забезпечення такого рівня кримінально-правового охоплення, за якого національне законодавство здатне ефективно реагувати на корупційні, корпоративні, транснаціональні, службові, військові та міжнародні кримінально значущі ризики. У цьому аспекті європейський досвід виконує не роль готової законодавчої моделі, а роль методологічного орієнтира для структурного оновлення українського кримінального права.

Одним із ключових результатів розділу є висновок про транснаціоналізацію спеціального суб’єкта кримінального правопорушення. Чинне кримінальне законодавство України вже не обмежує службову або публічно значущу суб’єктність лише особами, інтегрованими до національної системи державної влади чи місцевого самоврядування. Через положення статті 18 КК України, антикорупційні склади та норми, що імплементують міжнародні стандарти, кримінально-правове значення набувають посадові особи іноземних держав, міжнародних організацій, міжнародних судових установ, міжнародних парламентських асамблей, а також інші особи, які виконують публічно значущі або квазівладні функції поза межами українського державного апарату. Це свідчить про істотну зміну самої логіки спеціальної суб’єктності: вирішальним стає не формальна належність до певної державної системи, а характер функції, яку особа виконує, і той кримінально-правовий ризик, який така функція створює.

Важливим напрямом трансформації досліджуваного інституту є поширення кримінально-правової релевантності на приватний сектор. У розділі обґрунтовано, що сучасне кримінальне право дедалі більше визнає кримінально

значущими не лише владні повноваження в публічній сфері, а й управлінські, контрольні, організаційні та майнові можливості, які виникають у межах приватних юридичних осіб. Це особливо проявляється у складах кримінальних правопорушень, пов’язаних зі зловживанням повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права, підкупом у приватному секторі, неправомірною вигодою працівникові підприємства, установи чи організації, а також у конструкціях, пов’язаних із професійною діяльністю з надання публічних послуг. Отже, суб’єкт кримінального правопорушення у сучасній моделі дедалі частіше визначається як носій певного управлінського, контрольного, сервісного або впливового ресурсу, незалежно від того, чи походить цей ресурс із публічної, приватної або змішаної сфери.

Окреме значення має висновок про функціоналізацію спеціального суб’єкта. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що формальний статус особи, назва посади або належність до певної організації вже не можуть визнаватися достатніми для встановлення спеціальної суб’єктності. Вирішальним має бути реальний зміст повноважень, фактична можливість впливати на охоронюваний об’єкт, наявність управлінського або контрольного ресурсу, зв’язок між службовим становищем і вчиненим діянням, а також момент набуття відповідного правового статусу. Такий підхід особливо чітко простежується у практиці Верховного Суду щодо службових, корупційних, військових, транспортних, виборчих кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень у сфері охорони праці та проваджень щодо осіб, які виконують функції в умовах окупації. Судова практика фактично підтверджує, що спеціальний суб’єкт повинен визначатися не формально-номінативно, а матеріально-функціонально.

У розділі також обґрунтовано, що судова практика має не лише ілюстративне, а й системоутворювальне значення для розвитку вчення про суб’єкта кримінального правопорушення. Саме через конкретні справи суди встановлюють межі загальної та спеціальної суб’єктності, визначають момент набуття спеціального статусу, з’ясовують співвідношення посади й фактичних

повноважень, оцінюють можливість кримінально-правової атрибуції поведінки юридичній особі, а також перевіряють допустимість розширення суб'єктного складу з погляду принципів вини, особистої відповідальності, правової визначеності та справедливого судового розгляду. У цьому сенсі практика Верховного Суду, ЄСПЛ та європейських судів не лише застосовує закон, а й фактично конкретизує зміст досліджуваного інституту.

Суттєвим результатом дослідження є встановлення того, що практика ЄСПЛ не заперечує можливості використання державами розширених, корпоративних або квазікримінальних моделей відповідальності. Водночас така практика чітко окреслює межі їх допустимості. Каральний вплив, незалежно від його національної юридичної форми, повинен відповідати вимогам правової визначеності, передбачуваності, пропорційності, особистої відповідальності та ефективного судового контролю. Це має принципове значення для української моделі заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Навіть якщо юридична особа формально не визнається повноцінним суб'єктом кримінального правопорушення у класичному значенні, застосування до неї кримінально-правових або квазікримінальних заходів не може бути побудоване на суто об'єктивній, автоматичній або безособовій відповідальності. Воно має ґрунтуватися на зрозумілих критеріях атрибуції, належному процесуальному режимі та можливості судової перевірки всіх істотних фактичних і правових обставин.

У роботі доведено наявність системної прогалини між класичною дефініцією суб'єкта кримінального правопорушення та реальною багаторівневою архітектурою чинного кримінального законодавства. З одного боку, стаття 18 КК України зберігає моносуб'єктну антропоцентричну модель, орієнтовану на фізичну осудну особу. З іншого боку, сам Кримінальний кодекс уже містить норми про заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, командну відповідальність, спеціальні режими відповідальності службових осіб приватного сектору, осіб, які надають публічні послуги, посередників впливу та інших функціонально визначених суб'єктів.

Така ситуація породжує внутрішню напругу між Загальною частиною КК України та спеціальними інститутами кримінального права. Вона ускладнює кваліфікацію, створює ризики неоднакового правозастосування та стримує формування цілісної доктрини кримінально-правової суб'єктності.

Особливої уваги потребує корпоративний вимір суб'єкта кримінального правопорушення. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що українське кримінальне право вже фактично визнає юридичну особу адресатом кримінально-правового впливу, однак не сформувало повністю автономної, системної та доктринально завершеної моделі корпоративної кримінально-правової суб'єктності. Реформи останніх років, зокрема у сфері відповідальності юридичних осіб за корупційні та транснаціональні правопорушення, є важливими, але залишаються фрагментарними. Вони не усувають потреби у виробленні загальних критеріїв атрибуції діяння юридичній особі, визначенні ролі організаційної вини, регламентації значення комплаєнс-програм, закріпленні наслідків реорганізації юридичної особи та забезпеченні належних процесуальних гарантій у провадженнях щодо таких осіб.

З огляду на це перспективним напрямом розвитку українського кримінального законодавства є не механічне визнання юридичної особи суб'єктом кримінального правопорушення в тому самому значенні, що й фізична особа, а формування спеціальної моделі корпоративної кримінально-правової суб'єктності. Така модель має виходити з того, що юридична особа не має психічного ставлення у біологічному розумінні, однак може бути носієм кримінально значущої організаційної дефектності. Йдеться про ситуації, коли правопорушення стає можливим унаслідок неналежної системи управління, відсутності ефективного контролю, толерування неправомірних практик, дефектів комплаєнсу, фактичного домінування бенефіціарів або розпорошення рішень у складній корпоративній структурі. Саме тому корпоративна суб'єктність повинна осмислюватися не як «колективна психіка», а як юридично значуща організаційна архітектура прийняття рішень, контролю, запобігання та реагування.

Встановлено також, що одним із необхідних напрямів подолання прогалин українського законодавства є комплаєнс-орієнтована трансформація корпоративного блоку кримінального права. Ефективна система внутрішнього контролю, антикорупційні програми, механізми запобігання конфлікту інтересів, процедури перевірки контрагентів, канали повідомлення про порушення та реальне реагування на виявлені ризики мають отримати не декларативне, а кримінально-правове значення. Вони можуть враховуватися при вирішенні питання про наявність або відсутність організаційної вини, вибір виду заходу кримінально-правового характеру, розмір санкції, можливість звільнення від окремих негативних наслідків або пом'якшення відповідальності. Водночас формальне існування комплаєнс-документів без їх реального функціонування не повинно визнаватися достатнім для уникнення кримінально-правового реагування.

Окремим блоком у розділі обґрунтовано значення міжнародного кримінального права для модернізації поняття суб'єкта. Ратифікація Римського статуту Міжнародного кримінального суду та внесення змін до КК України у зв'язку з імплементацією його положень підтверджують, що українське кримінальне право поступово сприймає рольові моделі індивідуальної відповідальності. Особливо важливою у цьому контексті є командна відповідальність, побудована не лише на формальному військовому чи службовому статусі, а на фактичному командуванні, ефективному контролі та реальній здатності запобігти злочину або покарати підлеглих. Це свідчить про перехід від статусної до контрольної моделі спеціального суб'єкта у сфері найтяжчих міжнародних злочинів. Для України в умовах збройної агресії РФ така трансформація має не лише теоретичне, а й безпосереднє практичне значення.

Важливим напрямом розвитку є також гуманізація ювенальної суб'єктності. У розділі доведено, що неповнолітній суб'єкт кримінального правопорушення не повинен розглядатися як зменшена або неповна модель загального суб'єкта. Його кримінально-правовий статус має бути гарантійним,

тобто таким, що враховує вік, рівень психосоціальної зрілості, здатність ефективно брати участь у процесі, потребу в реабілітаційній орієнтації та підвищений стандарт процесуального захисту. Міжнародні стандарти й практика ЄСПЛ переконливо демонструють, що питання ювенальної суб'єктності не може обмежуватися лише визначенням мінімального віку кримінальної відповідальності. Воно має охоплювати також зміст процедурних гарантій, характер заходів реагування та недопущення фактичного покарання дитини поза межами справедливого й адаптованого до її віку процесу.

Узагальнення матеріалів третього розділу дозволяє сформулювати авторську модель багаторівневої кримінально-правової суб'єктності. Перший рівень становить загальний суб'єкт – фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності. Другий рівень утворює спеціальний суб'єкт, який визначається додатковими ознаками, насамперед функціональними, службовими, професійними, статусними або контрольними. Третій рівень охоплює неповнолітнього суб'єкта як носія спеціального гарантійного режиму. Четвертий рівень становить міжнародно-правовий рольовий суб'єкт, відповідальність якого пов'язана з фактичним контролем, командуванням, наказом, сприянням, підбурюванням або невиконанням обов'язку запобігання. П'ятий рівень формує юридична особа як адресат спеціальних кримінально-правових або квазікримінальних заходів, застосування яких має ґрунтуватися на критеріях атрибуції, організаційної дефектності та належного судового контролю. Саме така модель дозволяє поєднати збереження класичного персоналістичного ядра кримінального права з необхідністю реагування на сучасні форми злочинності.

Таким чином, головний висновок третього розділу полягає в тому, що майбутній розвиток інституту суб'єкта кримінального правопорушення в Україні має відбуватися не через руйнування класичної конструкції статті 18 КК України і не через її консервацію в незмінному вигляді, а через системне доповнення цієї конструкції функціональними, корпоративними, міжнародно-правовими та гарантійними елементами. Українське кримінальне право

повинно зберегти людину як основного носія вини та кримінальної відповідальності, але одночасно виробити чіткі механізми реагування на ті форми кримінально значущої поведінки, які виникають у межах організацій, транснаціональних структур, приватного сектору, окупаційних адміністрацій, військового командування та складних систем управління. Саме у такому поєднанні стабільності й модернізації вбачається оптимальна модель подальшого розвитку українського вчення про суб'єкта кримінального правопорушення в контексті євроінтеграції, глобалізації та посилення ролі міжнародних стандартів кримінальної відповідальності.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено комплексне теоретико-правове, історико-правове, порівняльно-правове та практико-орієнтоване дослідження суб'єкта кримінального правопорушення в доктрині кримінального права в контексті глобалізації та євроінтеграції. За результатами дослідження сформульовано низку висновків, що мають теоретичне, практичне та прогностичне значення для подальшого розвитку кримінального законодавства України.

1. Встановлено, що інститут суб'єкта кримінального правопорушення має складну історико-правову природу. Його витоки пов'язані не лише з розвитком кримінально-правових заборон, а й із формуванням уявлень про моральну відповідальність, свободу волі, здатність особи усвідомлювати значення власних дій, соціальну належність і правовий статус. У ранніх правових системах суб'єкт кримінального правопорушення не був самостійною юридичною категорією у сучасному значенні. Він формувався через поєднання морального осуду, статусної диференціації, релігійного підходу, колективної відповідальності та персонального покарання.

2. Доведено, що еволюція досліджуваного інституту відбувалася шляхом поступового переходу від об'єктивно-статусної моделі до персоналістичної моделі кримінальної відповідальності. Якщо на ранніх етапах відповідальність

могла залежати від соціального статусу, належності до певної громади, релігійної групи, родини чи стану, то сучасне кримінальне право ґрунтується на ідеї індивідуальної вини, осудності, досягнення визначеного законом віку та здатності бути адресатом кримінально-правової заборони.

3. Установлено, що історичний розвиток поняття суб'єкта кримінального правопорушення не був лінійним. У різних правових системах одночасно існували моделі індивідуальної та колективної відповідальності, персонального покарання та статусного привілею, гуманізації й суворої репресії. Саме тому сучасне поняття суб'єкта кримінального правопорушення слід розглядати не як випадкову законодавчу формулу, а як результат тривалої правової еволюції, у якій центральне місце поступово посіла фізична особа, здатна до усвідомленої і вольової поведінки.

4. Проаналізовано наукові позиції українських і зарубіжних учених щодо суб'єкта кримінального правопорушення та встановлено, що у сучасній доктрині відсутній абсолютно уніфікований підхід до цієї категорії. Одні автори акцентують увагу на формально-юридичних ознаках суб'єкта, інші – на його психологічній, соціальній, функціональній або гарантійній природі. Узагальнення цих підходів дає підстави стверджувати, що суб'єкт кримінального правопорушення є не лише елементом складу кримінального правопорушення, а й юридичною конструкцією, через яку кримінальне право визначає межі допустимого державного примусу.

5. Доведено, що класичними ознаками загального суб'єкта кримінального правопорушення залишаються фізична природа особи, осудність і досягнення віку кримінальної відповідальності. Саме ці ознаки утворюють персоналістичне ядро інституту, яке не повинно бути демонтоване у процесі реформування кримінального законодавства. Водночас сучасні тенденції розвитку кримінального права вказують на необхідність доповнення цієї класичної моделі функціональними, рольовими, організаційними та юрисдикційними характеристиками.

6. У результаті порівняльно-правового аналізу встановлено, що зарубіжні правові системи демонструють різні підходи до законодавчого закріплення суб'єкта кримінального правопорушення. Континентальна традиція переважно зберігає чіткий зв'язок між суб'єктом і фізичною особою, водночас допускаючи спеціальні режими відповідальності юридичних осіб. Англосаксонська традиція активніше розвиває доктрину корпоративної кримінальної відповідальності. Право Європейського Союзу, у свою чергу, формує функціональні стандарти ефективного, пропорційного і стримувального реагування на правопорушення, вчинені в інтересах або на користь юридичних осіб.

7. Обґрунтовано, що європейський і світовий досвід не підтверджує необхідності повного демонтажу класичної української моделі суб'єкта кримінального правопорушення. Навпаки, найбільш перспективним є шлях диференційованого розширення кримінально-правової суб'єктності при збереженні загального суб'єкта як фізичної осудної особи відповідного віку. Такий підхід забезпечує баланс між традиційними гарантіями кримінального права та потребою ефективного реагування на сучасні форми злочинності.

8. Установлено, що поняття суб'єкта кримінального правопорушення в українському кримінальному праві не може зводитися лише до тексту статті 18 КК України. Ця стаття закріплює базову дефініцію загального суб'єкта, однак у системі кримінального законодавства вже існують численні конструкції, які фактично розширюють кримінально-правовий аналіз суб'єктності: спеціальний суб'єкт, службова особа, військовослужбовець, неповнолітній, юридична особа як адресат заходів кримінально-правового характеру, командир або начальник, особа з фактичним контролем, уповноважена або асоційована особа.

9. Доведено, що спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення має розглядатися не як виняток із загального правила, а як самостійна кримінально-правова конструкція, яка виконує відмежувальну, диференціюючу, функціонально-рольову та системоутворюючу функції. У багатьох складах саме спеціальна ознака суб'єкта визначає характер суспільної небезпечності, межі кваліфікації та кримінально-правовий зміст діяння.

10. Обґрунтовано функціонально-контекстуальний підхід до визначення суб'єкта кримінального правопорушення. Його сутність полягає у тому, що для сучасного кримінально-правового аналізу дедалі більшого значення набуває не лише формальна назва статусу чи посади, а реальний зміст ролі особи у механізмі кримінально протиправної поведінки. Це особливо виразно проявляється у справах про зловживання впливом, колабораційну діяльність, воєнні злочини, корупційні діяння, корпоративні правопорушення та кримінальні правопорушення з міжнародним елементом.

11. Доведено, що глобалізація трансформує інститут суб'єкта кримінального правопорушення через ускладнення простору кримінально протиправної поведінки. Суб'єкт дедалі частіше діє в умовах транскордонності, цифрової взаємодії, корпоративної структури, організованої злочинної мережі, воєнного конфлікту або міжнародного правового режиму. Це потребує розвитку таких категорій, як фактичний контроль, функціональна роль, організаційна вина, неналежний контроль, комплаєнс, правонаступництво та кримінально-правове реагування щодо юридичних осіб.

12. Встановлено, що євроінтеграція України у сфері кримінального права не означає обов'язкового копіювання законодавчих моделей держав-членів Європейського Союзу. Її зміст полягає у досягненні функціональної еквівалентності українського кримінального права європейським стандартам. Це означає, що Україна повинна забезпечити ефективне реагування на складні форми кримінально протиправної поведінки, не відмовляючись від фундаментальних принципів особистої вини, правової визначеності, пропорційності та справедливості.

13. Установлено, що практика Європейського суду з прав людини має істотне значення для розвитку вчення про суб'єкта кримінального правопорушення. Вона формує гарантійний вимір досліджуваного інституту, зокрема у питаннях правової визначеності кримінально-правової заборони, індивідуалізації відповідальності, справедливого судового розгляду, ефективної участі неповнолітнього у провадженні, допустимості кримінально-правових або

квазікримінальних санкцій щодо юридичних осіб та меж відповідальності особи за діяння, вчинені в умовах складної організаційної структури.

14. Доведено, що ювенальна суб'єктність потребує подальшої гуманізації. Неповнолітній суб'єкт кримінального правопорушення не може розглядатися як зменшена модель дорослого суб'єкта. Його кримінально-правовий статус повинен визначатися з урахуванням віку, психоемоційного розвитку, здатності до усвідомленої участі у провадженні, виховного потенціалу кримінально-правового реагування та міжнародних стандартів захисту прав дитини.

15. Обґрунтовано, що юридична особа у сучасному українському кримінальному праві фактично вже є адресатом кримінально-правового реагування, хоча формально не визнається загальним суб'єктом кримінального правопорушення. Найбільш перспективною для України є гібридна модель, за якої юридична особа не ототожнюється з фізичною особою як носієм вини, але може підлягати спеціальним кримінально-правовим заходам у разі вчинення уповноваженою або асоційованою особою кримінального правопорушення в її інтересах, за її дорученням або внаслідок неналежного контролю.

16. Доведено, що корпоративний блок кримінального права України потребує комплаєнс-орієнтованої трансформації. Наявність або відсутність ефективної системи внутрішнього контролю, антикорупційної програми, механізмів запобігання правопорушенням, каналів повідомлення про порушення та належної реакції керівництва повинні мати значення для оцінки кримінально-правових наслідків щодо юридичної особи. Такий підхід відповідає сучасним європейським і світовим тенденціям розвитку корпоративної відповідальності.

17. Встановлено, що міжнародне кримінальне право істотно впливає на модернізацію поняття суб'єкта кримінального правопорушення. Римський статут Міжнародного кримінального суду зберігає персоналістичний підхід до відповідальності фізичних осіб, однак водночас розвиває складні рольові моделі атрибуції відповідальності, зокрема командну відповідальність, відповідальність начальника, відповідальність за сприяння, підбурювання,

спільне вчинення та невжиття заходів для запобігання злочинам. Це має важливе значення для українського кримінального права в умовах війни.

18. Доведено, що судова практика України має системоутворююче значення для уточнення ознак суб'єкта кримінального правопорушення. Саме у практиці найвиразніше простежується перехід від формального до функціонального підходу, коли значення має не лише наявність посади, а й реальні повноваження, фактичний вплив, доступ до ресурсів, можливість ухвалювати рішення або запобігати шкідливому.

19. Встановлено наявність системної прогалини між класичною дефініцією суб'єкта кримінального правопорушення та реальною багаторівневою архітектурою чинного кримінального законодавства. З одного боку, закон формально зберігає вузьку модель загального суб'єкта. З іншого – практичні потреби кримінально-правового регулювання вже сформували ширшу систему суб'єктності, що охоплює спеціальні, функціональні, корпоративні, ювенальні та міжнародно-правові елементи.

20. Запропоновано подолання прогалин українського законодавства здійснювати не через ізольовані точкові зміни, а через послідовну концептуальну модернізацію інституту суб'єкта кримінального правопорушення. До основних напрямів такої модернізації належать: збереження фізичної особи як загального суб'єкта; нормативне уточнення спеціальних суб'єктів; розвиток автономного режиму щодо юридичних осіб; розширення корпоративно-релевантних кримінальних правопорушень; унормування комплаєнсу, неналежного контролю та правонаступництва; гуманізація ювенальної суб'єктності; інтеграція міжнародно-кримінальної логіки фактичного командування і контролю.

21. Обґрунтовано авторську модель багаторівневої кримінально-правової суб'єктності. Її перший рівень становить загальний суб'єкт – фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності. Другий рівень утворює спеціальний суб'єкт, ознаки якого визначаються службовим, професійним, військовим, організаційним або іншим функціональним статусом. Третій рівень

становить неповнолітній суб’єкт із підвищеним гарантійним режимом. Четвертий рівень – міжнародно-правовий функціональний суб’єкт, відповідальність якого пов’язана з фактичним контролем, командуванням або спеціальним обов’язком запобігання. П’ятий рівень – юридична особа як адресат спеціальних кримінально-правових або квазікримінальних засобів.

22. Сформульовано висновок, що майбутній розвиток інституту суб’єкта кримінального правопорушення в Україні має відбуватися не через руйнування класичної конструкції Загальної частини КК України, а через її функціональне поглиблення. Персоналістичне ядро суб’єкта має бути збережене, однак навколо нього повинна формуватися більш гнучка система кримінально-правового реагування, здатна охопити сучасні форми кримінально протиправної поведінки.

23. Визначено сталі вектори розвитку інституту суб’єкта кримінального правопорушення: збереження антропоцентричного ядра суб’єкта; перехід від буквального запозичення до функціональної еквівалентності; функціоналізація спеціального суб’єкта; гуманізація ювенальної суб’єктності; інтернаціоналізація індивідуальної відповідальності; корпоративізація кримінально-правового реагування; посилення значення комплаєнсу та організаційної вини; формування гібридної моделі щодо юридичних осіб; поєднання персональної та організаційної відповідальності; зміщення від суто каральних до змішаних, відновно-коригуючих і комплаєнсно-орієнтованих заходів.

24. Підсумовано, що європейський і світовий досвід не повинен розглядатися як готовий набір конструкцій для механічного перенесення в українське кримінальне законодавство. Його значення полягає у формуванні методологічних орієнтирів для структурного оновлення національного кримінального права. Українська модель має зберегти власну доктринальну логіку, але водночас бути здатною відповідати на виклики транснаціональної, корпоративної, цифрової, воєнної та міжнародної злочинності.

Загальний результат дисертаційного дослідження полягає у доведенні того, що суб’єкт кримінального правопорушення є не статичною законодавчою формулою, а динамічною кримінально-правовою конструкцією, яка відображає межі кримінально-правової відповідальності, гарантії особистої вини, функціональну роль особи у механізмі правопорушення та здатність кримінального права реагувати на складні соціально-правові процеси. Саме тому подальший розвиток цього інституту має здійснюватися на засадах верховенства права, правової визначеності, гуманізму, індивідуалізації відповідальності, функціональної еквівалентності європейським стандартам і збереження концептуальної цілісності українського кримінального права.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Greenidge A. H. J. *A Handbook of Greek Constitutional History*. London, 1896.

2. Rackham H. *Aristotle. Nicomachean Ethics. Book III*. URL: https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0054%3Abook%3D3 (дата звернення: 11.12.2024).

3. Платон. *Держава* / пер. з давньогрец. Д. Коваль. Київ : Основи, 2000. 355 с. URL: http://litopys.org.ua/plato/plat.htm (дата звернення: 10.11.2024).

4. Newar S. *Manu Smriti and Punishment*. 2011. URL: https://agniveer.com/manu-smriti-and-punishment/ (дата звернення: 05.10.2024).

5. Johns C. H. W. *The Oldest Code of Laws in the World*. URL: https://www.gutenberg.org/files/17150/17150-h/17150-h.htm (дата звернення: 19.11.2024).

6. Brigden J. Take Heart: Bloody Execution in the Americas from the Aztecs to the Incas. *History of America*. URL: https://www.history.co.uk/articles/take-heart-execution-amongst-the-aztecs-and-other-people-of-the-americas (дата звернення: 08.11.2024).

7. Bruns G., Gradenwitz O. *Leges XII Tabularum: Fontes Iuris Romani Antiqui I*. Tübingen, 1909. URL: https://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lsante05/LegesXII/leg_ta00.html (дата звернення: 22.11.2024).

8. *The Institutes of Gaius. Parts One and Two. Text with Critical Notes and Translation* / ed. by F. de Zulueta. Oxford : Clarendon Press, 1946. URL: http://legalhistorysources.com/Law508/Roman%20Law/GaiusInstitutesEnglish.htm (дата звернення: 29.11.2024).

9. Johnson W. Status and Liability for Punishment in the T'ang Code. *Chicago-Kent Law Review*. 1995. Vol. 71. P. 217-263. URL:

https://scholarship.kentlaw.iit.edu/cklawreview/vol71/iss1/8 (дата звернення: 11.11.2024).

10. Bahnassi A. F. Criminal Responsibility in Islamic Law. In: *Islamic Criminal Justice System*. 1982. P. 171-193. URL: https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/criminal-responsibility-islamic-law-islamic-criminal-justice-system (дата звернення: 18.11.2024).

11. *Hadith*. URL: https://sunnah.com (дата звернення: 18.11.2024).

12. Яременко В. Правда Руська. У кн.: *Тисяча років української суспільно-політичної думки* : у 9 т. Київ, 2001. Т. 1. С. 173-185. URL: http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr51.htm (дата звернення: 11.12.2024).

13. Паньонко І. М. Суб'єкт злочину за кримінальним правом Київської Русі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2013. Вип. 2. С. 40-46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvlduvs_2013_2_7 (дата звернення: 13.12.2024).

14. Гончар Т. О. *Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України* : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2004. 211 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/5f78b059-b2d7-4d5c-95a6-912c4e191c0b (дата звернення: 15.12.2024).

15. Анохіна Л. С. Суб'єкт злочину, передбаченого ст. 255 КК України «Створення злочинної організації». Проблеми визначення співучасників. *Форум права*. 2007. № 3. С. 22-25. URL: http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2007-3/07alspvs.pdf (дата звернення: 14.12.2024).

16. *The Tang Legal Code*. 653. URL: https://web.colby.edu/eas150/files/2017/11/tang-legal-code.pdf (дата звернення: 11.12.2024).

17. Марчак В. Я. *Обмежена осудність: психолого-правовий зміст* : монографія. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2010. 400 с. URL: http://195.20.96.242:5028/trportal/DocDescription?docid=TrTNEU.BibRecord.304706 (дата звернення: 22.12.2024).

18. Jason P. D. The Courts Christian in Medieval England. *The Catholic Lawyer*. Vol. 37, No. 4. P. 339-358. URL: https://scholarship.law.stjohns.edu/tcl/vol37/iss4/4/ (дата звернення: 23.12.2024).

19. Peters E., Eichbauer M. H. Canon Law – Medieval Studies. *Oxford Bibliographies*. 2018. URL: https://www.oxfordbibliographies.com/display/document/obo-9780195396584/obo-9780195396584-0033.xml (дата звернення: 25.12.2024).

20. On Petition for a Writ of Certiorari to the Supreme Court of the State of Idaho. *Supreme Court of the United States*. No. 21–69. August 18, 2021. URL: https://www.supremecourt.gov/DocketPDF/23/23-6791/300975/20240220181209818_Cert%20Petition_2024_02_20.pdf (дата звернення: 25.12.2024).

21. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. Т. 2 : Статут Великого князівства Литовського 1566 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юридична література, 2003. 560 с. URL: https://chtivo.org.ua/literature/istorichna/9624-statuti-velikogo-knjazivstva-litovskogo-tom-ii-statut-velikogo-knjazivstva-litovskogo-1566-roku.html (дата звернення: 10.01.2025).

22. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. Т. 3 : Статут Великого князівства Литовського 1588 року : у 2 кн. Кн. 1 / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юридична література, 2004. 672 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Pankov_Anatolii/Statuty_Velykoho_kniazivstva_Lytovskoho_Tom_III_Statut_Velykoho_kniazivstva_Lytovskoho_1588_roku_Kny/ (дата звернення: 11.01.2025).

23. Панов М. Чезаре Беккаріа і його славнозвісний трактат «Про злочини та покарання». *Право України*. 2014. № 9. С. 226-243. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7056/1/Panov_226.pdf (дата звернення: 11.01.2025).

24. Blackstone W. *Commentaries on the Laws of England*. Vol. 4. 1769. URL: https://lonang.com/wp-content/download/Blackstone-CommentariesBk4.pdf (дата звернення: 15.01.2025).

25. La responsabilité du fait d'autrui : principe général (l'arrêt Blieck et ses suites). URL: https://aurelienbamde.com/2016/11/06/la-responsabilite-du-fait-dautrui-principe-general/ (дата звернення: 14.01.20265).

26. Шевченко О. О. *Історія держави і права зарубіжних країн : хрестоматія*. Київ : Вентурі, 1995. URL: http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/707/87/ (дата звернення: 17.01.2025).

27. Masferrer A. *The Western Codification of Criminal Law: A Revision of the Myth of its Predominant French Influence*. Cham : Springer International Publishing, 2018. URL: https://books.google.com.ua/books?id=449QDwAAQBAJ (дата звернення: 16.01.2025).

28. Strom S. Background and History of the Insanity Defense. 2023. URL: https://www.findlaw.com/criminal/criminal-procedure/the-insanity-defense-history-and-background.html (дата звернення: 23.01.2025).

29. Кощинець В. В., Марчак В. Я. *Спеціальні психологічні знання в кримінальному процесі: теоретичні засади та практичні проблеми* : навч. посіб. Чернівці : Рута, 2007. 215 с.

30. Starosolsky G. V. Basic Principles of Soviet Criminal Law. *North Carolina Law Review*. 1950. Vol. 28. P. 359-390. URL: http://scholarship.law.unc.edu/nclr/vol28/iss4/1 (дата звернення: 25.01.2025).

31. Durkheim É. *Les Règles de la méthode sociologique*. Paris : Presses Universitaires de France, 2013.

32. Мураненко К. Ю. Зарубіжний досвід профілактики правопорушень серед неповнолітніх. *Psychological Journal*. 2019. № 2 (22). С. 85-98. DOI: https://doi.org/10.31108/1.2019.2.22.6 (дата звернення: 27.01.2025).

33. Коруц У. З. Практика Нюрнберзького трибуналу та її значення для кваліфікації пропаганди війни як міжнародного злочину. *Альманах міжнародного права*. 2020. Вип. 24. С. 222-230. DOI: https://doi.org/10.32841/ila.2020.24.26 (дата звернення: 26.01.2025).

34. Усенко І. Б. Кодифікаційні роботи в УСРР, перша кодифікація українського радянського законодавства. У кн.: *Енциклопедія історії України*. Т. 4 : Ка–Ком / редкол. В. А. Смолій та ін. Київ : Наукова думка, 2007. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kodyfikaciyni_roboty_V_USRR (дата звернення: 29.01.2025).

35. Кримінальний кодекс УСРР 1927 р. : постанова ВУЦВК від 06 червня 1927 р. *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України*. 1927. № 26-27. Арт. 131.

36. Beale S. S. The Development and Evolution of the U.S. Law of Corporate Criminal Liability. *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*. 2014. Vol. 126. P. 27-54. URL: https://scholarship.law.duke.edu/faculty_scholarship/3205 (дата звернення: 01.02.2025).

37. Bernard T. J. Historical Development of Corporate Criminal Liability. *Criminology*. 1984. Vol. 22. No. 1. P. 3-17.

38. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 11.02.2025).

39. Посібник зі статті 3 Європейської конвенції з прав людини. Рада Європи / Європейський суд з прав людини. 2025. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_3_ukr (дата звернення: 15.02.2025).

40. Харь І. О. Витоки та ґенеза суб'єкта злочину в п'ятому-восьмому періодах за кримінальним законодавством на теренах України. *Юридична наука*. 2017. № 11 (77). С. 82-101. URL: https://legal.nam.edu.ua/archives/249--11-2017.html (дата звернення: 16.02.2026).

41. Кримінальний кодекс УРСР від 28 грудня 1960 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text (дата звернення: 11.03.2025).

42. Rome Statute of the International Criminal Court of 17 July 1998. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf (дата звернення: 13.03.2025).

43. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14 (дата звернення: 15.03.2025).

44. Liszt F. von. *Lehrbuch des Deutschen Strafrechts*. Berlin ; Boston : De Gruyter, 1896. DOI: https://doi.org/10.1515/9783111718286. (дата звернення: 17.03.2025).

45. Radbruch G. *Der Handlungsbegriff in seiner Bedeutung für das Strafrechtssystem: Zugleich einen Beitrag zur Lehre von der rechtswissenschaftlichen Systematik*. Berlin ; Boston : De Gruyter, 1903. DOI: https://doi.org/10.1515/9783111717197. (дата звернення: 17.03.2025).

46. Dubber M. D. The Rhetoric of Criminal Law: Sloganism and Other Coping Mechanisms. In: *The Dual Penal State: The Crisis of Criminal Law in Comparative-Historical Perspective*. Oxford, 2018.

47. Roxin C., Greco L. *Strafrecht Allgemeiner Teil. Bd. 1: Grundlagen. Der Aufbau der Verbrechenslehre*. 5. Aufl. München : C.H. Beck, 2020. DOI: https://doi.org/10.17104/9783406758010. (дата звернення: 18.03.2025).

48. *Les moyens de défense de nécessité et de contrainte en droit pénal international*. Montréal : Université du Québec à Montréal, 2007.

49. Carrara F. *Programma del Corso di Diritto Criminale (Parte Generale)*. Vol. 1-2. Lucca : Tip. Giusti, 1877. URL: https://archive.org/details/carrara-programma-del-corso-di-diritto-criminale (дата звернення: 18.03.2025).

50. Moreso J. J. An Italian Path to Legal Positivism: Ferrajoli's Garantismo. In: Spaak T., Mindus P. (eds.). *The Cambridge Companion to Legal Positivism*. Cambridge : Cambridge University Press, 2021. P. 606-624. DOI: https://doi.org/10.1017/9781108636377.026 (дата звернення: 20.03.2025).

51. Monateri P. G. (ed.). *Methods of Comparative Law*. Cheltenham : Edward Elgar Publishing, 2012.

52. Stratenwerth G. *Strafrecht Allgemeiner Teil*. 1996. URL: https://www.beck-elibrary.de/de/10.17104/9783406802393/strafrecht-allgemeiner-teil (дата звернення: 21.03.2025).

53. Приходько Т. М. Проблемні аспекти дефініції суб'єкта злочину. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 4 (105). С. 262-274. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f0530ccf-833d-4e30-8b2d-bf5bc4da769f/content (дата звернення: 22.03.2025).

54. Харь І. О. Необхідна сучасна концепція суб'єкта злочину за кримінальним законодавством України. *Юридична наука*. 2014. № 3. С. 100-106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2014_3_12 (дата звернення: 22.03.2022).

55. Харь І. О. Теоретичні і прикладні проблеми суб'єкта злочинів проти волі, честі та гідності особи за КК України. *Юридична наука*. 2016. № 7 (61). URL: https://ssrn.com/abstract=2851019 (дата звернення: 24.03.2025).

56. Peci I., Stamhuis E. Judicial Interpretation and Substantive Legality in Criminal Law: A Comparative Study on Distribution of Power in Albania and The Netherlands. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 2009. Vol. 17. P. 113-135.

57. Дудоров О. О. Проблема юридичної особи як суб'єкта злочину та її вирішення у проектах КК України. *Вісник Академії правових наук України*.

1999. № 2. С. 133-141. URL: https://crimpravo.com/naukovi-statti-kryminalne-pravo/problema-yurydychnoyi-osoby-yak-sub-yekta-zlochynu.html (дата звернення: 21.03.2025).

58. Гродецький Ю. В., Зайцев О. В. Поняття суб'єкта кримінального правопорушення. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2024. № 1 (21). С. 255-281. DOI: https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.21.308048 (дата звернення: 25.03.2025).

59. Мороз А. О. Суб'єкт злочину втручання в діяльність захисника чи представника особи. *Юридична наука*. 2014. № 7. С. 52-69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2014_7_7 (дата звернення: 25.03.2025).

60. Marchuk I. *The Fundamental Concept of Crime in International Criminal Law: A Comparative Law Analysis*. Berlin ; Heidelberg : Springer-Verlag, 2014. 311 p. URL: https://www.corteidh.or.cr/tablas/r32691.pdf (дата звернення: 26.03.2025).

61. Павлова Т. О. Суб'єкт кримінального правопорушення як центральний елемент складу кримінального правопорушення. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 5 (23). С. 629-642. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-629-642 (дата звернення: 28.03.2025).

62. Таран Н. Г. *Суб'єкт злочину у кримінальному праві України: теоретичні та прикладні аспекти* : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2019. 226 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/15774 (дата звернення: 01.04.2025).

63. Захарук Д. В. Спеціальний суб'єкт злочину в сучасному кримінальному законодавстві. *Актуальні проблеми теорії кримінальної законотворчості та практики правозастосування* : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 27 груд. 2016 р.). Одеса, 2016. С. 153–156. URL: https://hdl.handle.net/11300/22939 (дата звернення: 01.04.2025).

64. Gordon G. S. *Atrocity Speech Law: Foundation, Fragmentation, Fruition*. New York : Oxford University Press, 2017. 423 p.

65. Крушинський С. А., Захарчук В. М. Спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення як елемент диференціації кримінальної відповідальності.

Наукові перспективи. 2023. № 5 (35). С. 619-628. DOI: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-619-627 (дата звернення: 02.04.2025).

66. Бандурка І. О. Спеціальний суб'єкт як елемент складу злочинів, вчинених проти дітей. *Європейські перспективи*. 2015. № 2. С. 21–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2015_2_6 (дата звернення: 02.04.2025).

67. Ландіна А. В. Спеціальний суб'єкт злочину: порівняльно-правовий аспект. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2018. № 1 (10). С. 54-63. DOI: https://doi.org/10.21564/2311-9640.2018.10.161038 (дата звернення: 02.04.2025).

68. Mégret F. The Subjects of International Criminal Law. In: Kastner P. (ed.). *International Criminal Law in Context*. London ; New York : Routledge, 2017.

69. Бараненко Д. В. Спеціальний суб'єкт злочину за новим кримінальним законодавством України. *Правова держава*. 2002. № 5. С. 81-88. URL: https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e4dbd938-4362-498d-a891-1d545ad9ff25/content (дата звернення: 04.04.2025).

70. Козак В. М. Суб'єкт знищення, підробки або заміни ідентифікаційних номерів транспортного засобу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. Вип. 46, т. 2. С. 62-64. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/34235 (дата звернення: 05.04.2025).

71. Гриненко І. О. Ознаки суб'єкта злочину як критерії класифікації злочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 7. С. 182-187. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313.2019.7.33. (дата звернення: 05.04.2025).

72. Хавронюк М. І. *Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації* : дис. ... д-ра юрид. наук. Львів, 2007. 557 с.

73. Хавронюк М. І. Нотатки до реформи публічно-правових деліктів. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 250-256. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/07/24/havronyuk-m-i-notatky-do-reformy-publichno-pravovyh-deliktiv.pdf (дата звернення: 07.04.2025).

74. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. *Кримінальне право* : навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/07/22/dudorov-o-o-havronyuk-m-i-kryminalne-pravo-navchalnyy-posibnyk-2014.pdf (дата звернення: 06.04.2025).

75. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Законодавство України про кримінальну відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності – час визначитись зі стратегією розвитку. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 2 (5). С. 215-263. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vakpu_2015_2_18 (дата звернення: 12.04.2025).

76. Шульга А. М. Теоретичне визначення суб'єкта кримінальних правопорушень проти земельних ресурсів України та його вплив на правозастосування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 252-255. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-1/63 (дата звернення: 11.04.2025).

77. Білінський І. А., Ковальчук Ю. І. Суб'єктивні ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 203-2 КК України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 2. С. 810-814. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.118 (дата звернення: 14.04.2025).

78. Duff R. A. Introduction: A Theory of Criminalization. In: *The Realm of Criminal Law*. Oxford : Oxford University Press, 2018.

79. Fletcher G. P. *The Grammar of Criminal Law. Vol. 2: International Criminal Law*. Oxford : Oxford University Press, 2019.

80. *Convention on Cybercrime* (ETS No. 185). Budapest, 23 November 2001. URL: https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/179163/20090225ATT50418EN.pdf (дата звернення: 18.04.2025).

81. Brottsbalk (SFS 1962:700) [Кримінальний кодекс Швеції] від 21 грудня 1962 р. URL: https://rkrattsbaser.gov.se/sfst?bet=1962:700 (дата звернення: 20.02.2024).

82. Hollander A., Tärnfalk M. Juvenile Crime and the Justice System in Sweden. 2017. URL:

https://web.archive.org/web/20180924185957/https://lawexplores.com/juvenile-crime-and-the-justice-system-in-sweden/ (дата звернення: 12.02.2024).

83. Trestný zákon č. 300/2005 Z. z. [Кримінальний кодекс Словацької Республіки] від 20 травня 2005 р. URL: https://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-300 (дата звернення: 11.03.2024).

84. Zákon č. 91/2016 Z. z. o trestnej zodpovednosti právnických osôb [Закон про кримінальну відповідальність юридичних осіб] від 13 листопада 2015 р. URL: https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2016/91/ (дата звернення: 18.02.2024).

85. Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník [Кримінальний кодекс Чеської Республіки]. URL: https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-40 (дата звернення: 21.03.2024).

86. Preuss O. Trestní odpovědnost a co o ní říká trestní zákoník. URL: https://dostupnyadvokat.cz/blog/trestni-odpovednost (дата звернення: 08.03.2024).

87. Zákon č. 418/2011 Sb., o trestní odpovědnosti právnických osob a řízení proti nim. URL: https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2011-418 (дата звернення: 19.03.2024).

88. Jugendgerichtsgesetz (JGG) [Закон ФРН про суди у справах неповнолітніх] від 4 серпня 1953 р. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/jgg/BJNR007510953.html (дата звернення: 03.02.2024).

89. Strafgesetzbuch (StGB) [Кримінальний кодекс ФРН] від 15 травня 1871 р. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/BJNR001270871.html (дата звернення: 25.02.2024).

90. Kodeks karny [Кримінальний кодекс Республіки Польща] від 6 червня 1997 р. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf (дата звернення: 23.02.2024).

91. Code pénal [Кримінальний кодекс Великого Герцогства Люксембург] від 18 червня 1879 р. URL: http://data.legilux.public.lu/eli/etat/leg/loi/1879/06/18/n1 (дата звернення: 21.04.2024).

92. Loi du 10 août 1992 relative à la protection de la jeunesse [Закон про захист молоді] від 10 серпня 1992 р. URL: https://legilux.public.lu/eli/etat/leg/loi/1992/08/10/n3/jo (дата звернення: 17.01.2024).

93. Findling J.-F., Schmitt T. Corporate Liability in Luxembourg. URL: https://www.globalcompliancenews.com/white-collar-crime/corporate-liability-in-luxembourg/ (дата звернення: 14.02.2024).

94. Cyprus Criminal Code. 1959. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=NIM:289553 (дата звернення: 16.01.2024).

95. Code pénal [Кримінальний кодекс Французької Республіки]. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000006070719/ (дата звернення: 12.03.2024).

96. Code de la justice pénale des mineurs [Кодекс кримінальної юстиції щодо неповнолітніх Франції]. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000039086952/2025-04-15/ (дата звернення: 19.02.2024).

97. Baiguera Altieri D. A. L'imputabilità del minorenne. *Il diritto penale della globalizzazione*. 2022. URL: https://www.dirittopenaleglobalizzazione.it/limputabilita-del-minorenne/ (дата звернення: 11.02.2024).

98. Codice Penale [Кримінальний кодекс Італійської Республіки] від 19 жовтня 1930 р. № 1398. URL: https://www.gazzettaufficiale.it/sommario/codici/codicePenale (дата звернення: 04.03.2024).

99. Ley Orgánica 5/2000, de 12 de enero, reguladora de la responsabilidad penal de los menores [Закон про кримінальну відповідальність неповнолітніх] від 12 січня 2000 р. URL: https://www.boe.es/eli/es/lo/2000/01/12/5/con (дата звернення: 14.02.2024).

100. Código Penal [Кримінальний кодекс Королівства Іспанія] від 23 листопада 1995 р. № 10/1995. URL: https://www.boe.es/eli/es/lo/1995/11/23/10/con (дата звернення: 12.04.2024).

101. Ley Orgánica 5/2010, de 22 de junio, por la que se modifica la Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal. URL: https://www.boe.es/eli/es/lo/2010/06/22/5 (дата звернення: 12.03.2024).

102. Krimināllikums [Кримінальний кодекс Латвійської Республіки] від 17 червня 1998 р. URL: https://www.vestnesis.lv/ta/id/88966-kriminallikums (дата звернення: 17.03.2024).

103. Жданова А. В. Визначення суб'єкта кримінального правопорушення в законах про кримінальну відповідальність України та країн Західної Європи: порівняльно-правовий аспект. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 1. С. 270-275. DOI: https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-1-49. (дата звернення: 17.03.2025).

104. Penal Code of June 8, 1867 (Belgium). URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/11657 (дата звернення: 13.04.2024).

105. Belgium Review of Implementation of the Convention and 1997 Recommendation. OECD. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/1999/10/review-of-implementation-of-the-convention-and-1997-recommendation-phase-1-report-belgium_ba69942d/a2d3af09-en.pdf (дата звернення: 11.04.2024).

106. Loi relative à la protection de la jeunesse, à la prise en charge des mineurs ayant commis un fait qualifié infraction et à la réparation du dommage causé par ce fait du 8 avril 1965. URL: https://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg_2.pl?language=fr&nm=1965040806&la=F#text (дата звернення: 17.08.2025).

107. Wetboek van Strafrecht [Кримінальний кодекс Королівства Нідерландів]. URL: https://wetten.overheid.nl/jci1.3:c:BWBR0001854 (дата звернення: 03.09.2024).

108. Straffeloven [Кримінальний кодекс Королівства Данія]. URL: https://danskelove.dk/straffeloven (дата звернення: 25.07.2024).

109. Rikoslaki (39/1889) [Кримінальний кодекс Фінляндської Республіки] від 19 грудня 1889 р. URL: https://finlex.fi/eli?uri=http://data.finlex.fi/eli/sd/1889/39-001/ajantasa/2024-12-30/fin (дата звернення: 11.11.2024).

110. Hallituksen esitys Eduskunnalle rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevan lainsäädännön uudistamiseksi. Oikeusministeriö. 2002. URL: https://finlex.fi/fi/hallituksen-esitykset/2002/44 (дата звернення: 17.05.2025).

111. Almenn hegningarlög nr. 19/1940 [Загальний кримінальний закон Ісландії] від 12 лютого 1940 р. URL: https://www.government.is/library/Files/General_Penal_Code_sept.-2015.pdf (дата звернення: 14.09.2025).

112. Código Penal. Decreto-Lei n.º 48/95, de 15 de março de 1995. URL: https://diariodarepublica.pt/dr/detalhe/decreto-lei/48-1995-185720 (дата звернення: 16.09.2025).

113. Lei n.º 59/2007, de 4 de setembro. URL: https://diariodarepublica.pt/dr/detalhe/lei/59-2007-640142 (дата звернення: 20.09.2025).

114. Τσόλκα Ο. Εισαγωγή στο Δίκαιο. Συμπληρωματικές σημειώσεις επί του Ουσιαστικού Ποινικού Δικαίου. URL: https://deps.panteion.gr/wp-content/uploads/2021/05/simpliroamtikes-simioseis-eisagogi-sto-dikaio-26-5-21.pdf (дата звернення: 25.05.2025).

115. Νόμος 4619/2019. Κύρωση του Ποινικού Κώδικα [Кримінальний кодекс Грецької Республіки]. URL: https://www.e-nomothesia.gr/kat-kodikes-nomothesias/nomos-4619-2019-phek-95a-11-6-2019.html (дата звернення: 23.05.2025).

116. Παρασκευοπούλου-Κόλλια Μ. Ποινική ευθύνη νομικών προσώπων. *The Art of Crime*. URL: https://theartofcrime.gr/%CF%80%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%B5%CF%85%CE%B8%CF%8D%CE%BD%CE%B7-

%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CF%8E%CE%BD-%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%83%CF%8E%CF%80%CF%89%CE%BD/ (дата звернення: 30.05.2025).

117. Άρθρο 10. Νόμος 4816/2021. Ευθύνη νομικών προσώπων και οντοτήτων. URL: https://www.lawspot.gr/nomikes-plirofories/nomothesia/n-4816-2021/arthro-10-nomos-4816-2021-eythyni-nomikon-prosopon-kai (дата звернення: 04.06.2025).

118. Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže. URL: https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2003-218 (дата звернення: 03.06.2025).

119. 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről [Кримінальний кодекс Угорщини]. URL: https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200100.tv (дата звернення: 05.06.2025).

120. Children and Young Persons Act 1933. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/23-24/12/contents (дата звернення: 15.06.2025).

121. M'Naghten's Case. 1843. UKHL J16 (19 June 1843). URL: https://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1843/J16.html (дата звернення: 11.06.2025).

122. Criminal Procedure (Insanity) Act 1964. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1964/84/contents (дата звернення: 14.06.2025).

123. Corporate Manslaughter and Corporate Homicide Act 2007. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2007/19/contents (дата звернення: 17.06.2025).

124. Health and Safety at Work etc. Act 1974. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1974/37/contents (дата звернення: 22.06.2025).

125. U.S. Code. URL: https://www.law.cornell.edu/uscode/text (дата звернення: 20.06.2025).

126. Racketeer Influenced and Corrupt Organizations Act (RICO). URL: https://www.law.cornell.edu/wex/racketeer_influenced_and_corrupt_organizations_act_%28rico%29 (дата звернення: 23.06.2025).

127. Peregrine M. W. The «Responsible Corporate Officer Doctrine» Survives to Perplex Corporate Boards. *Harvard Law School Forum on Corporate Governance*. 2017. URL: https://corpgov.law.harvard.edu/2017/07/05/the-responsible-corporate-officer-doctrine-survives-to-perplex-corporate-boards/ (дата звернення: 27.06.2025).

128. Federal Juvenile Delinquency Code. URL: https://www.justice.gov/archives/jm/criminal-resource-manual-117-federal-juvenile-delinquency-code (дата звернення: 02.07.2025).

129. Infancy, Intoxication, Ignorance, and Mistake. *Criminal Law*. ER Services. 2021. URL: https://web.archive.org/web/20210125170332/https://courses.lumenlearning.com/suny-criminallaw/chapter/6-2-infancy-intoxication-ignorance-and-mistake/ (дата звернення: 11.07.2025).

130. Insanity – Present Statutory Test (18 U.S.C. § 17(a)). URL: https://www.justice.gov/archives/jm/criminal-resource-manual-637-insanity-present-statutory-test-18-usc-17a (дата звернення: 23.07.2025).

131. Criminal Code (R.S.C., 1985, c. C-46). URL: https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-46/ (дата звернення: 24.07.2025).

132. Youth Criminal Justice Act (S.C. 2002, c. 1). URL: https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/y-1.5/index.html (дата звернення: 19.07.2025).

133. Canadian Dredge & Dock Co. v. The Queen, 1985 CanLII 32 (SCC), [1985] 1 SCR 662. URL: https://www.canlii.org/en/ca/scc/doc/1985/1985canlii32/1985canlii32.html (дата звернення: 10.08.2025).

134. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 9. С. 34.

135. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., перероб. та допов. Київ : Дакор, 2019. 1384 с.

136. Мельник М. І., Клименко В. А. *Кримінальне право України. Загальна частина* : підручник. Київ : Атіка, 2008. 376 с.

137. Nalutsyshyn V. V. The Subject of Criminal Encroachment: The European Experience. *South Ukrainian Law Journal*. 2022. Vol. 2, No. 4. P. 134-142. DOI: https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.2.21 (дата звернення: 18.08.2025).

138. Охман О. В. Характеристика суб'єкта злочину за кримінальним законодавством України. *Університетські наукові записки*. 2006. № 2 (18). С. 247-253. URL: http://www.univer.km.ua/visnyk/1084.pdf (дата звернення: 11.08.2025).

139. Контрольний текст проєкту Кримінального кодексу України станом на 25.02.2024 р. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/02/26/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-25-02-2024.pdf (дата звернення: 01.09.2024).

140. Crowley K. New Criminal Justice Laws in Effect Jan. 1, 2025 in States Like California, Illinois: What to Know. *USA Today*. 30 Dec. 2024. URL: https://www.usatoday.com/story/news/politics/2024/12/30/new-laws-2025-criminal-justice/76801353007/ (дата звернення: 15.08.2025).

141. *Criminology: A Contemporary Handbook* / ed. by J. F. Sheley. Belmont, CA : Wadsworth Publishing Co., 1991. 574 p. URL: https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/criminology-contemporary-handbook (дата звернення: 11.09.2025).

142. *Кримінальне право України* : навч. посіб. / С. Г. Волкотруб та ін. ; за ред. О. М. Омельчука. Київ : Наукова думка ; Прецедент, 2004. 300 с.

143. Convention on the Rights of the Child. United Nations, 20 November 1989. URL: https://www.unicef.org/child-rights-convention (дата звернення: 20.09.2025).

144. United Nations. Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice («The Beijing Rules») : adopted by General Assembly Resolution 40/33 of 29 November 1985. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-

mechanisms/instruments/standard-minimum-rules-administration-juvenile-justice (дата звернення: 24.09.2025).

145. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх : постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 квіт. 2004 р. № 5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-04#Text (дата звернення: 11.10.2025).

146. United Nations Office on Drugs and Crime. Aging and Crime. Vienna : UNODC, 2024. URL: https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/statistics/crime.html (дата звернення: 24.10.2025).

147. World Health Organization. Mental Health of Older Adults. Geneva : WHO, 2023. URL: https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-of-older-adults (дата звернення: 11.10.2025).

148. *Annual Report on Crime 2019 (令和元年 犯罪白書)*. Tokyo : Ministry of Justice Japan, 2019. URL: http://www.moj.go.jp/ENGLISH/CRIMINAL/annual_report_2019.html (дата звернення: 11.10.2025).

149. Principles for the Protection of Persons with Mental Illness and for the Improvement of Mental Health Care : United Nations General Assembly Resolution A/RES/46/119 of 17 December 1991. New York : United Nations, 1991. URL: https://digitallibrary.un.org/record/135851?ln=en (дата звернення: 23.10.2025).

150. Model Penal Code. Philadelphia : American Law Institute, 1962. URL: https://www.ali.org/publications/show/model-penal-code/ (дата звернення: 26.10.2025).

151. State v. Dumlao, 6 Haw. App. 173, 715 P.2d 822 (Haw. Ct. App. 1986). URL: https://law.justia.com/cases/hawaii/intermediate-court-of-appeals/1986/10321-1.html (дата звернення: 26.10.2025).

152. Penal Code of Japan. Act No. 45 of 1907. Article 39. Official English Translation. *Ministry of Justice of Japan*. URL: https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/1960 (дата звернення: 16.10.2025).

153. Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування : постанова Пленуму Верховного Суду України від 03 черв. 2005 р. № 7. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v0007700-05 (дата звернення: 18.10.2025).

154. Шульган І. Примусові заходи медичного характеру, не пов'язані з ізоляцією // *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2022. № 1 (33). С. 218-224. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2022_9_1_35 (дата звернення: 03.11.2025).

155. Берш А. Я. Поняття та визначення неосудності в кримінальному праві // *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 66-69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2022_1-2_16 (дата звернення: 04.11.2025).

156. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду. Київ, 2023. 78 с. URL: https://supreme.court.gov.ua (дата звернення: 11.11.2025).

157. L.T. v. Ukraine, application no. 13459/15 : judgment of the European Court of Human Rights of 6 June 2024. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-233993 (дата звернення: 04.11.2025).

158. Winterwerp v. the Netherlands, application no. 6301/73 : judgment of the European Court of Human Rights of 24 October 1979. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57597 (дата звернення: 11.11.2025).

159. Kruškić v. Croatia, application no. 10140/13 : judgment of the European Court of Human Rights of 25 November 2014. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-149164 (дата звернення: 16.11.2025).

160. *White Paper on the Protection of Human Rights and Dignity of People Suffering from Mental Disorder, Especially Those Placed as Involuntary Patients in a Psychiatric Establishment*. Strasbourg : Council of Europe, 2000. 84 p. URL: https://rm.coe.int/psy-white-paper-2000-en/16804553af (дата звернення: 15.11.2025).

161. *Common Law Principles of Criminal Responsibility* : analytical review / Harvard Law Review Association. *Harvard Law Review*. 2018. Vol. 131, No. 4. P.

1060–1098. URL: https://harvardlawreview.org/archives/vol-131-no-4/ (дата звернення: 15.11.2025).

162. *Hill v. Baxter* [1958] 1 QB 277. Queen's Bench Division. 1958. URL: https://www.oxbridgenotes.co.uk/law_cases/hill-v-baxter (дата звернення: 11.11.2025).

163. *Mens rea*. Legal Information Institute, Cornell Law School. 2024. URL: https://www.law.cornell.edu/wex/mens_rea (дата звернення: 16.11.2025).

164. *Infanticide Act 1938* : Act of Parliament of the United Kingdom of 23 June 1938. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo6/1-2/36 (дата звернення: 25.11.2025).

165. Milne E. The Law of Infanticide Is Supposed to Provide Merciful Treatment for Vulnerable Mothers. *The Conversation*. 2018. URL: https://theconversation.com/the-law-of-infanticide-is-supposed-to-provide-merciful-treatment-for-vulnerable-mothers-100539 (дата звернення: 16.11.2025).

166. Ministry of Justice. *Ethnicity and the Criminal Justice System 2022*. GOV.UK. URL: https://www.gov.uk/government/statistics/ethnicity-and-the-criminal-justice-system-2022 (дата звернення: 25.11.2025).

167. Crown Prosecution Service. *CPS Charging Decisions: Examining Demographic Disparities in the Outcomes of Our Decision Making*. 2023. URL: https://www.cps.gov.uk/publication/cps-charging-decisions-examining-demographic-disparities-outcomes-our-decision-making (дата звернення: 16.11.2025).

168. World Health Organization. *Official Website*. URL: https://www.who.int (дата звернення: 29.11.2025).

169. Васильєв А. Спеціальний суб'єкт злочину. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. URL: https://visnikkau.webnode.com.ua/news/sub-jekt-zlochinu-spetsialnij/ (дата звернення: 28.11.2025).

170. Крушинський С. А., Захарчук В. М. Спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення як елемент диференціації кримінальної відповідальності. *Наукові перспективи*. 2023. № 5(35). С. 619-627. DOI:

https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-619-627 (дата звернення: 10.11.2025).

171. *Кримінальне право України. Загальна частина* / А. М. Бабенко, Ю. А. Вапсва, В. К. Грищук та ін. ; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Вид-во ХНУВС, 2010. 407 с. URL: http://lib-net.com/book/115_Kriminalne_pravo_Ykraini_Zagalna_chastina.html (дата звернення: 02.12.2025).

172. Балобанова Д. О., Газдайка-Василишин І. Б. *Суб'єкт кримінального правопорушення* : навч. посіб. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2025. 52 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/9197 (дата звернення: 03.12.2025).

173. Осадча А. С. *Спеціальний суб'єкт злочину: генезис, функції, проблеми кваліфікації* : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2015. 20 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/AFTOREF/Osadcha_A_S_2015.pdf (дата звернення: 02.12.2025).

174. Федорович Н. А. Кваліфікація співучасті у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом, які утворилися у результаті диференціації складів кримінальних правопорушень за суб'єктом. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. № 2 (14). С. 57-72. DOI: https://doi.org/10.21564/2311-9640.2020.14.217326 (дата звернення: 02.12.2025).

175. *Огляд судової практики Верховного Суду у кримінальних провадженнях щодо корупційних та пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень. Рішення, внесені до ЄДРСР, за 2023 рік*. Київ : Верховний Суд, 2024. 67 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Oglyad_KKS_korupc.pdf (дата звернення: 01.12.2025).

176. Тома М. Г. «Торгівля впливом» чи «зловживання впливом» – проблеми кваліфікації. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2023. № 2 (20). С. 195-209. DOI: https://doi.org/10.21564/2311-9640.2023.20.292359 (дата звернення: 02.12.2025).

177. *Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду за 2021 рік*. Київ : Верховний Суд, 2021. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Oglyad_KKS_VS_za_2021.pdf (дата звернення: 02.12.2025).

178. *Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду за І півріччя 2024 року*. Київ : Верховний Суд, 2024. 67 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_KKS_I_pivr_2024.pdf (дата звернення: 02.12.2025).

179. *Дайджест судової практики Верховного Суду у справах, пов'язаних з війною. Рішення, внесені до ЄДРСР, з лютого 2022 року по вересень 2024 року*. Київ : Верховний Суд, 2024. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Daigest_sud_prakt_VS_spravi_vijna.pdf (дата звернення: 02.12.2025).

180. Зайцев О. В. Досвід Грузії і Молдови щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність на тимчасово окупованих територіях. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2024. № 1 (21). С. 99-112. DOI: https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.21.306224 (дата звернення: 03.12.2025).

181. Симоненко Н. О. Кримінально-правова новела щодо колабораційної діяльності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 1 (17). С. 92-107. DOI: https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.17.257848 (дата звернення: 03.12.2025).

182. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Провадження господарської діяльності у взаємодії із суб'єктами приватного права держави-агресора, окупаційної адміністрації держави-агресора або незаконними органами влади: проблеми кримінально-правової кваліфікації. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2025. № 2 (24). С. 137-170. URL: https://vakp.nlu.edu.ua/article/view/339363 (дата звернення: 29.12.2025).

183. *Дайджест судової практики Великої Палати Верховного Суду за січень–березень 2024 року*. Київ : Верховний Суд, 2024. URL:

https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Daidgest_VP_VS_01_03_2024.pdf (дата звернення: 12.12.2025).

184. Грищук В. К., Пасєка О. Ф. *Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження* : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 248 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/54 (дата звернення: 10.12.2025).

185. Загиней З. А. Квазікримінальна відповідальність юридичних осіб за кримінальним та кримінальним процесуальним законодавством України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 3 (49). С. 49-56. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/6983 (дата звернення: 11.12.2025).

186. *Огляд судової практики Верховного Суду у кримінальних провадженнях. Рішення, внесені до ЄДРСР, за липень 2021 року*. Київ : Верховний Суд, 2021. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Oglyad_July_2021.pdf (дата звернення: 11.12.2025).

187. Гродецький Ю. В., Зайцев О. В. Поняття неосудності та обмеженої осудності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2024. № 2 (22). DOI: https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.317129 (дата звернення: 15.12.2025).

188. Кравчук О. О., Бондаренко М. С. Колабораційна діяльність: науково-практичний коментар до нової статті 111-1 КК. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 198-204. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-3/45 (дата звернення: 16.12.2025).

189. *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій* : монографія / М. А. Рубащенко, І. В. Яковюк, Н. В. Шульженко та ін. ; за наук. ред. М. А. Рубащенка. Харків : Право, 2024. 576 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/20314 (дата звернення: 11.12.2025).

190. *United Nations Convention against Transnational Organized Crime and the Protocols Thereto*, 15 November 2000. URL:

https://www.unodc.org/documents/middleeastandnorthafrica/organised-crime/UNITED_NATIONS_CONVENTION_AGAINST_TRANSNATIONAL_ORGANIZED_CRIME_AND_THE_PROTOCOLS_THERETO.pdf (дата звернення: 21.12.2025).

191. Попко В. В. Зближення кримінально-правових систем в умовах глобалізації злочинності. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 227-235. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.1.39 (дата звернення: 19.12.2025).

192. Попко В. В. Суспільні передумови та роль глобалізації у формуванні транснаціонального кримінального права. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 236-243. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.8.44 (дата звернення: 17.12.2025).

193. Житний О. О. Глобалізація та функції кримінального права України (окремі питання). *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. № 6. С. 45-52. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/663 (дата звернення: 11.12.2025).

194. Баулін Ю. В. Виклики «нової злочинності» та проблеми кримінального права в умовах глобалізації. *Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 12-13 жовт. 2017 р.). Харків : Право, 2017. С. 25-28.

195. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 21.08.2024 № 3909-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3909-20 (дата звернення: 17.12.2025).

196. Ukraine. Assembly of States Parties to the Rome Statute. URL: https://asp.icc-cpi.int/states-parties/eastern-european-states/ukraine (дата звернення: 21.12.2025).

197. Sadat L. N., Jolly J. M. Seven Canons of ICC Treaty Interpretation: Making Sense of Article 25's Rorschach Blot. *Leiden Journal of International Law*. 2014. Vol. 27, No. 3. P. 755-788. DOI: https://doi.org/10.1017/S0922156514000296. (дата звернення: 15.12.2025).

198. Jain N. *Perpetrators and Accessories in International Criminal Law: Individual Modes of Responsibility for Collective Crimes*. Oxford ; Portland : Hart Publishing, 2014. 304 p.

199. Werle G., Jessberger F. *Principles of International Criminal Law*. 4th ed. Oxford : Oxford University Press, 2020. 711 p.

200. *Explanatory Report to the Convention on Cybercrime (ETS No. 185)*. URL: https://www.oas.org/juridico/english/cyb_pry_explanatory.pdf (дата звернення: 19.12.2025).

201. Kyriakakis J. Corporations before International Criminal Courts: Implications for the International Criminal Justice Project. *Leiden Journal of International Law*. 2017. Vol. 30, No. 1. P. 221-240. DOI: https://doi.org/10.1017/S0922156516000650 (дата звернення: 19.01.2026).

202. Clapham A. The Question of Jurisdiction under International Criminal Law over Legal Persons. In: Kamminga M., Zia-Zarifi S. (eds.). *Liability of Multinational Corporations under International Law*. The Hague : Kluwer Law International, 2000. P. 139-195.

203. 270 arrested in global dark web crackdown targeting online drug and criminal networks. *Europol*. 22 May 2025. URL: https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/270-arrested-in-global-dark-web-crackdown-targeting-online-drug-and-criminal-networks (дата звернення: 11.01.2026).

204. DDoS-for-hire empire brought down: Poland arrests 4 administrators, US seizes 9 domains. *Europol*. 07 May 2025. URL: https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/ddos-for-hire-empire-brought-down-poland-arrests-4-administrators-us-seizes-9-domains (дата звернення: 11.01.2026).

205. *Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, Supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime*. 2000. URL: https://www.unodc.org/documents/treaties/UNTOC/Publications/Convention/English

/ENG_Protocol_to_Prevent_Suppress_and_Punish_Trafficking_in_Persons_Especially_Women_and_Children_UNTOC.pdf (дата звернення: 09.01.2026).

206. Торгівля людьми для трудової експлуатації та незаконна легалізація іноземців в Україні: поліцейські викрили злочинну схему. *Національна поліція України*. 18.09.2025. URL: https://npu.gov.ua/news/torhivlia-liudmy-dlia-trudovoi-eksplatatsii-ta-nezakonna-lehalizatsiia-inozemtsiv-v-ukraini-politseiski-vykryly-zlochynnu-skhemu?v=68cc021e00e10 (дата звернення: 10.01.2026).

207. Стратегічний розвиток: ключові досягнення міграційної поліції у сфері безпеки за минулий рік. *Національна поліція України*. 28.01.2026. URL: https://npu.gov.ua/news/stratehichnyi-rozvytok-kliuchovi-dosiahnennia-mihratsiinoi-politsii-u-sferi-bezpeky-za-mynulyi-rik (дата звернення: 30.01.2026).

208. *Огляд судової практики Верховного Суду щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з війною. Рішення, внесені до ЄДРСР, за період з 2022 року по березень 2024 року* / упоряд. Управління аналітичної та правової роботи ККС ВС. Київ : Верховний Суд, 2024. 43 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_VS_war_2022_2024.pdf (дата звернення: 08.01.2026).

209. *Судова практика ККС ВС у справах, пов'язаних з війною* : презентаційні матеріали Верховного Суду від 20.09.2024. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_sud_prakt_KKS_spravu_Viina_20_09_2024.pdf (дата звернення: 05.01.2026).

210. ККС ВС розглянув перше кримінальне провадження щодо порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України). *Верховний Суд*. 29.02.2024. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1565349/ (дата звернення: 22.01.2026).

211. Під час кваліфікації дій особи як порушення законів та звичаїв війни слід ураховувати норми міжнародного гуманітарного права. *Верховний Суд*. 11.11.2022. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1345046/ (дата звернення: 25.01.2026).

212. Туляков В., Степаненко О. Юрисдикційні суперечності: різні судові підходи до конфліктів між UNCLOS та національною політикою публічного права. *Lex Portus*. 2025. Т. 11, № 2. С. 7-24. DOI: https://doi.org/10.62821/lp11201 (дата звернення: 25.01.2026).

213. Грищук В. К. *Вибрані наукові праці : у 4 кн. Кн. 3*. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2025. 983 с. URL: https://web.ccu.gov.ua/sites/default/files/gryshchuk_v.k._vybrani_praci._knyga_1.pdf (дата звернення: 11.02.2026).

214. Омельчук О. М. Юридична особа як спеціальний суб'єкт злочину. *Університетські наукові записки*. 2014. № 3. С. 126-133. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2014_3_19 (дата звернення: 06.02.2026).

215. *Проєкт нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення* : монографія / за заг. ред. Ю. В. Бауліна, М. І. Хавронюка. Київ : BAITE, 2024. 494 с. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/10/07/monografiya-proyekt-novogo-kk-ukrayiny.pdf (дата звернення: 20.02.2026).

216. *Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime*. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2012/29/oj/eng (дата звернення: 11.02.2026).

217. *Directive (EU) 2017/1371 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2017 on the fight against fraud to the Union's financial interests by means of criminal law*. *Official Journal of the European Union*. 2017. OJ L 198. P. 29–41. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2017/1371/oj/eng (дата звернення: 15.02.2026).

218. *United Nations Convention against Corruption*, 31 October 2003. URL: https://www.unodc.org/documents/brussels/UN_Convention_Against_Corruption.pdf (дата звернення: 18.02.2026).

219. *Criminal Law Convention on Corruption (ETS No. 173).* Strasbourg, 27 January 1999. URL: https://rm.coe.int/168007f3f5 (дата звернення: 11.03.2026).

220. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_154 (дата звернення: 05.03.2026).

221. *Command Responsibility and Failure to Act*. International Committee of the Red Cross. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/document/file_list/command-responsibility-icrc-eng.pdf (дата звернення: 07.03.2026).

222. Національна поліція України. *Звіт про результати роботи у 2023 році*. Київ, 2024. URL: https://npu.gov.ua/static-objects/npu/sites/1/Docs/Dialnist/Richni_zvity/zvit_NPU_2023.pdf (дата звернення: 08.03.2026).

223. Понад 190 тисяч воєнних злочинів: Офіс Генпрокурора представив Комісії ООН масштаби злочинів РФ проти України. *Офіс Генерального прокурора*. 05.11.2025. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/ponad-190-tisyac-vojennix-zlociniv-ofis-genprokurora-predstaviv-komisiyi-oon-masstabi-zlociniv-rf-proti-ukrayini (дата звернення: 11.03.2026).

224. Підозра трьом генералам РФ, які віддавали накази на обстріли цивільного населення України. *Офіс Генерального прокурора*. 24.02.2026. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pidozra-tryom-generalam-rf-yaki-viddavali-nakazi-na-obstrili-civilnogo-naselennya-ukrayini (дата звернення: 19.03.2026).

225. *Контрольний текст проєкту Кримінального кодексу України (станом на 21.07.2025 року).* URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/08/20/00-kontrolnyj-proyekt-kk-21-07-2025.pdf (дата звернення: 20.03.2026).

226. Бурдін В. М. Обмежена осудність у кримінальному праві України. *Право і суспільство*. 2011. № 5. С. 128-133. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2011_5_28 (дата звернення: 19.03.2026).

227. Гончар Т. О. Службова особа як спеціальний суб'єкт злочину. *Правова держава*. 2010. № 12. С. 171–177. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2010_12_29 (дата звернення: 21.03.2026).

228. *Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council.* URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32024R1689 (дата звернення: 08.04.2026).

229. *Gesetz zum autonomen Fahren.* URL: https://www.buzer.de/gesetz/14868/index.htm (дата звернення: 20.01.2026).

230. *Directive (EU) 2018/1972 of the European Parliament and of the Council establishing the European Electronic Communications Code.* URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2018/1972/oj/eng (дата звернення: 15.03.2026).

231. *Terrorism Act 2000.* URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/11/contents (дата звернення: 17.02.2026).

232. *Loi n° 2021-998 du 30 juillet 2021 relative à la prévention d'actes de terrorisme et au renseignement.* URL: https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000043876100 (дата звернення: 19.02.2026).

233. *General Data Protection Regulation (GDPR).* URL: https://gdpr-info.eu (дата звернення: 18.03.2026).

234. Єгоричева С. Б. *Організація фінансового моніторингу в банках*. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 292 с. URL: https://pidru4niki.com/component/option,com_jdownloads/Itemid,999999/catpid,855/task,view.annotation/ (дата звернення: 04.04.2026).

235. BitConnect Founder Indicted in Global $2.4 Billion Cryptocurrency Scheme. *U.S. Department of Justice*. URL: https://www.justice.gov/opa/pr/bitconnect-founder-indicted-global-24-billion-cryptocurrency-scheme (дата звернення: 12.04.2026).

236. Жданова А. В. Суб'єкти кримінальних правопорушень в умовах глобалізації: виклики та нові підходи. *Науковий вісник Ужгородського*

національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 88, ч. 3. С. 136-141. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.3.20 (дата звернення: 15.04.2026).

237. Таран Н. Г. До поняття спеціального суб'єкта злочину та його основних ознак. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 3. Т. 2. С. 150-154. DOI: https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.3-2.23 (дата звернення: 17.04.2026).

238. *Additional Protocol to the Criminal Law Convention on Corruption (ETS No. 191)*. Strasbourg, 15 May 2003. URL: https://rm.coe.int/168008370e (дата звернення: 19.03.2026).

239. *Council Framework Decision 2003/568/JHA of 22 July 2003 on combating corruption in the private sector*. *Official Journal of the European Union*. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dec_framw/2003/568/oj/eng (дата звернення: 09.03.2026).

240. Марін О. К. Особа, яка надає публічні послуги, як спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2021. № 3 (73). С. 83-88. DOI: https://doi.org/10.32840/1813-338X-2021.3.14 (дата звернення: 13.04.2026).

241. Вознюк А. А., Мішура М. В. Суб'єкт зловживання впливом: актуальні питання доктрини кримінального права та правозастосування. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. Вип. 3 (107). С. 45-63. URL: https://elar.navs.edu.ua/bitstreams/12f71d16-12cf-4c2f-b99f-ead0529b1157/download (дата звернення: 11.03.2026).

242. *Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (рішення, внесені до ЄДРСР за вересень 2021 року)*. Київ : Верховний Суд, 2021. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Oglyad_KKS_09_2021.pdf (дата звернення: 18.03.2026).

243. OECD. *Liability of Legal Persons for Corruption in Eastern Europe and Central Asia*. Paris : OECD Publishing, 2015. DOI: https://doi.org/10.1787/365e6926-en (дата звернення: 21.03.2026).

244. OECD. *Review of Anti-Corruption Reforms in Ukraine under the Fifth Round of Monitoring: The Anti-Corruption Action Plan*. Paris : OECD Publishing, 2024. DOI: https://doi.org/10.1787/9e03ebb6-en (дата звернення: 21.03.2026).

245. OECD. *Integrity and Anti-Corruption Review of Ukraine*. Paris : OECD Publishing, 2025. DOI: https://doi.org/10.1787/7dbe965b-en (дата звернення: 18.03.2026).

246. Загиней-Заболотенко З. А. Застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як нормативно-правовий інститут. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 83. Ч. 3. С. 49-54. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.7 (дата звернення: 21.04.2026).

247. Гасанов А. Е. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб та спеціальна конфіскація: тенденції розвитку інститутів в умовах євроінтеграції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 4. С. 314-318. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-4/72 (дата звернення: 29.03.2026).

248. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності за підкуп посадових осіб іноземних держав : Закон України від 04.12.2024 № 4111-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4111-20 (дата звернення: 11.03.2026).

249. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв’язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 09.10.2024 № 4012-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4012-20 (дата звернення: 12.03.2026).

250. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 26.05.2021 у справі № 991/3004/21. URL: https://hacc-decided.ti-ukraine.org/uk/documents/97251195 (дата звернення: 23.03.2026).

251. Вирок Вищого антикорупційного суду у справі № 991/846/24, документ № 117443133. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117443133 (дата звернення: 29.03.2026).

252. Чернега Ю. О. *Спеціальний суб'єкт злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг* : дис. д-ра філософії. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3502/3/chenega_d.pdf (дата звернення: 03.04.2026).

253. Стефанів Н. *Загальна характеристика військових кримінальних правопорушень* : презентаційні матеріали Верховного Суду. 2023. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Stefaniv_voenni_zlochini.pdf (дата звернення: 29.03.2026).

254. *Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду.* Київ : Верховний Суд, 2021. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Oglyad_15_07_2021.pdf (дата звернення: 29.03.2026).

255. *Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду за перше півріччя 2022 року.* Київ : Верховний Суд, 2022. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/2022_07_27_ogliad_06_2.pdf (дата звернення: 29.03.2026).

256. *Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду.* Київ : Верховний Суд, 2023. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_KKS_2023.pdf (дата звернення: 29.03.2026).

257. *Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду в провадженнях про кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності.* Київ : Верховний Суд, 2022. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_KKS_zloch_gosp_dijal.pdf (дата звернення: 19.03.2026).

258. *Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду. Лютий 2024 року.* Київ : Верховний Суд, 2024. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_KKS_02_2024.pdf (дата звернення: 19.03.2026).

259. Антонюк Н., Анісімов Г. *Розмежування колабораційної діяльності із суміжними складами кримінальних правопорушень* : презентаційні матеріали Верховного Суду. 2022. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/2022_07_22_Antonuk_Anisimov.pdf (дата звернення: 18.03.2026).

260. *Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду. Листопад 2023 року.* Київ : Верховний Суд, 2023. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Ogliad_KKS_VS_listopad2023.pdf (дата звернення: 29.03.2026).

261. *Воєнні злочини: особливості кваліфікації за міжнародним та національним законодавством* : презентаційні матеріали. Київ : Верховний Суд, 2024. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_voen_zlochunu_NSHSU.pdf (дата звернення: 30.03.2026).

262. Жданова А. В. Суб'єкт кримінального правопорушення в умовах воєнного стану: європейські стандарти та українська практика. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2026. № 3. С. 295-298. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374-2026-3-63 (дата звернення: 05.05.2026).

263. *Огляд судової практики Верховного Суду у кримінальних провадженнях щодо корупційних та пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень. Рішення, внесені до ЄДРСР, за 2022 рік.* Київ : Верховний Суд, 2023. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_VS_koryp_pravoporush.pdf (дата звернення: 04.04.2026).

264. *Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду за 10-14 червня 2019 року.* Київ : Верховний Суд, 2019. URL:

https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/ogljad_rishen_KKS_VS_10_06_14_06_2019.pdf (дата звернення: 03.04.2026).

265. *Огляд судової практики ККС ВС за липень 2022 року.* Київ : Верховний Суд, 2022. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Oglyad_KKS_07_2022.pdf (дата звернення: 03.04.2026).

266. *Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду за березень 2021 року.* Київ : Верховний Суд, 2021. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Oglyad_KKS_03_2021.pdf (дата звернення: 03.04.2026).

267. *Guide on Article 7 of the Convention – No punishment without law.* European Court of Human Rights. Updated: 28 February 2026. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_7_eng (дата звернення: 16.04.2026).

268. *G.I.E.M. S.R.L. and Others v. Italy*, applications nos. 1828/06, 34163/07, 19029/11 : judgment of the Grand Chamber of the European Court of Human Rights of 28 June 2018. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-184525 (дата звернення: 16.04.2026).

269. *Varvara v. Italy*, application no. 17475/09 : judgment of the European Court of Human Rights of 29 October 2013. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-128094 (дата звернення: 16.04.2026).

270. *Guide on case-law of the Convention – Rights of the Child.* European Court of Human Rights. Updated: 28 February 2026. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_rights_of_the_child_eng (дата звернення: 20.04.2026).

271. *Menarini Diagnostics S.r.l. v. Italy*, application no. 43509/08 : judgment of the European Court of Human Rights of 27 September 2011. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-106439 (дата звернення: 02.04.2026).

272. *Cour de cassation, chambre criminelle. Décision du 6 février 2024, pourvoi № 23-83.401*. URL:

https://www.courdecassation.fr/decision/65c1d935b1dbba0008e25b1a (дата звернення: 05.04.2026).

273. *Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal*. Art. 31 bis. URL: https://www.boe.es/buscar/pdf/1995/BOE-A-1995-25444-consolidado.pdf (дата звернення: 10.04.2026).

274. El Tribunal Supremo aprecia por primera vez la responsabilidad penal de las personas jurídicas. *Consejo General del Poder Judicial*. 29.02.2016. URL: https://www.poderjudicial.es/cgpj/es/Poder-Judicial/Noticias-Judiciales/El-Tribunal-Supremo-aprecia-por-primera-vez-la-responsabilidad-penal-de-las-personas-juridicas (дата звернення: 12.04.2026).

275. Directive (EU) 2024/1226 of the European Parliament and of the Council of 24 April 2024 on the definition of criminal offences and penalties for the violation of Union restrictive measures and amending Directive (EU) 2018/1673. *Official Journal of the European Union*. 2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1226/oj/eng (дата звернення: 11.03.2026).

276. *Serious Fraud Office v Barclays Plc* [2018] EWHC 3055 (QB). URL: https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2020/02/sfo-v-barclays-judgment-12-11-18.pdf (дата звернення: 19.03.2026).

277. *Economic Crime and Corporate Transparency Act 2023: Explanatory Notes.* URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2023/56/pdfs/ukpgaen_20230056_en.pdf (дата звернення: 11.04.2026).

278. *Corporate Prosecutions.* Crown Prosecution Service. URL: https://www.cps.gov.uk/prosecution-guidance/corporate-prosecutions (дата звернення: 25.03.2026).

279. *Hoge Raad 21 oktober 2003, ECLI:NL:HR:2003:AF7938 (Drijfmest-arrest).* URL: https://uitspraken.rechtspraak.nl/details?id=ECLI:NL:HR:2003:AF7938 (дата звернення: 19.03.2026).

280. Колос С. С. Юридична особа як суб’єкт злочину в науці кримінального права. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 1, ч. 2. С. 80-83. DOI: https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.1-2.12 (дата звернення: 25.03.2026).

281. *Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 30.01.2024 у справі № 753/10540/22, провадження № 51-4410км23*. Огляд судової практики ККС ВС за І півріччя 2024 року. С. 24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116732002 (дата звернення: 25.03.2026).

282. *Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 13.09.2022 у справі № 461/4839/19*. Огляд судової практики Верховного Суду у кримінальних провадженнях щодо корупційних та пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень. С. 13-14. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106354668 (дата звернення: 25.03.2026).

283. *Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22.01.2024 у справі № 953/406/23*. Дайджест судової практики Верховного Суду у справах, пов'язаних з війною. С. 128. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116670763 (дата звернення: 26.03.2026).

284. *Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 07.02.2024 у справі № 202/4850/23*. Дайджест судової практики Верховного Суду у справах, пов'язаних з війною. С. 150-151. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116920050 (дата звернення: 26.03.2026).

285. ВС визначив, хто є суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 369-2 КК України. *Верховний Суд*. 13.04.2021. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1104509/ (дата звернення: 26.03.2026).

286. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Кузьменка В. Б. щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 364 Кримінального кодексу України : рішення від 18.04.2012 № 10-рп/2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v010p710-12 (дата звернення: 04.04.2026).

287. Directive 2011/36/EU of the European Parliament and of the Council of 5 April 2011 on preventing and combating trafficking in human beings and protecting its victims. *Official Journal of the European Union*. 2011. OJ L 101. P. 1-11. URL:

https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32011L0036 (дата звернення: 11.04.2026).

288. Directive (EU) 2024/1203 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law and replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC. *Official Journal of the European Union*. 2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1203/oj/eng (дата звернення: 11.04.2026).

289. Грищук В. К., Пасєка О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: *de lege ferenda*. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2012. Вип. 4. С. 274-291. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2134/1/%D0%9F%D0%B0%D1%81%D1%94%D0%BA%D0%B0.pdf (дата звернення: 17.04.2026).

290. *Контрольний текст проєкту нового Кримінального кодексу України*. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/02/17/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-17-02-2025-dlya-opublikuvannya.pdf (дата звернення: 25.04.2026).

291. Засуджено російського командира, за наказами якого людей у підвалі школи в Ягідному утримували як «живий щит». *Офіс Генерального прокурора*. 16.07.2025. URL: https://chrg.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&fp=150&id=394801 (дата звернення: 15.04.2026).

292. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Sergei Kuzhugetovich Shoigu and Valery Vasilyevich Gerasimov. *International Criminal Court*. 24.06.2024. URL: https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-sergei-kuzhugetovich-shoigu-and (дата звернення: 15.04.2026).

293. Провадження щодо юридичної особи та арешт коштів: 716 млн грн збитків ПрАТ «НЕК «Укренерго». *Національне антикорупційне бюро України*. URL: https://nabu.gov.ua/news/716-mln-grn-zbytkiv-prat-nek-ukrenergo/ (дата звернення: 29.04.2026).

294. *Аналіз здійснення судочинства Вищим антикорупційним судом у 2025 році*. Київ, 2026. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/hcac/statistics/analyses/justice_2025.pdf (дата звернення: 25.04.2026).

295. *Convention on Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions; Commentaries*. Paris : OECD, 2024. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/topics/policy-sub-issues/fighting-foreign-bribery/Convention%20and%20commentaries%20booklet%202024 (дата звернення: 19.04.2026).

296. General Comment No. 24 (2019) on children's rights in the child justice system. *Committee on the Rights of the Child*. URL: https://digitallibrary.un.org/record/3899429/files/CRC_C_GC_24-EN.pdf (дата звернення: 21.04.2026).

297. *T. v. the United Kingdom*, no. 24724/94 : judgment of the European Court of Human Rights of 16 December 1999. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58593 (дата звернення: 26.04.2026).

298. *Blokhin v. Russia* [GC], no. 47152/06 : judgment of the European Court of Human Rights of 23 March 2016. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-161822 (дата звернення: 27.04.2026).

299. *Prosecutor v. Delalić et al. (Čelebići)*, IT-96-21-A : Appeals Judgment, 20 February 2001. URL: https://www.icty.org/x/cases/mucic/acjug/en/cel-aj010220.pdf (дата звернення: 27.04.2026).

300. *Prosecutor v. Halilović*, IT-01-48-T : Trial Judgment, 16 November 2005. URL: https://www.icty.org/x/cases/halilovic/tjug/en/tcj051116e.pdf (дата звернення: 26.04.2026).

301. Ambos K. Joint Criminal Enterprise and Command Responsibility. *Journal of International Criminal Justice*. 2007. Vol. 5, Issue 1. P. 159-183.

302. Directive (EU) 2018/1673 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2018 on combating money laundering by criminal law. *Official Journal of*

the European Union. 2018. OJ L 284. P. 22–30. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018L1673 (дата звернення: 26.04.2026).

303. Siemens AG and Three Subsidiaries Plead Guilty to Foreign Corrupt Practices Act Violations and Agree to Pay $450 Million in Combined Criminal Fines. *Office of Public Affairs, U.S. Department of Justice*. 15 Dec. 2008. URL: https://www.justice.gov/archive/opa/pr/2008/December/08-crm-1105.html (дата звернення: 26.04.2026).

304. BNP Paribas Agrees to Plead Guilty and to Pay $8.9 Billion for Illegally Processing Financial Transactions for Countries Subject to U.S. Economic Sanctions. *Office of Public Affairs, U.S. Department of Justice*. 30 June 2014. URL: https://www.justice.gov/archives/opa/pr/bnp-paribas-agrees-plead-guilty-and-pay-89-billion-illegally-processing-financial (дата звернення: 15.04.2026).

305. *SFO v Rolls-Royce plc*. Approved Judgment. High Court of Justice, 2017. URL: https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2017/01/sfo-v-rolls-royce.pdf (дата звернення: 19.04.2026).

306. U.S. Department of Justice. *Evaluation of Corporate Compliance Programs*. Updated September 2024. URL: https://www.justice.gov/criminal/criminal-fraud/page/file/937501/dl (дата звернення: 23.04.2026).

307. Zazzaro F. Corporate criminal liability in EU Directives: An overview of the EU discipline. *New Journal of European Criminal Law*. 2025. Vol. 16, Issue 2. P. 197-212. URL: https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/20322844251338625 (дата звернення: 23.04.2026).

308. Beale S. S. The Development and Evolution of the U.S. Law of Corporate Criminal Liability and the Yates Memo. *Stetson Law Review*. 2016. Vol. 46, No. 1. P. 41-67. URL: https://stetsonlawreview.org/article/the-development-and-evolution-of-the-u-s-law-of-corporate-criminal-liability-and-the-yates-memo/ (дата звернення: 23.04.2026).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Жданова А. В. Визначення суб'єкта кримінального правопорушення в законах про кримінальну відповідальність України та країн Західної Європи: порівняльно-правовий аспект. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2024*. № 1. С. 270-275. DOI: https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-1-49. URL: https://apnl.dnu.in.ua/1_2024/51.pdf.
2. Жданова А. В. Суб'єкти кримінальних правопорушень в умовах глобалізації: виклики та нові підходи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Вип. 88, ч. 3. С. 136-141. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.3.20. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/330601/320038.
3. Жданова А. В. Суб'єкт кримінального правопорушення в умовах воєнного стану: європейські стандарти та українська практика. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2026. № 3. С. 295-298. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2026-3/63. URL: https://lsej.org.ua/3_2026/65.pdf.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Жданова А.В. The impact of globalization on the nature and scope of criminal offenses. Modern Scientific and Technical Research in the Context of Linguistic Space (in English) : *Conference materials of the III All-Ukrainian scientific and practical conference of young scholars and students. Dnipro*. May 2, 2024. Dnipro : Publisher Bila K. O., 2024. 355 p. ISBN 978-617-645-518-9. с. 183-185. URL: http://confcontact.com/2024-suchasni-ntd/conference_materials_suchasni_ntd_in_english_2024.pdf.

5. Жданова А.В. Правова ідентифікація суб’єкта кримінального правопорушення. Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права. *Матеріали XV Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (10 листопада 2024 року) / За заг. ред. С.І. Оковитий та О.Л. Соколенко.* Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара– м. Дніпро, 2024. – 263с. С. 229-231. URL: https://repository.dnu.dp.ua/document-details/5575.

6. Жданова А.В. Трансформація підходів до визначення суб’єкта кримінального правопорушення. *Матеріалами XI Міжнародної наукової конференції «Проблеми та перспективи реалізації та впровадження міждисциплінарних наукових досягнень» (29.05.2026; м. Кам'янець-Подільський, Україна).* С. 180-183. URL: https://archives.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/issue/view/29.05.2026/96

7. Жданова А.В. Запозичення євроінтеграційного досвіду щодо суб’єкта кримінального правопорушення. *Матеріали 3-ї Міжнародної науково-практичної конференції «Current Challenges in Scientific Research» (01-03.06.2026; м. Вроцлав, Польща).* С. 264-268 . URL: https://www.eoss-conf.com/wp-content/uploads/2026/06/Wroclaw_Poland_01.06.26.pdf

ДОДАТОК Б

ПОГОДЖЕНО

Проректор
з наукової роботи Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

_____ Олег МАРЕНКОВ
"___" _____ 2026 р.

ЗАТВЕРДЖЕНО

В.о. проректора з науково-педагогічної роботи Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

_____ Наталія ГУК
"___" _____ 2026 р.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ * Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара * 02066747

А к т

"01" 06 2026 р. № 1

впровадження у освітній процес Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара результатів дисертаційного дослідження Жданової Анни Віталіївни на тему «Суб'єкт кримінального правопорушення в доктрині кримінального права в контексті глобалізації та Євроінтеграції»

Комісія у складі:

Голови комісії:	
Корнякова Т. В.	**професор кафедри адміністративного і кримінального права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, д.ю.н., професор**
Членів комісії:	
Патерило І.В.	**голова методичної ради, професор кафедри цивільного, трудового та господарського права юридичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, д.ю.н., професор**
Дриголь О.О.	**доцент кафедри адміністративного і кримінального права юридичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, доктор філософії в галузі права**

склала цей акт про те, що основні результати дисертаційного дослідження аспірантки Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара Жданової Анни Віталіївни з теми «Суб'єкт кримінального правопорушення в доктрині кримінального права в контексті глобалізації та Євроінтеграції», використовуються у навчальному процесі Дніпровського

національного університету імені Олеся Гончара, зокрема при підготовці навчально-методичного комплексу дисциплін «Кримінальне право», «Кримінальний процес», «Адвокат в адміністративному і кримінальному судочинстві», окремі теми «Виконавче провадження» та «Цивільний процес» та при розробці навчальних посібників, підручників, тощо. Результати дисертаційного дослідження використовувались при підготовці до семінарських занять.

Крім того здобувачам вищої освіти рекомендовано у процесі підготовки до семінарських занять використовувати як джерела літератури наукові публікації Жданової А.В., в яких відображено результати дисертаційного дослідження на тему «Суб'єкт кримінального правопорушення в доктрині кримінального права в контексті глобалізації та Євроінтеграції».

Зокрема, в межах теми були опубліковані наступні наукові статті та тези доповідей Жданової А.В.:

1. Жданова А. В. Визначення суб'єкта кримінального правопорушення в законах про кримінальну відповідальність України та країн Західної Європи: порівняльно-правовий аспект. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2024. № 1. С. 270-275. DOI: https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-1-49. URL: https://apnl.dnu.in.ua/1_2024/51.pdf.
2. Жданова А. В. Суб'єкти кримінальних правопорушень в умовах глобалізації: виклики та нові підходи. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 88, ч. 3. С. 136–141. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.3.20. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/330601/320038.
3. Жданова А. В. Суб'єкт кримінального правопорушення в умовах воєнного стану: європейські стандарти та українська практика. Юридичний науковий електронний журнал. 2026. № 3. С. 295-298. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2026-3/63. URL: https://lsej.org.ua/3_2026/65.pdf.
4. Жданова А.В. The impact of globalization on the nature and scope of criminal offenses. Modern Scientific and Technical Research in the Context of Linguistic Space (in English) : Conference materials of the III All-Ukrainian scientific and practical conference of young scholars and students. Dnipro. May 2, 2024. Dnipro : Publisher Bila K. O., 2024. 355 p. ISBN 978-617-645-518-9. с. 183-185. URL: http://confcontact.com/2024-suchasni-ntd/conference_materials_suchasni_ntd_in_english_2024.pdf.
5. Жданова А.В. Правова ідентифікація суб'єкта кримінального правопорушення. Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права. Матеріали XV Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (10 листопада 2024 року) / За заг. ред. С.І. Оковитий та О.Л. Соколенко. Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара– м. Дніпро, 2024. – 263с. С. 229-231.

6. Жданова А.В. Трансформація підходів до визначення суб'єкта кримінального правопорушення. Матеріалами XI Міжнародної наукової конференції «Проблеми та перспективи реалізації та впровадження міждисциплінарних наукових досягнень» (29.05.2026; м. Кам'янець-Подільський, Україна). С. 180-183. URL: https://archives.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/issue/view/29.05.2026/96

7. Жданова А.В. Запозичення євроінтеграційного досвіду щодо суб'єкта кримінального правопорушення. Матеріали 3-ї Міжнародної науково-практичної конференції «Current Challenges in Scientific Research» (01-03.06.2026; м. Вроцлав, Польща). С. 264-268 . URL: https://www.eoss-conf.com/wp-content/uploads/2026/06/Wroclaw_Poland_01.06.26.pdf

Голова комісії:
Професор кафедри адміністративного і кримінального права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, д.ю.н., професор — **Тетяна КОРНЯКОВА**

Члени комісії:

голова методичної ради, професор кафедри цивільного, трудового та господарського права юридичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, д.ю.н., професор — **Ірина ПАТЕРИЛО**

доцент кафедри адміністративного і кримінального права юридичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, доктор філософії в галузі права — **Олександра ДРИГОЛЬ**

ДОДАТОК В

ПОГОДЖЕНО

Проректор
з наукової роботи Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

_____ Олег МАРЕНКОВ

"____" _____ 2026 р.

ЗАТВЕРДЖЕНО

В.о. проректора з науково-педагогічної роботи Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

_____ Наталія ГУК

"01" 06 2026 р.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ * Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара * 02066747

Акт

"01" 06 2026 р. № 2

впровадження у науково-дослідну роботу Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара результатів дисертаційного дослідження Жданової Анни Віталіївни на тему «Суб'єкт кримінального правопорушення в доктрині кримінального права в контексті глобалізації та Євроінтеграції» на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»

Комісія у складі:

Голови комісії:

Корнякова Т. В. — професор кафедри адміністративного і кримінального права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, д.ю.н., професор

Членів комісії:

Дриголь О.О. — доцент кафедри адміністративного і кримінального права юридичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, доктор філософії в галузі права

Патерило І.В. — голова методичної ради, професор кафедри цивільного, трудового та господарського права юридичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, д.ю.н., професор

склала цей акт про те, що основні результати дисертаційного дослідження аспірантки Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара Жданової Анни

Віталіївни з теми «Суб'єкт кримінального правопорушення в доктрині кримінального права в контексті глобалізації та Євроінтеграції», використовуються у науково-дослідній діяльності Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, а саме у процесі наукового дослідження за науково-дослідною темою кафедри адміністративного і кримінального права юридичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара та в межах наукової теми: «Модернізація національного підходу до вирішення проблем правового захисту людини і суспільства у контексті сучасних глобальних викликів» (номер державної реєстрації 0122U001409), а також відповідно до Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково технічних розробок на період до 31 грудня року, наступного після припинення або скасування воєнного стану в Україні, затверджених постановою Кабінету Міністрів України № 476 від 30.04.2024 р; Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2023 року, затверджених постановою Кабінету Міністрів України № 942 від 07.09.2011, було подано для ознайомлення та подальшого використання матеріалів, в яких викладено основні положення дисертації Жданової А.В.:

1. Жданова А. В. Визначення суб'єкта кримінального правопорушення в законах про кримінальну відповідальність України та країн Західної Європи: порівняльно-правовий аспект. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2024. № 1. С. 270-275. DOI: https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-1-49. URL: https://apnl.dnu.in.ua/1_2024/51.pdf.

2. Жданова А. В. Суб'єкти кримінальних правопорушень в умовах глобалізації: виклики та нові підходи. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 88, ч. 3. С. 136–141. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.3.20. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/330601/320038.

3. Жданова А. В. Суб'єкт кримінального правопорушення в умовах воєнного стану: європейські стандарти та українська практика. Юридичний науковий електронний журнал. 2026. № 3. С. 295-298. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2026-3/63. URL: https://lsej.org.ua/3_2026/65.pdf.

4. Жданова А.В. The impact of globalization on the nature and scope of criminal offenses. Modern Scientific and Technical Research in the Context of Linguistic Space (in English) : Conference materials of the III All-Ukrainian scientific and practical conference of young scholars and students. Dnipro. May 2, 2024. Dnipro : Publisher Bila K. O., 2024. 355 p. ISBN 978-617-645-518-9. с. 183-185. URL: http://confcontact.com/2024-suchasni-ntd/conference_materials_suchasni_ntd_in_english_2024.pdf.

5. Жданова А.В. Правова ідентифікація суб'єкта кримінального правопорушення. Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права. Матеріали XV Міжнародної наукової

конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (10 листопада 2024 року) / За заг. ред. С.І. Оковитий та О.Л. Соколенко. Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара– м. Дніпро, 2024. – 263с. С. 229-231.

6. Жданова А.В. Трансформація підходів до визначення суб'єкта кримінального правопорушення. Матеріалами XI Міжнародної наукової конференції «Проблеми та перспективи реалізації та впровадження міждисциплінарних наукових досягнень» (29.05.2026; м. Кам'янець-Подільський, Україна). С. 180-183. URL: https://archives.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/issue/view/29.05.2026/96

7. Жданова А.В. Запозичення євроінтеграційного досвіду щодо суб'єкта кримінального правопорушення. Матеріали 3-ї Міжнародної науково-практичної конференції «Current Challenges in Scientific Research» (01-03.06.2026; м. Вроцлав, Польща). С. 264-268 . URL: https://www.eoss-conf.com/wp-content/uploads/2026/06/Wroclaw_Poland_01.06.26.pdf

Голова комісії:

професор кафедри адміністративного і кримінального права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, д.ю.н., професор — Тетяна КОРНЯКОВА

Члени комісії:

доцент кафедри адміністративного і кримінального права юридичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, доктор філософії в галузі права — Олександра ДРИГОЛЬ

Голова методичної ради, професор кафедри цивільного, трудового та господарського права юридичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, д.ю.н., професор — Ірина ПАТЕРИЛО